РОМАН

Я люблю мою Русь-Україну,

Я вірю в її будучину

І в тій надії лиш живу й помру.

Юрій Федькович

Частина перша

Цей роман про Юрія Федьковича.

Ми не чинимо сваволі над життям поета. Ми лиш волею своєю свідомо беремо з його життя те, що важливим є для світу сьогодні, залишиться, можливо, надалі, бо у минулому людському не було нічого, що не придалося б нащадкам, — добро це чи зло. У пам'яті наступних поколінь усе мусить посісти свою землю, інакше історія зупиниться край могильної плити цивілізацій, таких нерівних щодо поступу, що жоден знак життя неможна лишати за межами уваги.

* * *

31 березня 1863 року Юрій Федькович вернувся до батьківської оселі після тривалої відсутності, і йому не одразу вдалося побачити осідок таким, яким він його покинув, ще будучи невинно-цнотливим, без залисин над чолом і зморщок на лиці. Сьогодні, по збігу більш як ста двадцяти літ, ставши на тому місці, де зупинився в задумі Федькович, ми б мусили спитати в часу, що від його світогляду залишилося людським надбанням. Те, що він прагнув і мріяв побачити світ

здоровим? Але ж він добре бачив безконечну драму світу в живому втіленні і у витворах уяви. Місточка між днем та ніччю нема й не було. Усе Федьковичеві здавалося разючою випадковістю. Так і писали про це згодом: Буковина не зуміла скористатися із таланту і вболівань Федьковича. Глушина, бездуховність, з 1775 року, тобто з часу, коли Буковину підпорядкувала собі Австрія, тут правили різні емігранти з Польщі, Угорщини, Молдавії. Вийшовши з-під турецького панування, місцеве населення стало жити трохи вільніше — природним і простим ладом, як і можна було жити серед гір та пустинних околиць Карпат. Та процвітало розбишацтво, сваволя всіляких князів і дідичів, темрява узаконювалася. У школах та урядових установах панувала німецька мова, а згодом — польська та румунська... Писалося про гуцула й таке. Живий, як рибка у воді, веселий, як ластівка, мальовничіше за гордого павича вбраний. А до того красно озброєний, гуляв собі понад Черемошем, наче метелик. Не знав панщини, жив без клопоту...

Полишимо і правду, і вигадки пізніших часів у затінках, бо повість ця не замислена як документальна. Коли Федькович вернувся до рідної брами після довгих поневірянь, він бачив не тільки драму життя, він відчував його вселенський закон, єдність космосу і душі, отже, з того березневого дня 1863 року він не міг не впливати на дійсність, до якої вертався.

Хата, де він народився, була добротно збита з тесаних смерек. На обійсті господарські будівлі, криниця, двоє причахлих тюльпанних деревець пробилися з якихось приблудлих зернят без досвіду й бовваніли без претензій на камінному вищовбі, який оминала з трьох боків до несамовитості бурхлива Путилівка. До неба п'ялися гори у віковічних смереках. Смереки начебто вміли розмовляти, але не для всіх промовляли людським голосом. Одним надокучливо шуміли звуженими од тісняви верхами, для інших гомоніли про щось давноминуле, та були люди, які чули їхнє жіноче голосіння або чоловічі ремства.

Він теж колись чув їхні людські голоси. Щоправда, уві сні, коли засинав під материні ридання чи тужливе схлипування сестри

Катерини. А тепер, у цю вже надвечірню годину, смереки німували взагалі, а оселя видалася майже запущеною, покірною, пригнобленою десь насмоктаним сумом, і не було тут до чого прихилити згадки про витончені фронтони незнищенної Австрії чи насичені вибухами емоцій палаццо Італії.

Він подумав: "І я отак зістарівся? Пізня молодість — гірш за тимчасове довголіття".

Він довго й з недовірою вдивлявся в обриси будівель. Осідок не вражав бідністю. Він став навіть поетичнішим, і це імпонувало настроям Федьковича, його теперішнім намірам і вже осінній стомі.

Підбігла якась сусідка. Старе відьмаче обличчя — і зовсім юні, жагучі очі.

— Матуся нездужають...

Обома руками взялася розгладжувати вилоги його офіцерської шинелі. Він внутрішньо відсахнувся, гадаючи, що вчепиться розціловувати та пригортати, а відтак залементує:

"Вернувся!" — на весь Сторонець і на всі сторонці — пу-тилівські, усть-путилівські, селятинські, голошинські... Аж до Гребенищ, Бистриці і Золотої Липи.

— Це ти? Це ти/! — звискувала, сміючись крізь сльози, давно забута сусідка.

Він подумав: "Гладіаторів убили на арені, а в двохсот-метрових еліпсах аркад досі чути оплески... Мені не дадуть побачити себе у вікнах рідної хати. Ось міхунка для коржа! Ось наша історія: "Вернувся!.." Та змиримося зі світом. Може, я ще вчую голоси смерек? Мені нічого не

дано, і я нічого не вимагаю. Я мандрівник, який не подужав ні сословій, ні станів, хоч віднині я Юр із гір".

— Осипку! Не впізнаєш? А ми ж ровесники! Федькович ще вранці взяв свідоцтво про те, що

перейшов у православну віру і до самої могили залишиться Юрієм, але про це йому не хотілося говорити знайомій-незнайомій сусідці, хоча він трохи й зрадів, що ця знайома-незнайома сусідка упізнала його, то він ще не дуже подався. "Я походжу між голими стінами від нуля до нуля... Однак ця Путилівка, ці гори — моя безконечність. Хоч чую оплески в аркадах і не чую людського голосу смерек, але це мій Акрополь, мій Парфенон, мій Колізей, звідсіль я говоритиму зі світом. Я знаю, що тут на мене чатує гробова самота, та я з цієї нерозділеної самоти говоритиму, як Шекспір і Гете. Мільйони простаків я не назвав би людьми, природа винайшла людину через мільярди спроб, а вони не дають мені подивитися в дзеркало рідних вікон. Я себе довго шукав, мовчав роками, промовляв тільки до річок, гір і птахів, а люди тим часом жили, не прагнули зробити більше, ніж можна. Я ще не раз буду міряти свої прагнення з прагненнями великих людей, хоч не знаю, чи вдасться це мені: може, це ще не моя пора або це перешкодить зробити світова негода. Я, може, навчуся оспівати ці гори, промину Конфуція, і Будду, і Христа, і Венецію, і Вавилон, бо ніде нема Стороння і Верховини, звідки не менше видно світ. Мене виховували нагайчиком, я був завсіди слухняний під цим нагайчиком, моє дитинство у безвісті, і я знову в безвісті, між темними людьми, яким я не месія і не суддя, але іншої дороги, ніж я обрав собі, нема. Довкола мене завжди було розмизкане болото, і хащі, і нетровища, і завжди чорти водилися в тому змерклому світі, та спом'янемо лаврами лихо, храми теж не дрімають, до ейфорії там далеко, а сторіччя моє нібито не втомилося".

— А батечко ваші, Гординський, не навідуються з Чернівців. Проклинають Сторонець.

— І я ляха-шляхтича прокляв.

— Боже, які гріхи... Це відіб'ється на десятому коліні.

— Я не збираюся заводити діток, сусідко. Щоб ні його, ні мої прокльони ні на кого не впали. Мамі дуже погано?

— Заледве глипіють. Все вас дожидаються. Як зоба-чать — може, й до нещастя недалечко. Як би то їм сповістити? Я тут щоднини буваю, ви їм приснилися недавно, наготую їх до побачин.

— Іди, серце. Скажи, що чутка, нібито виїхав з Чернівців, з хвилини на хвилину з'явиться.

— А так, а так... А ви тим часом посидьте з татком Да-ниїлом, бо чоловік на Бісковому камені ліс трелює, приходить на суботу і неділю святу. Погуторте, а я матусю настрою.

— Іди з Богом...

Старий Даниїл Верховик, як усі діди цього світу, то щось намагався згадати й витерти сльозу, то хвалився амуніцією на коня, якого ще не купив, то лаяв зятя, усіх дідичів, яких пам'ятав, і попів, яких в очі не бачив, бо не вірив ні в які добрі та чорні сили, крім людської жорстокості, силкувався щось приємне мовити гостеві, але похмуро споглядав його в мундирі офіцера і не міг слова із себе витиснути. Федькович обережно, мов дитину за руку, підводив його до тих днів, колі', горяни бунтували проти панщини і вла-дарюваву цих місцях до смертної справедливості Кобилиця. Дід Даниїл запалився.

— З різних днів і літ, Юре, біжать потоки у Черемош. До Німчича стримлять сліди віків, як леготи з Яловичори. То ніби молитви вічності. От стоїть на плитті водоспаду, скільки тріщин на скиді Камінної Багачки, стільки й вродженого суду над дитиною. То хіба це можна забути?., між горами сурмили флояри, пишно були вбрані левади і стрімкачі над селами, на тисових лавах розсідалося братство для ради. Скликано було

люд з полонини, літнівок і зимарок, усі вірили в свого земного пророка, і розплився брезклим снігом їхній страх перед Гуденісами, Айвасами, Флондорами — від Розтоків до Чорної поляни. Ваш брат Іван правив там ватагою.

Іван не відповідав на Федьковичеві листи десять років. Де він тепер? Що з ним? Вони і в Молдові зустрілися двічі чи тричі, навіть здалося, що Іван побоюється брата, бо той наводить на нього слід жандармерії. Юрій відчув серцем, що рух проти панщини в Карпатах навіть не укус блохи в п'яту велебного трону. Бунтувала проти тиранів і кріпацтва Європа, він відчував, що цей бунт не останній, — є по-суттєвіші біди в суспільствах, і таких бунтів треба принаймні впродовж сторіччя, поки розшельмиться, розтечеться кров'ю по Тисі і Дунаю ще не зогнилий труп імперії. Аж тоді жоден благодійник не скаже: "Ти ще не здох? То радій, що живеш..." Аж тоді, якогось тринадцятого січня зовсім незнаного року, людина людині мовить: "Іди за мною і лиши мертвим ховати своїх мерців, бо це вже не династія, а кабінет гінеколога, де сплішівілі від зловживань секретарі шукають рубців на мокрому місці".

Іван, мабуть, справді побоювався, що за братом стсжа, що він наведе на нього слід жандармерії. Він трохи прихи-мерився, обріс майном, дітками, не хотів ризикувати. Холодна була и перша, і остання зустріч, коли Іван послав Юрія в Нємц на службу до аптекаря. І якраз там Юрію почали говорити про солодкі медитації втомленого сторіччя, хоч це сторіччя настало пізніше, коли на світ з'явилися анонімні влади і владики й розпочався самовбивчий наступ людини на свою сутність і оточення.

...Усі проблеми залишилися. Боляче, що Іван боягузливо почав його уникати заради мізерного доброжитку, мучив підозрою. Юрій потрапив під вплив Реткеля, художника, людини з великою освітою, та, на жаль, з риб'ячими звичками.

...Лишилося все за межами спогадів: і не раз бачена Юрієм боягузливість, і розрахована підступність, і контрабандне вистежування

заради безпеки нації, і золотий серп, і солодкий дощ, і безплідні роси. Вийшло, як у Вер-гілія: "Хто сміху батьків не побачив, того Бог не вшанує трапезою, а Богиня ложем".

Дід Верховик розповідав про село. Зледащів Сторонець між кріпацтвом і волею, геть закаправів.

— Ось мої... Він на Бісковому камені з чорним хлібом без оселедця, а вона плодить діток від старшин. Сама ж дурна, а чоловік — мов та ганчірка. Хлопець на око — вогонь і кров, а в родині рахітик. Видно, і на небо піде рахітиком, без чину, імені і становиська... Куди не поглянеш, їдять люди людей, ніби всі довкруж захотіли всістися на дванадцяти престолах. — Старий запалив довгу турецьку люльку і глипнув на Федьковича так, наче той йому в чомусь заперечував. Затягнувся й запитав: — Ви думаєте тут поживати чи в гості на побивку приїхали?

— Рвався сюди навіть крізь сон, — відказав Юрій. — Тут мої чертоги, й амброзія, й нектар. Світ мене втомив... Не так світ, як рекрутчина: я не вмію і не можу збиткуватися з простого жовніра, не здатен до тиранії. Моє пристанище в тих покинутих краях обняла пожежа, і нема такого білого голуб'яти, аби кинути в полум'я, що-небудь врятувати для вівтарів тевтона. За десять років я віддарував німцям усю смирну наших нещасних родин аж до чотирнадцятого коліна. Тепер я син людський, сирота без попередників; моє зцілення і сила — тільки отут, серед гір.

Несподівано у його пам'яті поновився весь огидний і лицемірний церемоніал "духовного народження" — чи пак! — утечі з католицької віри в православну. Хотілося сплюнути, бо сцена була ганебна, хоча б забриніло де-небудь скромне почуття гумору із "Золотого осла" Апулея! (...Жрець оголошує, що година настала, і веде мене... в найближчу лазню. Там після звичайного омивання, закликавши ласку богів, він з усією старанністю очищає мене окропленням... Поставивши мене біля самих ніг богині і прошепотівши на вухо деякі настанови, благосне значення яких не можна висловити словами, він звелів мені...

утриматися від обжерливості і... не торкатися вина. Свято виконую цей наказ... з великим трудом розриваю узи прагнень).

— Щось довго не вертається ваша донька, — мовив до старого, відмахуючись у думці від згадки про своє "переродження". — В моєму саквояжі пляшка сливовиці. Як ви дивитеся: ковтнемо по чарці? Даю слово, що питво жертовне. Ми цим не порушимо дерева добра і зла.

— А й не гріх. — Старий схопився з лави і нарізав лучком мамалиґи. — Як це в митрополита Георгія: Коли хто помочиться на схід, хай поклониться триста разів". Скропимо душу, і я за вас відіб'ю поклони. Закусите бринзею чи салом? І тим, і тим?.. Оце інша бесіда. Прошу, сідайте ближче. Видно, моя доня стала натякати Дашкевичці, що ваш приїзд почався з хвилини вашого від'їзду... Ну, за ваше здоров'ячко, сусіде; ми не сини Божі і своїм життям у гробі не дамо нікому життя. За здоров'я!

— За те, щоб щирими були.

— Аби дав Господь, наш володар од віку до віку.

— Ще по одній?

— А чом би ні, якщо не жартуєте!

Незважаючи на грубощі батька, Гординського, поневіряння серед примітивно-вульгарних людей у Молдавії і жорстокий цинізм рекрутчини, Федькович зберіг у собі чутливу і по-жіночому ніжну вдачу. Він ніби зсередини душі позирнув на старого Верховика, на його таке ж відьмацьке, як у доньки, обличчя і внутрішньо здригнувся: тут йому так само буде нелегко... Тут, між рідними горами, тонкострунними смереками, під пружком блакитного неба над Путилівкою. Його, окрім усього, не переставав мучити і підточувати образ потопленої в крові усіма монархами світу Весни народів1, і він зрозумів, що образ той буде

йому тут увижатися в тисячах відбитків і слідів. Він неодмінно почує людські голоси гір, людський голос матеріземлі, яка благословила військо генерала Бема на допомогу Лук'янові Кобилиці, передавала на недосяжні відстані пісні легіонерів Мадзіні і Гарібальді, вторила революційному Кельну, одспівувала Петефі і Кошута, всіма барвами вітала другу республіку Франції. Повсюди запанувала рутина, і спалили вогненні вітри жадобу перемін. Недолугі часи загнали Федьковича між гірські лупаки, в безгомінний запуст — ніби спокутувати за те, що був дитиною Великої весни, не потримав у руках рушниці поруч з мужніми і нескорено-зламаними.

— З батечком виділися? — якось догідливо і в'їдливо спитав Верховик.

— З ним у мене покінчено.

— За матусю?

— І за матусю випльовую ординських зі свого життя. Але є більший карб. Цей здичавілий дворянин послав свого єдиного сина вартувати трон і при можливості закрити грудьми якогось недоліпка з роду Габсбургів. Під час походу в Італію я поклявся, що уб'ю Гординського, якщо вернуся.

Федькович обдивився світличку Верховиків. Злидні. А батька застав у якомусь блощичнику, в купі пір'я, між про-цвілими сухарями і покрученими хвостами оселедців. Такий бруд в людському житлі не присниться навіть циганам. "Я втратив стратегію особистості, — сказав Гординський, упізнаючи чи не впізнаючи сина. — У мене розмита натура, я втратив почуття істини, мене оточили віроломні єзуїти..." Він говорив польською мовою, згадував якісь національно-патріотичні міфи і намагався самоспокусливо лестити собі. "Я бачу, що і в вас зруйновані ілюзії щодо шляхти. Всезагальна мілітаризаторська тупість, неосмислений механіцизм поведінки, чад псевдолюдяності. Принципи темряви і

самовизволення, торгаші зміщеними пропорціями... Кажуть, що не варто оздоблюватися на свій час, бо це буває не без шкоди для самого себе, та ви в мундирі австрійського офіцера, а не польського хрестоносця, нам нема про що говорити. Як ви тут опинилися?" Воротарка, яка привела Юрія до батькового льоху, мовчки втерла сльозу і знизала плечима. "Ви теж герой обіцянок? — запитав Адальберт Гординський-Федькович. — Я десь вас бачив і нібито розмовляв з вами. Лицарі шляхетської монодрами. Російський Миколка кров вам пустив зі скронь, хоч байстрятами народив не во Христі Олександр, архітектор Священного союзу, а Другий Олександрик проведе вам селянську реформу. Франц-Иосиф Перший вам нічого не дасть, бо ви не пошанували Рим".

— Рим?..

— Відень, — зітхнув Гординський.

— Я щойно з Відня, — відказав син.

— Як далеко нині Відень від Кракова і Варшави?

— На відстані одної октави Клеофаса Огінського.

— Дякую, сину, за правду.

— Батьку, я не збираюся співати вам "Якось заграв я зі скіптром". Вас лихоманить, дозвольте я залишуся тут на ніч. Воротарка принесе нам поїсти.

— Ні, ні. Мені передали, що ти порвав з моєю вірою. Батьківською вірою.

— Мабуть, я дуже погано зіграв комедію свого життя?.. А може, мені залишається сказати: "Якщо зіграв я гарно, поплещіть і проведіть благословенням добрим".

— Ні, ще не йди. Ні Октавіан Август, ні все, що про нього сказали пізніше, до нас анітрохи не стосується. Посидь. Розкажи, сину, що діється в Європі.

— Захаріаш Бем втратив Відень, потім усю Трансільванію, тепер служить у турецькій армії під іменем Амура-та-паші...

— Угорщина втратила Бема, а де Петефі?

— Загинув із своєю десяткою в околицях Пешта.

— А Лаиош?

— Утік. Засуджений урядом до страти.

— Вибач, сюди не доходять жодні вісті зі світу. Що сталося з Гарібальді?

— Воює досі. Тепер із папами, за возз'єднання Італії. Воює разом з синами, не так, як ми: врозріз з тобою. І не тільки з синами ходить в походи, з тисячами, батьку, ходить.

— Відповіси мені на останнє запитання? Я свої життєві і політичні принципи ні з ким тут не поділяв і не розділю. Я жив самотою, а самота безплідна. Я тебе, сину, не заслав у рекрутчину. Я послав тебе в Європу з гір, із закутня в Європу. Я був занадто багатий, щоб зробити тебе біднішим за себе, і занадто бідний, щоб послати тебе в інститут вищий, ніж армія, ніж прокураторство над цим немічним гуцульським краєм. Що в тебе було з Реткелем? Моє батьківське серце певне того, що я недарма вас розірвав.

Федькович подивився Гординському просто в очі. Він раптом знову зненавидів це посіріле вже, пристаркувате, спите чи спотворене

якимись невідомими недугами обличчя. Колись він ще раз повторить ті самі слова:

Ich gehöre zu denen, Die am Wege sterben...2

— А... З "Уріеля Акости?" — зітхнув Гординський. — Що ти збираєшся робити далі?

Федькович відповів словами Вергілія:

Уздри, мій світе, що простір довколишній коливає 1 землю, і моря, і бездонне небо, Поглянь на все, що усміхнулось долі, Лиш би часину ще життя мені дано, Аби уславити творця і діяння його.

— Хочеш писати? — запитав батько.

— Так. Моя професія не вбивство, а добро.

— Тоді пробач. Виривайся з тієї жандармської зони, в яку я тебе послав з нерозуму. Моє життя в кінці дороги, не докоряй, що я помилявся через якісь акценти, символи чи цензи. Я ще в дитинстві почав висповідувати релігію занепаду, мені ввижалися привиди всіх великих часів. Дай Боже, щоб це тебе також не спіткало. Пасивна фантазія... Та ще пасивна фантазія порожнечі... Я народився до свого народження. Ти мені подарував сьогодні ласку Квазімодо, я дуже боюся за тебе. Що ж, сину? Прощай. Прийди мене поховати, коли помру. Прийдеш? Ти вже дорослий, іспити на гідність пізно складати, я прошу тебе: прийди. Як у Письмі сказано: усяке царство, коли розділиться саме в собі, запустіє; і всяке місто або дім, коли поділяться самі в собі, не устоять. Бог не врятований, спасіння від турбот нема... Прощай. Для мене слово давно вже стало плоттю, — він, не дивлячись на сина, узяв його за руку. — І це слово давно живе зі мною, сину, сповнене благодаті й істини. І попри все я до цієї хвилини не готовий до розриву з тобою. Пам'ятай, що ти не народився від непорочного зачаття. Навіть сьогодні.

Релігії?.. Фальшивий дух, який сповістив Богородиці про вагітність, був жіночого роду. Я хотів і хочу бачити тебе мужем, з мечем і ралом. А ти зґвалтував віру, як Вулкан Юнону, і помишляєш про невинність. Що ж? Я незабаром піду в сонмище зраджених і покинутих батьків, а тобі життя нехай дарує кращу долю. Перехрестися. Хрест — символ життя.

— Я перейшов у православну віру, щоб бути з людьми моєї землі. Це не твоя батьківщина, я тільки сім'я Гор-динських.

— А ти кидаєш мене на конання, старого і немічного. —Я не можу тебе заслати куди-небудь, як ти мене заслав.

— Ти дуже озлоблений. Але ж ти поет!.. Хто тобі дарував найбільшу в світі спадщину: талант? Але талант може заскніти в злобі й мсті.

— Мій талант відданий горам, він не те, чого ти сподівався.

— Він те, від чого народився. Твоє чоло — це моє чоло, твоє серце — це моє серце, твоя гординя — це моя гординя.

— Але ж ти народився не в Гордині, а в Селиськах?

— Наше прізвище від назви села Гординя. Федьковичі — наш шляхетський придомок. Бачиш, ти не вирвав дерева з корінням, ти лишаєшся в нашому придомку. Гординських на світі багато, бо твій прадід був двічі жонатий і мав шістьох синів, дід Михайло перелюбив усіх молодиць від Самбора до Борині. Я, правда, народився в Селиськах на-півбідним і напівгордим, а ти собі вибрав тільки назву нашого родинного придомку.

— Якщо ти вьажаєш, що я байстрюк нашого придомку, то помиляєшся. Від сьогоднішнього дня я викидаю з пам'яті Гординю і Гординських. Я належу горам, Сторонцеві, я гуцул, я спалю цей гидкий мундир.

— А пенсія?

— Якось обійдуся.

— Я теж так думав. А тоді мусив писарювати в Тись-менці, Великому Кучурові, у Вижниці, служити в канцелярії комісара Ільницького... Заради цієї осоружної пенсії став мандатором і був управителем у мандатора Рудковського в Путилі, поки знову не повернув собі посаду, а далі став суддею.

— І заради цього ти спустив з рук маєток Дашкевичів, усі дорібки моєї матері.

Адальберт Гординський гірко осміхнувся і якийсь час мовчав, мовби завмер. Потім здвигнув плечем.

— Я взяв твою матусю з трьома сухотними дітками, а п'ятеро в неї перед цим вмерли, так само від сухот, їй було тридцять, а мені минув двадцять один рік. Не встояла б за мною жодна попівна, навіть з багатшої родини. Але виглядає, що я злакомився на її майно. Ні, сину. Ми зналися ще при покійному Дашкевичу, і проносила вона жалобу тільки сім місяців. У нас уже була надія на тебе, і ми повінчалися.

— Якби ти її залишив покриткою, це б пошкодило твоїй кар'єрі?

— Ні. Чахли від сухот ще троє її дітей. Вона просто пропадала. Коли з'явилася надія, що в неї буде дитина від мене, вона віджила, як земля навесні, і я не посмів її покинути, хоч найстарша пасербка була лиш на вісім років молодшою за мене.

— Та, коли я народився, ти став гостем удома. Ночував у любасок то в Усть-Путилі, то в Устьяріках, бачили тебе з дівками на хребтах і на полонинах...

— Скажи мені, сину, ось що. — Гордииський махнув рукою воротарці, яка з'явилася в дверях, щоб ішла собі геть. — Скажи, чому ти в чотирнадцять років покинув матір і подався в Молдову? Якщо ти збрешеш, що шукав свого героїчного брата-бунтівника, бо кликало тебе до нього почуття протесту проти трону, я плюну тобі в обличчя, хоч мені зовсім пересохло в роті. Подай мені води... Ти не знаєш, що мені відповісти. Добре, я це спробую пояснити для нас обох. Ти втік від чорних гробів, які мало не щороку виносили з хати. Ці сухотні Дашкевичеві діти вмирали при ньому, вмирали після нього, нашого дому всі почали цуратися... Хіба ти не боявся, що заразишся сухотами? Ти любив сестру Катерину, але не горнувся до неї, а лиш з якогось закутка прислухався до її плачів-пісень. Я був на сім років старший за тебе, коли став обминати Сторонець. Мій страх перед сухотами був на сім років старший за твій, сину. Я був у розквіті сил і хотів жити. Та я не блукав по світу, а працював. 1 мені було нелегко. Шляхта вважала мене не до кінця спольщеним українцем, а українці — відступником. Освіта в мене була домашня, її ніхто не визнавав, тоді як дипломовані у Відні [ординські могли накладати вето на ухвали владик... Спасибі! Твій прихід ніби піднімає мене на ноги, я міг би почати своє життя заново, хоч мені ще вчувається щось на зразок "Володаря Альп і лукавого" чи дрезденських містерій з кубла Молодої Німеччини". Чи досягнеш ти, сину, мого бачення світу? Перед твоїми очима труп. Мертвий батько завжди робив сина дорослішим. Твій прихід мовби піднімає мене на ноги, але я хотів би вмерти. Ось зараз, у цю хвилину, не згадуючи ні Бога, ні баядерку... Ти втік із дому, сину. Трапив у лапи цього нікчемного Реткеля, твій брат Іван поринув у власні інтереси, а я не міг змиритися з тим, що ти опинився в поганих руках, розшукав тебе, все вивідав, і лишалася одна можливість врятувати тебе: віддати в солдати. Чи треба було оженити? З якоюсь ситою попівною? Але ж ти був так зневажений у духовному і фізичному наймитстві, що жодна істота жіночої статі не протрималась би твоєю дружиною більше одної ночі... Збагни й таке: ти взяв собі на прізвище назву нашого придомку, але якраз тепер ти став Гординським. Я проковтну печаль, що це так пізно сталося. Але ні, не пізно, ти став зрілою людиною, візьмись за себе — це моя батьківська заповідь тобі.

...Федькович відчув нестерпно люту ненависть до Гор-динського аж у дорозі, їхав з поштовою таратайкою через Вашківці, у Вижниці поміняли коней і рушили на Путилу. Мчали хутенько, і кожна вибоїна на тракті мовби шпигала глицею в давню рану. Він ненавидів батька за те, що той розумів його і як сина, і як людину, і як митця. Ненавидів і за те, що Адальберт [ординський був розумним і здоровим чоловіком, та нічого в житті не домігся, а здоров'я розтратив за безцінь. Через це і матуся в паралічі, і все йде прахом.

Ще налили собі з Верховиком сливовиці, обмінялися запросинами, і Верховик випровадив його аж до заворіт-ниці.

— Вибачте, вже ніч, може, там щось скоїлося.

— Ай ні. Баєчки балакають. Ідіть з надією.

Світилося західне вікно, на маминій кухні. Меланія Верховик поралася біля печі, уся плита була заставлена горщиками — п'ятилітровими, "віденськими", як їх називали, хоч ліпили їх з берегометської чорної глини і ліпили та випалювали в Берегометі. Видно, Меланія готувала купіль для Дашкевички, яка для села лишалася попадею, незважаючи на друге заміжжя. Дашкевичка сиділа, обкладена подушками, на лежанці й тримала в руках молитовник. До Федьковичевих ніг притулилося волохате цуценя, списк-нуло, метляючи хвостиком, і чкурнуло до дверей, мовби показуючи дорогу блудному сину. Ніч зупинилася в якомусь згуслому, безкровному світі, гори німували, навіть прихоплений морозом, вже скрушілии березневий сніжок не озивався під кованим офіцерським черевиком. Федькович відчув, як недоречно з'явиться перед матір'ю в мундирі. Він з десяток разів приміряв свій зріст до Верховико-вого, збираючись попросити в старого гуцульську ношу, але Верховик був на голову нижчий, влаштовувати комедію перевдягання посоромився. Зрештою, великий учитель людства і прусської надлюдськості любив фотографуватися в мундирі рейхсвера. Федьковичеві показували фотокартку: Ніцше

дивився якимось невиразним поглядом кудись убік, з шоломом і шаблею в руці.

"Я вертаюся до свого повернення, — подумав Федькович. — мабуть, лиш у поверненні людина буває сама собою, та пересісти з осла на коня — ще не означає перебудувати світ". А вголос мовив:

— Ось, із молитовником, рідна моя. Ось хто стоїть по той бік добра і зла. Великий жрець поки що проповідує самоуярмлення тільки усно та в анонімних списках, фотографується у святкових мундирах рейхсвера, та, якщо його погляди наберуть більшого розголосу і поширення, ми повіримо, що рабство — природний стан людини... Добрий вечір, матусю! Добрий вечір, хато! Я вернувся...

Мати усміхалася, коли він переступив поріг. Обличчя Меланії теж розпливалося в усмішці. Юрію неважко було здогадатися, скільки фарисейства пустила в хід сусідка, сповіщаючи матері про його приїзд. "Такий красень-легінь, що Боже! Золоті шнурки на грудях, золоті ґудзики, а сукно м'я-кесеньке, пахуче... Шабля зі срібним руків'ям, піхви наполовину срібні, наполовину з чорного, як дзеркало ночі. Високий, ставний, викоськаний. Шкіряна валіза... Десь вам такого добра навіз!.."

Видно, мати все-таки поплакала трохи і вже нетерпляче його чекала, бо й стіл був накритий, і воду гріли в глеках. Цю зустріч він уже нібито пережив, точніше, описав. Прочитав тих кільканадцять сторінок Ернст Нойбауер, поплескав по плечу і мовив: "Чоловіче добрий! Побачене тобою, пережите, прочитане, спогадане у твоїй трансформації ідеально вільне, як дитя з утроби, і доцільне, і смішне, і недозволен© вбоге, але світ 'деи для нас новий, абсолютно незалежний від волі окремих осіб, він підпорядкований рухові галактик, це Бог, безмір'я, вічність. Поезія і дійсність, смерть і народження, конечність і безконечність усього сущого. Ти не маєш права мовчати, хоч я волів би, щоб ти залишався німецьким поетом, не приземлювався до цього недорікуватого язичія. Та не слухай мене, дурня. У нас, німців, є Гете, неперевершений І ете. Якщо ти писатимеш німецькою мовою, історія це

назве твоїм персональним бунтом проти темряви. Тої комбінаторики ваші західні русини стільки наплодили, що вже не усвідомлюють власного існування. Пиши, як хочеш і що хочеш, тільки пиши. У тебе не тільки талант живописати. Він народився у щасливій сукупності з талантом розуміти інших. Бажаю тобі тільки щастя". Нойбауерів риторичний виплеск мало чим відрізнявся від інших, висловлених ним за чаркою у вдови Марошані, та ще в присутності чарівної Емілії. Але саме завдяки присутності Емілії Федькович усе сприйняв за чисту монету і, можливо, з того вечора почав серйозно думати про свою літературну роботу. Він поцілував матір у руку і в обидві щоки, притлумив схлипування в глибині грудей і подумав: "Вона начебто пишається сином-офіце-ром, не сином-поетом, хоч я писав їй, що покидаю військову службу заради того, щоб зайнятися творчістю".

Мати мовби прочитала в синових очах невисловлений докір і, посміхнувшись, показала рукою на вішак біля одвірка:

— Скидай з себе це рекрутське лахміття, Меланія подасть теплої води вмитися, і переодягайся в наше. Будемо вечеряти... Меланіє, ти принесла кислих огірочків? А чому досі не порізала, як у нас водиться? — До Юрія: — Я вже зовсім немічна, синочку, не покидаю цього лігва, навіть коли надворі сонячно і тепло. Неміч. Неміч сили, неміч волі, розрід мозку... Стара я, сину. Слава Богу, ти дістався додому, захистиш мою старість.

Він узяв з вішака домоткану білизну, гачі, кептарик, рипучий ремінний черес, подзьобаний мідними капсулами. Замилуваним оком попестив старовинні пістолі на прилавку і топірець лепської роботи, рушницю і — задля чого? — товстезне перевесло коралових намист. Із комірки, куди йому подали воду, запахло пареним рум'янком. Меланія принесла із світлиці складене простирадло і вдавано со-

Сомливо, якось поза себе, тицьнула на прилавок. Дивно, е, що досі в цій хаті вважалося низьким смаком, тепер годилося для нього, готувалося для нього, давалося йому на догоду.

Він зайшов до комірки, зиркнув на заслонене віконце й роздягся. А тоді раптом розсміявся. О дитя, прийми воду повелителя світу, яка є нашим життям. Вона служить для омивання і очищення. Нехай згладять і зітруть ці краплі гріх, що пристав до тебе перед створенням світу, бо всі ми перебуваємо під його владою.

"Нарешті я вернувся в царство миру".

—Ви не взяли простирадло,—постукала в двері Меланія.

— Забув, валаамова ослице, — пробурмотів він у відповідь. — Я маю рушник, дякую.

Голос його пролунав у пустій комірці так дзвінко, що він несамохіть відслонив лляну фіраночку і подивився на своє відображення у віконці.

"Ні, це не сагсеге duro3. Я дома".

Він зодягся в гуцульську ношу, а мундир дбайливо вклав до валізи. Вернувшись, побачив на скрині пляшку якоїсь рожевої наливки і пляшку аж синюватої (мабуть, од давності) сливовиці. Мати безцеремонно, як до служниці, мовила до Меланії:

— Почастуйтеся, Меланю, за приїзд мого сина та й покинь нас на сьогодні погуторити, порадитися про родинні справи. Пийте без мене, я і за ліпшого здоров я не брала до вуст. Пийте на здоров'ячко.

Юрію ніколи не доводилося бачити дома такого щедрого столу. Вуджена дичина, ковбаса, маринади; начинка м'ясна, начинка овочева; бринзя, гуслянка; варення малинове, вишневе, з чорниці; засмажені на сметані опеньки, солені боровики... Гуцули, наскільки він знав, навіть заможні, навіть жупани, не дуже вибірливіу стравах. Схоже, що мати готувалася до цього свята, переоравши усі рецепти з попівських кулінарних записників від Розтоків до Се-лятина. Він писав матері, що

приїде, можливо, на Різдво. Отже, все, під чим вгиналася ляда скрині, безперервно поновлювалося, підновлювалося, консервувалося аж до сьогоднішнього вечора.

Коли Меланія пішла, мати спитала:

— З батьком бачився?

Юрій кивнув і машинально поправив окуляри. —Ти писав, що в тебе погано з зором...

— Сліпну, матусю.

— І як там пан Гординський поживають?

— Гордо бідують і гордо нездужають. Дашкевичка похитала головою, застромила молитовник

під подушку і захлипала сухими сльозами. Юрій пройшовся з кутка в куток.

— Ти мені писав, що хочеш покинути їхнє католицьке віросповідання.

— Я це зробив, матусю.

— Кажи мені "мамо" і скажи, як тебе звати.

Він нервово спинився посеред кімнати, зняв і знову почепив "галілеївські телескопи", як жартома називав свої окуляри, і чогось у цю мить пошкодував, що не в мундирі: в ньому він ходив, наче в масці, йому було легше розмовляти всюди і в будь-яких ситуаціях.

— Мамо, я віднині Федькович. У метричному свідоцтві я записався Юрієм. Своїх близьких я просив би називати мене, як в горах, Юром.

Дашкевичка заплакала.

— Я народила тебе Осипом, сину. Ти не нас, твоїх батьків, зрікся. Ти зрікся самого себе. Не на добро це, сину.

Народитися в тридцять років — це лишитися ще на двадцять років незрілою людиною. Чому ти не порадився зі мною? Чому з батьком не порадився? Ми з ним не живемо, але ти наш син, Осипе... Юрію... Юре... Ти знімаєш з себе мундир, але залишаєшся офіцером, ти одягаєш народний стрій, а залишаєшся рекрутом... Ти одягаєш свій мундир, але в тобі живе гуцул і живе мій син, син Гординського, син гір.

— Мені здається, мамо, що і вам, і батькові дуже хотілося, щоб я залишився сином Гордині, а не Сторонця. Принаймні сином батькового придомку, якого я не знав і знати не волю.

— Я ні з Гордині, ні з Федьковичів нічого не мала. Вони мені дали тільки чоловіка, який став батьком мого, єдиного тепер, сина. Але Гординський став батьком не тільки мого єдиного сина. Він став батьком поета Буковини. Як мама, як сама природа, я про це нині з болем мислю, Юрію. Ти мене не назвеш жінкою без спогадів, жінкою, яка ворушить пам'ять інших, щоб знайти в чужій пам'яті щось своє, живе. Я мала що згадати до твого народження, а Гординський, хоч який був молодий, тримав у пам'яті долю великого роду. Це ти від нас узяв, а як розпорядився! А як ще розпорядишся? Чи пощастить тобі в житті на людське довір'я?

Федькович зітхнув.

— І ви, і батько складаєте мені ціну за мої помилки чи вади. На жаль, ви не бачите інших рівнів за мною. Краще признайтеся, що у вас бракує

причин для того, щоб мене звинувачувати. Через вас, через ваші незлагоди пішла марно половина мого життя. Дозвольте мені спокійно пожити в цій хаті без ваших повчань і докорів.

— Живи, сину. Віднині ти тут господар. Тільки не ображай мене на схилі віку: половину прибутків від маєтку я хочу тримати в своїх руках до самої смерті.

— Я забезпечений, мамо, мені вистачить того, що мені платить престол.

— Ні. Половина прибутків твоя, половина моя. І, будь ласка, не суперечи мені в цьому. В тебе, сину, будуть видатки. Ти ж не ходитимеш у гачах з цього грубого сукна? І сорочок треба з тоншого полотна, і сардак пошиєш з оксамиту... А зійдешся з людьми — поставець не який-нсбудь личить. До якоїсь попівни завчащаєш — на квіти та шоколадку треба мати. Адже не збираєшся парубкувати до кінця життя?

— Мушу роздивитися, щоб не повторювати історії своїх батьків.

— Ну й роздивляйся, ніхто тебе не квапить. Але якщо думаєш лишатися довше, то на господарстві потрібна жінка. У старих парубків завжди кишені порвані, а стіни щури голками зшивають. Я запросила на завтра гостей — Мела-нія до ранку оббігає кого треба. Будуть родинами сторо-нецькі, торацькі, сергіївські. Покажися перед людьми, подивися на них, може, дівчину котрусь уподобаєш. Тижнем чи місяцем пізніше — яке це має значення? Колись мусить трапитися. Але під цей момент твоя нагода.

— То ви кажете, що ніхто мене не квапить, то влаштовуєте якісь оглядини. Чому це мусить відбутися завтра, не іншого дня? І молодицю послали в ніч, наче горить.

— Меланія ще до смерку осідлала нашого Гнідого. Юрій розсміявся:

— Меланія — на коні?

— Відьми люблять в сідлах гицкатися.

Він подумав, що зовсім не знає цієї жінки. Він досі носив з собою образ заплаканої страдниці в чорному одягу, матері, мудрої смертю десятьох своїх діток, німої в безперервному риданні, святої в найщирішій відданості родині і людям, які її знали й оточували. Тепер з нимрозмовляла — строго і сухо — сувора попадя з парафії туберкульозного Миколи Дашкевича, який помер ще в тридцятому році, і неприступна суддиха, яка виглядає біля поліцейської канцелярії свого зрадливого Адальберта ординського, хоч їй добре відомо, що він умирає в Чернівцях серед порваних перин і процвілих сухарів. Юрій невимовно любив свою заплакану матір, покинуту жінку в чорному. Любив її всі свої двадцять дев'ять років, а ця жінка була її підробкою, ворожою тінню, якимось моторошним нагадуванням, як забуте на мент прокляття. "Хто кого в ній переважає? — запитав він себе подумки, червоніючи й опускаючи очі. — Попадя чи суддиха? Попадя! Верховики називають її матусею Дашкевичкою, а не панею Гординською". Він згадав батькове: "Чи треба було оженити? З якоюсь ситою попівною?" — і ще густіше зашарівся, вже не від прихованого сорому, а обурення. Видно, його до могили триматимуть липучі тенета попівщини. Монаші католицькі порвав, натомість здобув православні.

"Завтра проголоси себе, Юре, месією: "... Я дав хліба жадаючому і одягнув нагого; я був батьком для сиріт і мужем для удів, захисником од вітру для тих, кому було холодно; я той, хто проповідує добро..." Твій момент, Юре, маєш нагоду! Продовжуй книгу мертвих серед гір, дарма що всіма фібрами душі пориваєшся жити".

— Іди відпочивати, — тоном наказу мовила мати. — Вранці зодягнися щонайошатніше у військову форму, щоб показатися вояком, офіцером, а не яким-небудь новобраний ком. Окуляри тобі конче носити? Ну, окуляри не милиці. Я хочу, щоб ти став у цьому краю своїм і більше не

шкодував, що не подався до Львова. Не думай, що твоя мама забита сільська баба. Я доб'юся, що тебе почне вітати вся Буковина.

— Доброї ночі, мамо. — Федькович заходився виносити до світлиці й розкладати речі із валіз. — У тій половині холодно, — сказав до матері, побачивши, що вона не збирається лягати. — Дрова є/ Я протоплю трохи.

— Є дрова. В загаті. Піч там димить, та, може, розгориться.

Одначе він не пішов по дрова. Накинув на плечі кожух і запалив усі свічки у свічнику. Довгий, на всю стіну, тисовий стіл — мов тік, як передмостя трибуналу чи палуба галери.

"Ось тут я порозтикаю свої шпаргали. — Великими літерами на чистому аркуші паперу вивів: absens carens4. — Відсутній сам собі завдає шкоди... Колись скажуть, що моя вдача була позначена стигмою невдоволення... Треба сьогодні ж написати до Богдана Танячкевича... Так, соколику мій сизокрилий, треба, мабуть, кобзу на клинок повісити, а самому до ціпа га до коси взятися. Мій чесний рід прийняв мене досить прихильно, краще, може, ніж я сподівався. Та що ж? Мушу гній возити, плоти пересипати, а в хаті нічого нема, бо ненька нездужають".

І квітня 1863 року

Він почистив мундир, понаписував листи до знайомих, потім наткнувся на згорток документів на підвіконні й довго, прискіпливо вивчав їх, мало що розуміючи в тих "моргах і парцелях". Врешті-решт збагнув, що в матері чималий маєток, хоч на достаток ніколи в цьому домі не світилося. Найкращий у Сторонці шмат орної землі, левада, пасовисько, ліс. Жити тут є з чого. Потім він отримав кругленьку суму як офіцерську пенсію (äbon chat bon rat)5. Був він при Габсбургах тільки субалтерном6, але, як справжній слов'янин, служив пильно, навіть за похід в Італію престол йому добряче завинив. А на скільки золота можна

оцінити його терпляче виховання євнухів з багнетами? Він був з простими солдатами демократичний, людяний, добре знав, що Служитимуть вони аж до тої хвилини, поки одного за одним не вб'ють, не заколють в сирих окопах, бо ніхто їх уже не відпустить живими та здоровими до рідних осідків, до рідних стріх.

Жити було з чого. Він ще не обдивився льохів та за-1 камарків, які притулами тягнулися поза стодолу і конюшні, не знав, хто орендує в мами ліс та землі й хто не доплатив, не прозвітував чи збрехав, що віддав дохід "на Боже" за Дашкевичевих сиріток, які передчасно пішли на той світ, але його осяяла певність, що матиме змогу працювати. З досвітків, аж доки підніметься сонце над Бісковим каменем, сидітиме за книгами і рукописами, а тоді закачає рукава й поратиметься по господарству. Житиме просто, природно, в злагоді з самим собою і довколишністю.

(Свята невинність! Федькович не міг передбачити, що ніхто в рідній стороні його не зрозуміє і кожен намагатиметься перелицювати його на свій лад).

Коли засіріло, він ще впорядковував записники. "Армійський режим, — прочитав на випадково розгорнутій сторінці, — приневолив мене до дисципліни". Через кілька абзаців — пізніше вписане. Слова одного з вістових із Заставни: "А не пошкодить вам воля?"

Він швидко перегорнув усі листи, які написав цього вечора друзям. Була в тих листах одна й та сама сповідь, і він, навіть не дивлячись, кому адресується, дописав: "Що стосується моєї музи, то мушу признатися, що здавна вже мало пишу, а що почну, те не маю бажання докінчити. Та погорда, ті докори, та зневага, якою мене скрізь частують, гризе, мов отрута, моє серце". Узяв навмання якийсь інший лист і дописав: "Видно, моя неня мріяла при синові знову панею стати. Але я її розчарував. Я з такою готовністю перекинувся на гуцула,— за її ж порадою, — що, мабуть, вона піде з осідку по стодолах спати і перед людьми почне свою долю і жалі оплакувати. Але не переймайся цим. Я

привіз майже готові поему "Шепітські берези", оповідання "Ште-фан Славич", "Хто винен", "Стрілець". Я маю багато що сказати звичайною оповіддю, чогось мене не з ласки щирої до повісті хилить".

Надворі був уже день. Меланія припнула Гнідого до за-ворітнищ, постукала до матері у вікно, мовляв, усе зробила, як велено, і ніби внесла до осідку рух життя. Коли він вийшов з хати, Меланія чимчикувала на пригірок додому. Завів коня, поплескав по шиї буланого красеня, кинув у ясла волам в'язку запашного сіна. "Пара коней, пара волів... Тут таки потрібен господар". Зазирнув до криниці. Повагавшись, став набирати до жолобів воду. "Офіцер зійшов на селянина..."

Дашкевиччин синкліт зібрався, мов за командою; спершу самі гуцульські пишноти у ноші, які він тримав в уяві невіддільно від образу матері.

Поперед усіх увірвалися до світлиці вдовиця попадя Дияконовичка з донькою.

— Ми приятелюємо з вашою матусею, це моя Юлія. — Почала втирати хусточкою очі. — І я лишилася... І мене покинув... З того світу мене хистить...

"Чи хрестить? — з несвідомою чи ще не усвідомленою відразою мовив про себе Федькович. — Починається комедія. Попаді на святі Фесмогорій".

Мати — типова, розтовстіла і лицемірна попиха. Донька — тепла дівка, в рум'янцях і гофрованій спідниці, яка приховує сокирою тесану поставу. Та личко майже дитинне, пухле, з невинними оченятами, ніби заплакане і приборкане страхом, привидом якогось Косована з ущелини.

Дихнувши духом прілої м'яти, Дияконовичка аж нахилилася до Федьковичевого вуха:

— Прийдіть до нас на заручини. Юлія покохала нашого вчителя, Крилатого. У нього такі крила, як і в мене. Гарненьке я дівча виростила без батька, без допомоги?

Він згідливо покивав головою, прибираючи зі столу папери.

— Ваша матуся любить Юліку, як донечку, ще більше, ніж я.

Він ще раз покивав головою і згорнув решту паперів до валізи. Чогось він ходив напружений, мов на параді, і вже не знав, що діяти далі, та до світлиці товпою посунули цілі виводки crème de la société7 з Тораків, Дихтинця, Плоскої, зі всієї долини путильської, не зачепивши хіба що кордонів Молдови і Галичини. Вчителька із Буківця (він у Молдову йшов через той хутір, далі мандрував через гори: Ванчин, Букову, Розсічну, Магуру до Берегомета, звідти дістався до Банилова і з обозами доїхав до Радівців, а далі, вже залізницею, добрався в Ясси), словом, якась учителька з Буківця — суха, мов жердина, і безгуба, як змія, — микнулася до фотокарток на стіні. Це були переважно знімки похоронів, причому фотограф — якийсь невмирущий і вірний своєму ремеслу — незмінно вибирав для триноги з апаратом одну й ту саму точку, так само навскіс подвір'я орієнтував домовину з ослоном і, очевидно, приходив в одну й ту саму пору дня, щоб освітлення гарантувало йому десять поминальних крон. Одклеївшись від фотознімків, учителька перебрала Федьковичеві книги в кінці ослона, хоч він їх дбайливо вкрив налавником, тоді повисла в нього на шиї:

"Яке щастя, що ви з нами! Яке щастя, що ви є у нас!" Він хотів було запитати: "В кого?" — та вчителька розгорнула поли кожуха і упхнула йому до рук пучечок едельвейсів. "Косиця шовкова… Окраса Шипинської землі"… В народі її називають ще білоткою. Знято для вас з найнеприступ-нішого бескиду, в нестримному гоні гнали коня до Стороння, щоб помилувала ваші очі, не зів'явши, і щоб так не зів'яв ваш святий дар, ваш талант".

Він розчулено подякував, бо досі ще не бачив цієї прекрасної квітки гір. Учителька була просто дивом не вроди, одначе він поцілував її в обидві щоки і в руку поцілував.

— Дякую, — мовив. — Найщиріше дякую. Ви мене ще раз переконали в тому, що нема кращого світу, ніж оцей... наш... Бо й небо чисте, як дорогий камінь, і смерека зеленіє як узимку, так і вліті, і пташка ні на мент не втихає, і хрещатий барвінок стелиться довкола. Я вийшов сьогодні вранці на обійстя, а Путилівка вже скресла за ніч і бринить на білому плитті, як сльоза, чиста... і люди в нас з такими чистими помислами і щирістю сердечною. Спасибі вам, шавновна.— І ще раз поцілував учительку в руку.

У сінях гамірно роздягалися нові гості. Чіпляли на вішаки важкі, розшиті мальовничими візерунками кожухи і, як він любив казати, "німецьке сукно" — куртки і сюртуки. Було тут уже до десятка попівських багряниць, але ця каста спершу переступала поріг маминої половини: поклонитися господині, вдовиці покійного Дашкевича.

— Губріх, — назвався присадкуватий товстун з подвійним підборіддям, з-під якого визирав перекошений метелик.

— Начальник нашого краю, пане Федькович, — додав сухорлявий, зовсім замокришений чоловіку чорному костюмі, без волосинки на черепі. — Пан Губріх — начальник Путильського повіту, а я при Феміді в нього. Августак. Ubi jus, ibi remedium, sit venia verbot

— Similia similibus curatur10, — осміхнувся Федькович і внутрішньо майже зареготав, бо ні Губріх, ні Августак не помітили іронії у його відповіді.

Хлинули ватаги з довколишніх сіл. Федькович навіть не старався розучити їхні прізвища. Та при Губріху вони шанобливо розсідалися на ослонах, як мовиться, здибалися на випадковому слові і вдавали, що їм

надзвичайно ходи-лося про те, щоб зустрітися в цій оселі, в цього господаря. Ліве крило розмовляло німецькою мовою (тут застиг біля фотокарток Губріх), а праве — польською.

Августак стиха пощипував струни кобзи.

— Ви граєте, пане Федькович? — Мовби кимось попе-

?еджені, вони більше не називали його Федьковичем-ординським чи навпаки, як називали його ще вчора чиновники консисторії. — А я люблю скрипку, — додав Августак. — Та у вас і скрипка є! Невже Страдіваріус? Ви привезли її з Італії? — Августак кинувся до протилежної стіни, де розмовляли по-польськи, польська мова там умерла, і хитрий Августак пробурмотів: — Jak sie, w Polsce adresuje koperty?11 —Йому ніхто не відповів, і він звернувся до Федьковича по-українськи: — Я люблю Богдана Залеського.

Понизила свій лет душа крилата, Слова взялися в серці гіркотою; Ганявся ти, царя минувши, ката, За людською ворожою марою...

— "Тарасова могила", — ніби закликаючи до ширшої розмови, відказав Федькович. І продовжив:

Козацький кат і польський людожерця — Цар — забиває нас в залізне путо, Лещатами стискає мужнє серце, Але душа в нас вільна і розкута.

Федькович і на гадці не мав познущатися з Августака. Просто видався такий збіг обставин: він три дні тому спробував перекласти Залеського, взявся за це під настрій, як вже не раз траплялося з ним, коли не міг полишити якусь строфуТете чи Клейста, що ніби сама просилася забрині-ти-зазвучати його рідною мовою. Правда, в цю хвилину він лиш імпровізував за польським поетом, прихильно поставивши долоню на лікоть сергіївського пастуха-ватага, та, коли

замовк і повів оком по господі, зрозумів, що настрій заводить його куди не слід.

Тільки в простих гуцулів світилися обличчя.

Федькович поглянув на буківецьку вчительку — та похнюпилась.

Волоський поляк Августак вражено заломив руки посеред світлиці, Федькович з-під галілеївських лінз" помітив, що й Губріх насурмився. Одійшовши до вікна, за законом господи, яка приймає гостей, поет вибачився, щоб розпорядитися накривати на столи. Настрій у нього незабаром вирівнявся, він навіть ущипнув у сінях Юліку Ди-яконович. З кухні побачив крізь вікно, як вона, піднявши гофровану спідницю й відкривши товсті колоди ніг, перестрибує калюжу.

— Ви вийдете до гостей? — безбарвним голосом запитав маму.

— Так. Зараз Меланія допоможе мені зодягтися.

— Як це вона встигла до Губріха і Августака?

— Вони гостювали в Тораках в тамтешнього пароха.

— Я помітив, що вони сюди приїхали з цікавості, а не з пошани до нашого дому чи людської ввічливості.

— Думай собі що хочеш, але ці люди тобі ще не раз стануть у пригоді.

— Будьте гарна, мамо.

— Не вчи... Я без твоїх повчань порізьбила свої брами.

— Коли ці... розійдуться, я запрошу сусідів.

— Усіх цих голиків?!

— Сусідів.

— Роби що хочеш. Прийняти € чим. Це твій день.

— Ви і з Гординським так розмовляли?

— А ти хочеш мене добити?.. — Дашкевичка згорнула молитовник (мабуть, вона з ним розлучалася, лише щоб взяти ложку до рота) і простягнула руку за гребінцем на підвіконні. — Мені приснився дуже поганий сон. Шепни Дияконовій, щоб зайшла. Меланія не зуміє накрити на стіл, я її попрошу, з Юлією.

— Мені чим зайнятися? Я десять років проносив шаблю при боці і муштрував солдатів, може, я не зовсім зграбний біля святкового столу?

— Як умієш розважай гостей. Я ні перед ким не хочу вибачатися за те, що мій син десять років носив зброю, а не веселився у вишуканій компанії. І ти ні перед ким не добувай рум'янців, іди до гостей — буду перевдягатися. Боюся, що після цієї оказії більше не зведуся з ліжка.

"Отут я, брате мій, родився", — продекламував про себе Федькович колись розпочату строфу. Він передчував, що занесе в Сторонець, ідеалізований його спогадами і уявою, якісь непорозуміння; тут його скоро відмовляться сприймати.

Найпізніше прийшов сторонецький священик Юрій Га-ницький. Федькович відчував до нього прихильність ще в армії — мати не минала його прізвища в жодному листі: допомагав порадами, піклувався про хворих сестер. Тож стрів його перед брамою, поцілував руку, запровадив до світлиці. Столи вже накрили, і моторний Августак

припрошував гостей до страв і напоїв. Мати сиділа між Гуоріхом і Августаком. Зодягнена була в темно-синю, з білими крапочками сукню і скромно помережаний червоним хрестиком, такий же темно-синій, оксамитовий горсет. На шиї чорне намисто, у вухах темні сережки; густе сиве волосся заплетене у дві тугі коси і викладене короною над чолом. Обличчя було бліде, мати здавалася дуже втомленою, та від неї не можна було відвернути очей, така була гарна тою прив'ялою, літньою вродою, яка під кінець життя полоня-ла найбільшого баталіста світу польського художника Петра Михаловського, коли він оселився в Болестрашицькому замку під Перемишлем. Такі типи, такі обличчя Федькович якось бачив і на віденській виставці Юліуша Коссака. Образ матері тоді заступив йому вражливі акварелі Коссака Переправа через Дністер', "Похід козаків у степу", "Смерть Потоцького під Жовтими Водами".

"Die Тгдпеп in die Augen treibend"12, — і, не забувши додати польською: "Zanim sic znöw wszyscy razem spotkamy, uplynie napevno duzo czasu"13, — Дашкевичка по-жіночому чемно підпорядкувала розмови і перебіг трапези своїй волі. (Юрій подумав, що вона натякає на зустріч з гостями вже в іншому світі). Німцям, полякам і місцевим гостям, гуцулам, вона стала відповідати, незважаючи на різномовні репліки, тільки українською, і ніхто жодного разу не збив її* ні на слові, ні на акценті. Юрій в душі посміхнувся: її не увігнав би в сум'яття навіть грізний окрик Валуєва (перед тижнем аж на австрійські землі й до Відня Драгоманову передав циркуляр про те, що ніякої малоруської мови не було, немає і бути не може).

Час від часу піднімаючи очі на матір, Юрій думав, що мати, можливо, його підтримає. Підтримає майже чоловічою рукою або ж... занапастить навіки, і йому доведеться виїхати до Чернівців чи до Львова. Він заледве добився річної відпустки з армії, проте вирішив вийти на пенсію й оселитися назавжди у Сторонці, але гідну програму власної поведінки поки що не відчув. Нікому не вірячи, він з усіма погоджувався. Августак показав йому на вільне місце поруч (Юлія Дияконович на його прохання

трохи потіснила польське крило до стіни). Юрій заперечливо покрутив головою, мовляв, допомагатиме Мел ані і подавати на стіл.

Він як умів припрошував гостей і завважив, що всі без винятку поглипують на нього з симпатією. Навіть розчер-вонілий Губріх, астматично віддихуючись, щось схвальне шепотів матері й Августаку. Буківецька вчителька сиділа плечима до хати й нетерпеливо перебирала під ослоном ногами, взутими у білі чобітки (такі ж носила Юлія Дияконович і попівна з Тюдова Павлина Волянська; і та, і та доводилися Федьковичеві якимись своячками, та в горах віддалені родинні зв'язки не були перешкодою для залицянь і шлюбів і він крадькома порівнював Юлію з Павли-ною, маючи невиразну певність, що не розминеться із цими "двома піснями рожевими"). Учителька з Буківця явно готувалася проголосити тост. Федькович здогадався випередити її, промовивши кілька слів віншування на честь гостей.

— Згаяного часу і конем не наздоженеш, — сказав, зводячись, Августак. — Сиджу оце яко наг, яко благ... — Він, очевидно, вирішив похизуватися, адже був з Губріхом на дружній нозі, його першою рукою і einen wandeine Chronik14... — Отож сиджу й думаю: яке щастя мати таку матусю, як пані Дашкевич, — він вклонився колишній попаді й поцілував їй руку. — Ви щаслива людина, пане поет. Шановне товариство, дозвольте випити за здоров'я нашої коханої господині. Сто літ вам життя, моя голубонько! — і ще раз поцілував руку Дашкевичці.

Усі встали. Захмелілий Губріх, киваючи сусідові, здається священикові з Дихтинця, прогудів: — Sie ist haß lish, wie die Nacht. — Слова ці стосувалися буківецької вчительки, та гості на мить знітились: що за фіглярство, з якого часу "начальник краю" став страждати на фонізм? Та ні, смакові уявлення в нього ще не забігали за слухові. Похопившись, що бовкнув у неслушну мить, Губріх пригорнув Дашкевичку до грудей і поцілував в обидві щоки. Гості дружно заплескали в долоні. — Mit welchen Maß ihr messet, wird euch gemessen Werden, — трохи спантеличено додав начальник повіту. Поманивши Федьковича ближче до столу, сягнув його долонею по плечу. — Ich grüße

dich, meine Lieber, молодець. Леґінь. Sehen sie, bitte, ihre Mutter ist Lack und Glanz15. Леґінь.

Федькович скромно подякував йому за увагу до матері і їхнього дому, життя дуже часто переконувало його, що зовнішність — річ оманлива, треба довіряти відчуттям. Хоч обличчя Губріха нічого йому не промовляло, та серцем він відчував, що матиме з ним справу не раз.

Добувши люльку, Губріх вибрався з-за столу покурити. Федькович подав йому вогню. Оба стали біля вікна. Губріх взявся розповідати про себе: ще в дитинстві залишився сиротою, чуже сонце його не пригріло, одначе вибився в люди власними силами. Єдине — користі зі своєї діяльності не бачить. Ото як у Христа: ділячи перед апостолами п'ять хлібів на п'ять тисяч, питав — на скільки, а вони відповідали, що на дванадцять. Раптом запитав:

— Habe ich gehörig gelagen?16

— Nein, — твердо заперечив Федькович. — So wahr ich lebe,17 — додав, посміхаючись.

Губріх пустився у спогади. Не таланило Губріху на дружин. Та обох Господь покарав смертю за зраду. При ньому три доньки: Анна, Марія та їда. Третя жінка є. Зрадила — збожеволіла. Ця народила Кароля і Отгона. Die Leit heilt jedes Leid, час усе лікує, та самому нелегко виводити діток в люди— А як йому довкола перемивають кісточки! Він поцікавився, чи Федькович добре володіє французькою мовою. Почувши ствердну відповідь, запропонував йому навчати дітей французької, а коли Федькович сказав, що міг би й латинь викладати, Губріх просяяв:

— Ein guter Nachbar ist mehr wert, als ein Bruder in der Ferne18. Значить, ударили по руках?

— Згода.

— Августак, — сказав, сміючись, Губріх, — так само попросить вас стати репетитором. У нього троє дівчат. Августак — мавпа, він копіює мене навіть в манері ходити по землі. Я назвав би це fuhren einen falschen Name — жити під чужим іменем. Прагне потрапити до неба крізь вушко голки. Що ж? Narren wachsen unbegossen. Дурнів не сіють, вони самі родяться. Всюди йому eine lange Nase machen, наставляють носа, але він пре, як німий до суду.

— Просимо! Просимо! Просимо! — то буківецька вчителька. Федьковича дружно вмовляли прочитати свої поезії.

— А може, заспіваємо? — завагався Юрій.— Він зняв з гачечка скрипку, почав приємним вишколеним баритоном:

З тої гори високої горіх покотився, З України до дівчини жовнір поклонився. Поклонився, поклонився з коня вороного, Вона йому хустку дала із злота самого.

Пісню підхопила високим і чистим сопрано вчителька, з трубними носовими призвуками забасили "святі отці".

Ой не личить жовнірові хустину носити, Хіба нею жовнірику сідельце накрити. Взяло дівча воду з броду на коромисельце, Жовнір каже: "Дай нап'юся, розвеселю серце".

"Ой не дам я воду пити, не веліла мати, Бо це вода із Дунаю, може вчарувати". "Ой не чаруй, дівчинонько, не чаруй, небого, Якщо хочеш, то причаруй товариша мого,

Бо іду я ген за Дунай поганів прогнати, Не приїхав, дівчинонько, щоби тебе взяти".

Дашкевичка витерла долонями сльози і поміж стіною та ослонами стала пробиратися до виходу. Юрій кивнув їй, мовляв, ідіть відпочивати, на сьогодні з вас вистачить.

— Молодчина! — зворушено мовив Августак. Поки гості співали, він неначе зсохся вщент і ще більше врісся сам у себе.

Губріх сказав, що він ніколи такої "насолоди співом" не звідував.

— Самі думки і сподівання, — додав він, зчудовано знизуючи плечима.— Das Dichten und Trachten... Охоплює якийсь такий настрій, ніби злітаєш в голубе небо і, як Богові, тобі підвладний весь світ. Так, так. Nemen Sie, wie Sie wollen—розумійте як хочете — але саме так на мене подіяли ваші чари. Ви чаклун, пане Федькович, обов'язково навчіть співати моїх дівчаток і хлопців.—До вчительки: — І ви неперевершена, пані...

— Стефа Попович, — назвалася вчителька.

— Омелянова сестра? — спитав Федькович. Вчителька, сміючись, заперечливо покрутила головою:

— Батьки наші такого понамикичували в житті!.. Я його племінниця щонайменше в Адамовому хресті, і ми собі ровесники.

— А ви знаєте, панове, що Фредерік Шопен застосовував у своїх творах мелодику українських дум і коломийок? — перервав подальше знайомство з учителькою Августак.

— Так, — озвався Федькович. — У щоденнику Степана Витвицького Шопен написав пісню "Думка" до тексту Богдана Залеського, якого я вам перед цим читав. Парафразою української народної пісні є також "думка" на слова Залеського "Рік кохались, а рік не бачились". Та й у багатьох ноктюрнах композитора відчувається вплив наших пісенних

елементів. Велику, популярність у Європі, зокрема в Австрії, має пісня їхав козак за Дунай". Мабуть, вона передалася, — Федькович злегка вклонився Августаку, — завдяки варіаціям для фортепіано Франціш ка Ліста. Мелодію пісні невдовзі використав у своїх фортепіанних варіаціях Карл Вебер, цю ж пісню для голосу з фортепіано обробив великий Бетховен.

— Ви щойно згадали Витвицького, пане Федькович, — звернулася Стефанія Попович. — Він був композитором і піаністом, народився на Волині? І вів класи фортепіано та ансамблю в Київському інституті шляхетних дівчат?..

— Ні, — розсміявся Федькович, а вслід за ним Августак і Губріх (вчителька була старою дівицею). — Шопен знався із Степаном Витвицьким, поетом. Є відомі рядки Залеського, звернені до Витвицького, де згадуються Шопен і музичний критик Маврикій Мохнацькии:

Stefanie, serce mdleje: Warszawcy dwaj muzycy — Tych nocy czarodzieje Szopenek i Maurycy 19.

— Браво! — вигукнув улещений Августак. — Вельми дякую, пане Федькович. Дякую за честь, яку ви склали моїй вітчизні.

— Але ми хочемо почути оригінальні поезії пана Федь-ковича, — наполягала Стефанія Попович.

— Дозвольте, трохи згодом, — попросився поет. — Я бачу, що деякі гості збираються прощатися.

Іаницького він ублагав залишитися, сторонських священиків відпровадив аж за браму. Меланію і Дияконович-ку відіслав до комірки мити тарелі: він не відмовився від наміру закликати в гості довколишніх сусідів. Юлія Дия-конович з Павлиною Волянською виносили до кухні

недоїдки і порожні пляшки, розмовляли і перекидалися між собою жартами, як давно знайомі. "Нехай порядкують, — подумав Федькович. — Подивимося, на котру з них мати накине оком".

Гості ще походжали по осідку. Він споглядав їх у вікні й стиха пощипував струни кобзи. Стефанія Попович гортала в кутку якусь книжку. Уловивши мелодію, почала неголосно підспівувати:

Умер жовнір в ранах, йому не дзвонили, Чорним покривалом біле тіло вкрили. Не плач, не плач, тату, не вдавайся в тугу, Поховали сина край змитого лугу. Не плач, не плач, мамо, не йди до ворожки, Закопали сина — і нема дорожки. Не плач, не плач, брате, не потрібні ліки, Над ним вже зрівнялась могила навіки. Не плач, не плач, сестро, гіркими сльозами, Кого вбила куля, людоньки не знали. Не плач, не плач, мила, черлена калино, Нема вже й не буде того, що любила.

"Мабуть, мені не вдасться збудувати ту самоту думок і праці, про яку я так довго мріяв. — Надворі дрібненькою осипкою сіявся сніжок. Федькович зняв окуляри: перед очима засіріла непроглядна стіна. — Читаючи Гете, я мріяв потайсвіту написати драму для читання самому собі, мучила жадоба самопоклон і ння... Але ж це смерть. In Namen der Wahrheit? Ні, не в ім'я істини. Самопоклоніння в ім'я смерті. Langen und bangen! (Жадати і боятися!) Auf Tod und Leben! (Не на життя, а на смерть!) Um Tod finden! (І знайти смерть!) Годі. Треба скоритися неминучому. Що я їм прочитаю? Один з панегіриків для Емілії? Атож! Для початку!"

— А я, пробачте, дещо чула про ваше трагічне захоплення, — мовби підслухавши Федьковичеві думки, проказала Стефанія Попович.

"Цур тобі, суха гілляко!" Він готовий був вилаятися. Одначе спитав:

— Чому нещасливе?

— Ну... Емілія Марошані вийшла заміж.

— Дідич Гергель, звичайно, не пара якомусь офіцерові Федьковичу, який не має власного замку і орендованих про-нирливими німцями маєтків. Та нещасливою за всіх обставин лишилася панна Марошані. По-перше, дідич доживає свої останні години...

— Так, він вже давно дивиться в могилу...

— По-друге, Емілія вийшла за нього з розрахунку і вже пішла по руках.

— Вона виїхала до Ясс?

— Гергель влаштовує дома королівські бали, навіть румунський король танцює з Емілією, але це лише пусті розваги. Я відчуваю, що надовго її не вистачить. Це слабовита й дуже вразлива жінка, яка з дитинства мріяла про романтичну любов і яку спіткало тяжке розчарування.

— Ви її хіба не любили? — майже з тривогою запитала вчителька.

Федькович сумовито похитав головою.

— Любив Емілію і люблю. Я її до смерті не покину в своїй пам'яті. Вона найчесніша і найчистіша жінка серед тих, кого я коли-небудь знав. Мій ангел, моя троянда, моя Богоматір. Не раз я сам собі казав: навіть чорт, побачивши Емілію, помолився б за неї Богу.

На очах у Стефанії виступили сльози.

— Боже! Що ж вона вдіяла з собою! Навіщо вона себе так занапастила?

— Та ось я майже вільний. Але, коли нам йшлося про заручини, я мусив сплатити тронові тридцять тисяч крон кауції. Тобто викупу за переведення в запас. Я потрібної суми не роздобув, ми тільки зітхали гірко, забившись у темний куток, а друзі наші — Нойбауер, Кобилянський, інші приятелі насміхалися з нас, мовляв, перейдіть на вегетаріанські страви і все минеться.

— Розповідають, що вона надзвичайно гарно співала.

— Голос її не передасть жодна арфа. Це музика сфер, райська веселка вічності.

Стефанія просто заридала. Він подумав, чи не образив її, адже і вона співала пречудово. "Добре, нехай вважає, що моє — це для мене більше за все, що є". Поклавши їй руку на плече, він спитав:

— Прочитати вам вірші, присвячені Емілії?

— Так, так... Так, я вас слухаю... — І продовжувала плакати з якимись мало не чоловічими схлипуваннями.

"Вона втратила стать, чекаючи свого принца".

— Будь ласка! Читайте.

— Ці вірші написані по-німецьки. Я прожив п'ятнадцять років у стихії німецької поезії, німецької мови і німецьких команд, які зруйнували в мені почуття волі і відчуття батьківщини. Я усі ці роки тужив сам за собою і за краєм, де мене мати народила. Я нарешті вернувся, але ще не тут. Ви мене розумієте? І я ще не маю тут найменшого доробку, найменшого прихисту. Отже, я прочитаю вам німецького вірша, гаразд?

— Так, прошу вас, читайте,— вона ще плакала, закривши долонями лице.

— Wahrkeit treibt ans Licht... — почав було він, та обірвав себе, нервово махнувши рукою, і заходив по світлиці. "Ні, не слід читати вірші німецькою мовою перед всією компанією. Якщо виникла ситуація, що про це буде знати тільки Стефанія Попович, це мені тільки на руку. "Нехай це умре між нами".

— Правди не заховаєш... — наївно повторила по-українськи вчителька, мабуть, подумавши, що це перший рядок строфи.

— Das wore uberstanden, пані Стефо. Так, це вже позаду. Та послухайте:

So sage ich: in meiner Heimath Gauen, Wo so viel Schnee und Kalte Herzen gibt, Dort kenne ich die edelste Frauen. Die ich geehrt, die ich vielleicht — geliebt20.

Федькович цілком щиро не хотів, щоб його вірші німецькою мовою почув ще хтось, окрім Стефанії Попович (інтуїтивно він уже допевнився, що вчителька знає лише "якісь вершки" про культурне життя "Шипинської землі"; посвячена завдяки Омелянові Поповичу). Та, коли він, наморщивши високе чоло і ставши суцільним болем в обличчі, читав свою посвяту Емілії Марошані, в дверях застигли Губріх і Августак. Губріх зблід, змінився на лиці. Щоб погасити якийсь "бунт душі", він підступив до стола, ледь тремтячою рукою наповнив чарку і, повернувшись до присутніх, ні слова не мовивши, випив. Федьковичеві спала на гадку заувага Ріхарда Вебера: "Навіть найбільш обізнаний і обдарований в мистецьких формах виразу німець схильний до афектації". Недарма Вагнер заповідав: "Я звертаю увагу наших німецьких акторів на Фауста" Гете як на п'єсу найвищого поетичного звучання, у якій, проте, вони повинні з більшою природністю виконувати кожну роль і виголошувати кожну репліку, якщо взагалі прагнуть донести свою придатність для сценічної діяльності". Вагнер застерігав акторів. А це Губріх, грубувато-неотесаний і приступний, мов оголена протоплазма, німак.

Сходилась і розсідалася — вже значно рідше —решта гостей. Августак наповнював келихи (вже якоюсь брусничкою"), ставив їх перед чоловіками і жінками, мовби вибачаючись: господиня нездужає, син її— теж гість, даруйте на слові. Тарілки перед гостями поправляла Стефанія Попович ("Чи не пошкодую я колись, що так вона мені обридла сьогодні?" — подумав Федькович). Дівиці — Юлія і Павлина — вже всілися обабіч Губріха і Августака. Це перетворювалося в інтимну вечерю, не вистачало лише свічки під голубим скельцем.

— Пане Федькович! — звівся з келихом Губріх. — На Буковині не народиться ні Гете, ні Гейне. Ми свідомі того, що перебуваємо в ендемічній провінції великого Відня — Риму всієї Європи. Сьогодні, не чекаймо "übermorgen", маємо вельми сердечну розкіш святкувати зустріч із поетом Буковини, вихованцем Європи Юрієм Федьковичем. Я хотів би повторити: не чекаймо Миколи на Ніколи. Wer viel verspricht, halt selten etwas. Я заледве розмовляю мовою нашого шановного господаря, та ви розумієте, про що йдеться: хто багато обіцяє, той мало дає. Пан Федькович нам нічого не пообіцяв, однак ми чудово розуміємо, яка гарна людина до нас прийшла, маючи тут більше моральних прав, ніж дехто з нас. На Буковині не потрібен ні Гете, ні Гейне. Ми маємо на Буковині Юрія Федьковича, якому не чужі ні своя, ні наші з потомства землі. Вип'ємо, панове, за Федьковича. Сьогодні і в мене, як ви помітили, не повітовий настрій. Сьогодні нас об'єднав пан Федькович як людей великої землі, усього світу, і дай Боже, щоб так тривало завжди, щоб пан Федькович не розгубився у дрібничках, бо...

— Was tun, spricht Zeus?21 — перебив Губріха Федькович, і всі розсміялися.

— Бо... — насварився пальцем Губріх.

— Kennen Sie warten, Sie bis schwarz werden22, — докинув поет.

— Ich wolle Vivat ausbringen!23 — Губріх спробував пересинити гамір, та всі один за одним перехиляли келихи, і він штовхнув ліктем Августака, мовляв, тепер ти керуй.

— Панове! — майже закричала Стефанія Попович, беручи Юрія під руку. — Наш вельмишановний поет пообіцяв нам невеличку зустріч зі світом мистецтва.

"От дурне теля!' — Федькович аж зціпив зуби спересердя. Він з малих літ ненавидів примус, навіть у війську всілякими хитрощами і вивертами оберігав себе від принуки.

— Просимо!

— Просимо!.. — Посипалися оплески.

Голос його став глухим, непідвладним, мовби чужим, Федькович машинально провів рукою по струнах кобзи, підвішеної на гачку біля вікна, і щось його наче обпекло. Почав храмово-потужним і категоричним, як молитва, напівшепотом (Ганицький і священики, які сиділи поряд з ним на ослоні, стрепенулися і ніби скам'яніли).

Отут я, брате мій, родився, Отут дитячий вік згубив. Тут я і плакав, і молився, І у могилі схоронив, Що було в серці до вподоби! Тут я і сам в студенім гробі Покладу голову поспать Та й буду Бога дожидать...

(Кобилянський написав, що редактори "Слова", "корифеї народовства" Романчук і Заревич безбожно спотворили вірш, стилізуючи його під своє огидне "язичіє").

— Пане Федькович! — Стефанія притулилася плечем до його плеча. — Нойбауер показував мені...

"Із кожною з'явою чую ваші гав коти! А коли я скажу тобі, чоловіче в спідниці, що в житті нині далеко більше трагедій, ніж за всі часи людського існування вмістилося в міфах, легендах і театральних трагедіях, ти заплюєш і мене, і Шекспіра". Ця вчителька вже його так дратувала, що він ледве стримував себе й тільки густо щоразу червонів, коли вона "випускала чергового обскубаного горобця" з-поміж пощерблених кривих зубів.

— Я не наслідую ні Гете, ні тим паче Шевченка, якого знаю знедавна й зоддалека. Часами в мене проривається то Шашкевич, то Залеський... То з Драгомановим правимо політичні теревені на зажнив'ях під Віднем. А подеколи веду колону і шаблею диригую Берліозові марші. Кричу на весь Париж: "Перед вами Бастилія! Піснею чи ножами?" Мені відповідають: "Піснею, але з шаблями, тату!"

— А він таки молодчина! — штовхнув Губріх під бік Августака. — Я ж... У мене око!.. Бери його до себе гувер-нантом, він із твоїх недоношених зробить геніїв. Хоч... Сам залишиться неотесаним гуцулом. Як ця небога Попович-ка. Та, може, я ще видам за нього свою Анну?

"А тут я знову німію, — подумав поет, нахиляючись до вікна, як до шпарини у вільний всесвіт. — На яку мову мені пристати? Я чую тільки гавкоти. Мене лають всілякі доктори і секретарі, лають їхні коханки, яких оплачують за візити до мене, лає моя мати, яка пограбувала батькову молодість і батькові достатки, тепер він без роботи, хворий і хвороби своєї жадає, щоб вийти на пенсію. Лає мене у Яссах Емілія. Ненаситна пожирателька Марошані (у неї, мабуть, статева реакція на вовтузню в Емілиній спальні) віддала дівчину за багатого діда, який наймає дружині бухарестських панків. Чогось діти люблять цих терористок-матерів, цих віроломно темних піраток, що втішаються гріхами зневажених ними і зіпсованих ними дочок... І... синів. Я міг сказати: "Еміліє, ти не годишся мені в жони". Але як тепер запитати: "Еміліє, а що ти зробила з нашою дитиною? Ти сказала, що викинеш дитину. Якщо ти кому-небудь лишила нашу дитину, я зустрінуся з нею

навіть у циганському таборі потойбіччя і розкажу, як вона стала сиротою. Я зустрінуся, Еміліє, і з тобою після нашої смерті".

— Ні, — він із посмішкою підняв руку, притлумлюючи ще якусь дурну репліку Стефанії Попович. — Покладу бідну голову спать" — не моє, це редакція Дідицького. Коли на те пішло, я сказав би: "Покладу бідну голою спать".— Не зводячи очей із вчительки, повторив:

Покладу голову поспать Та й буду Бога дожидать.

— Пробачте, — зітхнула буківецька вчителька. Щось людське в ній усе-таки оживало.

Він промовив тим же храмовим напівшепотом:

— Я вертаюся до свого з чужих стихій. Народ не можна підмінити говіркою. Це чинять мої видавці. У нас нема "Основи", а є "Слово" пана Дідицького. Аби й дещиця. Як у тій пісні:

Ліпші вбогі мої лати, Ніж чужії шати. Волю дома бідувати, Ніж в чужині панувати.

— Нехай триста років триває ваш вік, пане Федькович!— Буківецька вчителька знову поринула в екстаз. — Щоб...

— А чи не пора нам перехилити по чарці та й додому? — прохрипів Губріх. — Ich bin sich überwungen deben24.

— Це називається — де у старця пантофлі? — Августак, регочучи, налив гостям якоїсь маминої перцівки. Федькович здивовано поправив окуляри на очах. "Чи не від брата Івана? Невже.він досі боїться судді Гординського і його сина Юрія, одначе з матір'ю підтримує зв'язок?" — За благодать у цій господі! — підняв келих Августак.

— Многая літа... — вереснула Стефанія Попович.

— Мно-гая, мно-гая лі-та!..

Він вийшов до сторонецьких за браму, без шапки, осяяний тим внутрішнім, вродженим добром, яке завжди було з ним, коли його не шантажували і не травмували. І тримав скрипку в одній руці, а в другій смичок — ніби опирався на гуцульський топірець.

— Ласкою Божою, заходьте. Тісна моя хата на цей світ, даруйте за другий стіл.

Трохи позад нього з хлібом і сіллю на таці стояла Стефанія Попович.

"А це зворушливо, — подумав Федькович. — Я тут чужинець... Може, так і непогано".

Звичайно, пані Марошані не здогадалася б отак стрічати гостей. Хоч у всьому продивляються односутність суперечностей та іпостасей, канібалізм.

— Прошу. Прошу до нашої завхристії. На проскуру і чашу з вином... Прошу, будьте ласкаві.

Гуцулки шпарко чимчикували до хати, щоб зайняти з дітьми більш принагідне місце, гуцули криво й невинно-доброзичливо всміхалися, киваючи кудись назад, ніби лишали там своє зніяковіння іншим, хто запізнився.

"А я не такий же впертий кріпак?"

Недільні сардаки і горботки пахли ще зимою, скринями з нетоплених світлиць, талим снігом з верховин і першою студеною травою з альпійських лук. А чи барвінком? Вмирущістю і радощами життя?

"Моя убогосте віковічна, як же я вас виглядав крізь потемнілі шиби казарм і через чужі пороги!"

Якийсь Дідицький чи Заревич знову звинуватять його в тому, що він краще висловлюється, ніж пише. Він посміхнувся. "Нічого, Стефанія Попович подарувала мені триста літ життя. Досить і цього. Зичу моїм нащадкам в поезії щонайменше Дев'ятої симфонії. Жалоби вам за нами, першими, звитяг вам, за нами, першими, — без секретарів і їхніх коханок, посланих за дурні казенні гроші віддатися і продати! Віддатися і носити секретарських діток, скаржачись, що лишив, покинув, мусила покинути, бо... ген який! Ген якийсь. Ліпше — поліцай. Ліпше з румунським королем протанцювати, ніж чекати, поки доб'ють недобитка... через триста літ. Ліпше віддати дитину циганам, ніж чекати від неї справедливої зневаги за паплюжне материнство... Нехай тут сьогодні прозвучать срібні сурми мого повернення. Мабуть, це егоїстично — сцену бачити, давно замислену. Може. Я нічого не обстоюю і нічого не пропоную. Я вернувся — от і все".

— Керуйте, пане Верховик, — шепнув сусідові. — Зять ваш не прийшов з Біскгв?

— А ні. Так мені виглядає, що любаску собі знайшов. І добре. Донька вона, та злидень. Ви її не дуже підпускайте, бо наробить поговору. Вона щебече, як цвіркун у запічку. Гоніть її звідси, бо вже щось недобре чую за нею проти вас. Ви вже ущипнули Юльку?

— І ще не раз ущипну, батьку.

— Ой! — заскреготав щирими зубами старий. — Махніть і викиньте.

— Махну й додому відведу.

— Тільки не промахнись.

— Попівський рід.

— Оксамит завжди блакитний.

— Милі мої скотарі! Я мав більше жінок, ніж тепер маю. І мав кращих жінок.

— То чого ходиш самотою? Бери он цю чорнороту беззубу дівку. Поповичку, вона постоїть за тебе з мушкетом. А... Ти хочеш вродливої, красуні...

— Будьте старостою, керуйте. Колись про це поговоримо, батьку. Я щойно з війська. Ця діва не постоїть за мене навіть з му шкетиком.

— Гай, най буце. Воля твоя, керую. Наливайте. Я застарий, щоб кожному наливати. Своя рука — владика. Прошу. За нашого дорогого господаря і гостя, а може, й нашого заступника — поета Федьковича. Прошу.

"Боже, — подумав Федькович. — Наче не було і нема нікого, окрім нас. Емілія в присутності Нойбауера і Коби-лянського була принцесою. А зі мною була тільки самичкою. У чому справа? Ах, розумію, я нижчий за рангом. Злодії прагнуть реабілітації. Дам я цю можливість злодіям. І ґнотикам, і всіляким осадчим моєї колонії, Марчукам, барчукам й іншим. Дам їм потішитися. У мене — ось—народ зібрався. Добрий, нелукавий народ. Ці люди не хотіли б, щоб я уплутався в кубло Дияконів чи Поповичів. А я сповідую якусь містику перевтілень, свідомості люду без прелюдій. Коли взяти направду, то люд той бачить своє звільнення лиш у незалежності гамана. Бельканто звільнення! Подаруй їм усе, і вони все

зруйнують. Але я ними дорожу, бо вони моє звільнення. Моє перевтілення. Я вип'ю за тебе, мій люде!"

Гуцули забавлялися аж за північ. Він ходив з кобзою уздовж столів, припрошував їсти і пити, сам сміливо перехиляв чарку, та не п'янів (він не п'янів ніколи). Співали із Стефанією (дуетом згоди). Вона знала жовнірські пісні.

— Ваш коханий у солдатах? — запитав він знишка, коли Верховик закликав гостей до чари.

— Він загинув. В Італії. Він знав вас, пане Федькович. Ви лишилися в резерві, а їх погнали...

—Даруйте, — в нього на очах виступили сльози. — Так, нас тримали в резерві. На ранок виявилося, що вороги помирилися. Але ще стріляли з усіх боків і я дав команду відстрілюватися. Мої солдати палили з рушниць; я, сліпий, три під три — і всі чорти; в мене не загинув жоден солдат, хоч у мене всі були небоєздатні, як в оркестрі, де знищили інструменти. Ми відбили італиків, а назавтра була команда захищати від російського царя Відень. Відень — Рим. Але до Відня нас не пустили. Хто-бо ми? Мала Азія? Ми знову отаборилися в Семигороді, перевивали поранених солдатів, співали і пили... пили до запою. Вереском знемоги і божевілля скрикували поранені, але вони вмирали, смерть виписувалася на їхніх очах і на обличчях.

— Це правда?

— Адже ваш коханий не вернувся з походу. Це правда?

— Тому я така жорстока до всіх. І до вас.

— Мене це мало непокоїть. Жорстокою пам'яттю не здолаєте правди.

— Пане Федьковичу! Візьміть мене за дружину. Ви в мені ніколи не змилите свого кроку.

— Уже змилив, серденько.

— Чому? Як?

— Ми надто скороспішні люди.

"Ще цього бракувало. Ця дівиця починає мене нервувати. Ця мавпяча щелепа. Чого їй треба! Добрі обзорини влаїшувала мені матуся. Із самого порога медовий місяць".

— Ви розсердилися на мене? Онде люди поглядають зчудовано. Співайте.

— Переночуєте у Верховика. Якби ваш коханий служив у моєму загоні, я не дав би йому вмерти. І ви зі мною не пропадете. Довкола темно...

— Боженьку, як блискуче імпровізує Нойбауер! Федькович торкнув пальцем струни.

— А мій Сізіф, пані Стефо, втомився. Ховатись, правда, не можу. Послухайте.

Як день — то й сонце, як ніч — то й зорі,

Але просвітку не маю в горі.

Є лиш зітхання. Дитина плаче,

І ворон в скелях тужливо кряче,

І тільки смерті мені бажають,

І вмру я скоро, не знавши долі,

Як блазень в скерцо.

Кудись спішу, мій світе чорний,

Для кого вмерти? І де тепер ти?

— Ой, як мило! — Стефанія погладила його руку. — Ні, Сізіф не стомився. Куди Нойбауеру! "Я не знайду тобі зжо-ру і скону..." Знаєте що, Юре? Коли жінка каже "зроблю", то вона вже зробила. Я вас люблю, давно полюбила. І лишуся вашою чистою дружиною, така вже я. Клянусь усім святим, Федьковичу.

— І все-таки Сізіф втомився, Стефо.

— Подивіться на себе в дзеркало.

— Є дзеркало душі...

Та буду, буду ще трохи жити 1 жито з манів буду ростити. Хоч вмер давно вже, біля Розтоків. Для чого літа ті? Триста років! І знов довкола лукаві, й вправні, Й беззубі, й зубаті, й чорнороті, Досить спіралей, Переяславни, Я жив із вами тільки в чорноті.

— Теж Емілії?

— Емілії теж.

— Вона вас дуже глибоко поранила.

— Я ж досі її не можу забути. І здається мені, що жодна жінка мене не врятує.

— А ви ризикніть. Вам не подобається Юліка Дияко-нович?

— Ні, — відказав він і додав напівжартома: — Та, може, я пристану на вашу пораду.

— Європа не перестала бути Європою. Ризикніть. Але не сватайте.

— Щось ми з вами зафліртували, Стефо. Онде гості збираються. Я з Верховиком домовлюся, щоб ви мали де переночувати, а з Юлею помиємо тарілочки.

— Так, так. Так... "Дивна дівиця".

Юлія сама в сінях припала до його грудей. Розпашілася, дихала схлипом.

— Почекай трішки, нехай гості розійдуться.

— Відправте вже цю Стефанію. 1 Меланію відішліть. Я без них справлюся.

Він поцілував її в пухкі й спраглі вуста.

— Юліко, — затримав її руку в своїй. — У тебе вже були хлопці?

— А яка гуцулка ходила б так довго? Хіба що заручена.

— Я сказав твоїй мамі, що відвезу тебе до Сергіїв. Але вже не пущу.

— Не пускайте. — Тепер вона пошукала його губи під вусами.

"І вір жінкам..."

— Зніміть цю шаблю! І прощайтеся чимшвидше. Вони всядуться за третій стіл. Ви їх не нагодуєте. Вони ще з позаторішньою оринзею в спитку.

— У тебе гострий язичок.

— Зате м'яка в натурі.

— Йди мити тарілки, бо заведу до волів.

— Я стала жінкою на горищі.

— Там холодно. Іди, не баламуть.

Може, це було одкровення? Може, це була мить народження. Чи воскресіння? В усякому разі, він про це ніколи не згадував. Та, коли всі розійшлися, він накинув на двері защіпку і любив її у куточку шалено, довго. Вона вже й знемогла, і вже світанок попросився у вікна, і був то теплий, пахучий світанок.

— Ви не попросите моєї руки після цього?

— А ти хотіла б?

— Ні, я Крилатому дала слово.

— Ти як жінка гарна.

— Дякую. І ви як чоловік гарний.

— Може, тебе все-таки відвезти до Сергіїв сьогодні? Вона засміялася.

— Уже день, Юре. Це вже завтра. Я пройдуся пішки, бо це завтра не твоє, а моє. Я там все зробила, твоя матуся втратила дуже ретельну невістку, але вона запізнилася. Як і ти.

— Ти мене більше не хочеш знати?

— Ні. Нехай це забудеться. Я спокійно вийду собі заміж. Добре?

— А мені чогось боляче.

— Хіба я тебе не кохала, Юре? З Крилатим моя матуся вже вінчалась. Я піду, не треба мене проводжати. Сама піду. Не посмій свататись, бо це буде смішно. Для тебе. Прощай, Юре. Так сталося, видно, так мусило бути. Я іду як вдовиця від тебе. Але не шкодуй, ти нічого не втратив.

— І не здобув... І в глиб віків кануть непорочні зачаття. Він кілька днів тому взявся перекладати Шекспірового

"Гамлета" й аж сам здивувався з того, яке насичене повітря точністю Шекспірового слова. У повітрі витає невмирущість! Аж проймає жах!

"Іди собі, жінко. Ти сказала, що я нічого не втратив. І не стратив, ти з хлопчаками проспала свою невинність на горищах".

Допоміг їй зодягтися, зачинив за нею двері. Окуляри наче всклилися в очі. "Кафедра трибуналу!" Куди я прийшов? За що мене нищити, винуватити в облогах безплідних? Со-колінь моя з неспитою невдачею, з дебрів, з нетрищ й ни-щоти! Чого я тут вартий і що я тут значу? Я тут не зможу правду знайти. Я ніби фільтр непорозуміння. Нацькували вперед і навпаки. Чи дали трутнів в утробу солдату? Сам себе чогось не бачу.

5 квітня 1863 року

А дні ідуть,

Як в полі лють,

Коли зима в зимі настала.

Молодиці безцеремонно розглядали його зусібіч, як вийшов до Путилівки, й ніби минувся тиждень без суботи та неділі, сиділи на лавах під плотами і хрестами, щось гомоніли, мружились від першого сонця і з прихованою хіттю покриток щось обмислювали та обмивали одна одній кісточки.

Зайшла невдовзі Стефанія на кілька хвилин.

— Ну й що?

— Все так, як ти хотіла.

— Пухка, рожева дівчина... Легка на підйом... Все інше забобони.

Федькович холодно посміхнувся.

— Не вхопив фортуну за хвіст.

Вона мовила благодушно, хоч він очікував зловтіхи:

— Але було?

— Шаблю мусив зняти з пояса.

Стефанія посміхнулась якось бездумно, ніби з ложа відсутнього болю.

— Ви спокутували давно. Ви — як розповніла ріка... Це не гріх. У неї примха, а у вас потреба. Вам нема чого соромитись.

Він з огидою обдивився навкруги (стояли біля криниці).

— Коли я бачу, що люди помиляються щодо мене в своїх думках, я просто мовчу.

— Якийсь ви шпакуватий в цьому офіцерському мундирі.

Бона вередливо висмикнула руку з його руки, але й оком не повела.

— Давайте не будемо крутити точило гніву. Рай до вигнання Адама і Єви, може, й не існував. Треба хоч трохи доглядати свої сади і ні від чого не відрікатися тричі. Але не подумайте цю дівку сватати.

— Ваша правда. Я в цьому пересвідчився.

— Я вдячна вам і за те, що ви усвідомлюєте свою кривду.

— Кривда майже на всіх одна. Вона не дуже міняється від людини до людини. Це як непереступнии поріг, і падає це на людину, як каїнова печать.

— Ми все-таки трохи озлоблені на самих себе, Юре. І я не хотіла б бути жорстокою, і по вас не бачу, але ми злі. Прощайте. Може, колись ще стрінемося? На жаль, не в Емілії.

— І гнів, і туга, і жаль — аномалії.

— Хіба вам, Юре, казати, що в основі всіх людських принципів закладене насильство? Я не хочу вам більше заважати, з усіх боків воронячі очі, а цієї ночі я не була попівною.

— Так, Стефо. Сам голий, та сорочка за пазухою. І ще не раз купимо хрону до лимону.

— Але довго не жартуйте з колесами.

— Від тещі до нетечі, а від нетечі до тещі.

— Будьте, мій голубе. Ви таки озлоблений чогось. Не те нараяла. Але прошу вас: пишіть. Не запропастіться в цих вершах.

— Постараюся, сестричко. Щасливо вам. Вони поцілувалися на прощання, як рідні.

Село готувалося до найбільшої за всю свою історію оказії: мав приїхати на відправу єпископ Гакман (щоправда, дати ще не визначили). Матуся, звичайно, єпископа не посміють просити в гості, але Федьковичеві кортіло побачити ту цяцю та й усю церемонію — де ще надивишся на всі ті барвисті гуцульські шати, непідробні, рукодільці, щирі узором, як не на храмах та всіляких відправах? Його на люд ніколи не гнала жадоба видовищ: сліз, зітхань, зойків, скарг, протестів; він просто любив люд, любив простежити підпілля його духу, а не якесь інкубаційне народження нації.

— Так, інкубаційне.

Колись Маковей, підпорядковуючи під загальник Федьковичеві симпатії, напише: "Для будь-чого нема причини брати йому на карб". Він любив як людина і шукав пригод. Коли гуцулів примушували палити посіви, щоб прив'язати їх до роботи в лісі, — це не було трагедією? По горах навперейми бігли хвилі сполovшого жита, а ті, хто посіяв зерно в

мілку гірську ріллю, обливаючись сльозами, ходили від гонів до гонів зі смоляними скіпами. Того й писав трохи раніш: "Стількі болів, стільки нуждувань, стільки втрат пережило моє серце, що більше не гріє... Уже обмотується павутинням, мов шовковник, починаючи вічну стужу". В житті Федькович бачив тільки трагедію. Кажуть, що любов — це визнання рівносущого. Усе, що поет любив на той убогий час, було йому під лад. Усе, що він не терпів, що на видь не смів брати, стало його слізьми. "Я лиш в простім стані щасливим бути можу. Бо лиш в простім стані добре серце, гонор, поезію знайти можна. А де ще? Зрідка або й ніколи". І він хилився до простого, знедоленого люду, як розжалоблена дитина до матері, і був за це битий... І у війську, і на волі. (Та чи була то воля?!)

У Сторонець мав приїхати якийсь церковний верховник, віхоть престолу, якийсь Гакман. Уже розійшлася чутка, що його заходами розпочинають будівництво резиденції, називають митрополичою, хоч єпископ ще ходить в ризі єпископа, що засновують університет в Чернівцях. Довколишні попи, попаді і попівни перебирали в скринях оксамитові сукні і замовляли у Вижниці всілякий крам. "Я тебе, сипу, лиш на висоту бгаю, — упрохувала Дашкевичка, щойно він ступив на кухню. — Підеш на посвяту? Станем собі десь аж біля воріт церковних, але щоб тебе там бачили". Він сказав, що піде. Піде прийняти причастя і перехреститися по-православному. І Юлію Дияконович побачити...

Дашкевичка прикусила губу. Мабуть, вона про щось здогадувалась, її вузьке й безкровне обличчя стало чужим, аж мертвим.

— Чия влада, того й релігія, — любив повторювати покійний Дашкевич. Гакман — німець, ти їх ненавидиш, але досконала людина не може виникати з недосконалої думки. Гакман дуже багато робить для Буковини.

— Лиха радість, по якій смуток ходить. Аж цей німець щось нам збудує. Але я проти нічого не маю. Нехай собі йде отець навпростець, може, нескоро вернеться...

Після цієї перемовки між ними вже не могло бути взаєморозуміння, хоч він мало не оплакував кожну невдячну відповідь матері. Дух життя, добра і зла, гріха и очищення вона тримала десь у підсвідомості, а зовні в неї панував культ матеріальної вигоди і обряд споживання. Юрій почав дратувати її навіть своїм існуванням, вона себе переконала, що він ні на що не сподобиться, а ті вірші, які "писав для голиків", не вселяли їй жодних надій. У його присутності вона майже не зводилася з ліжка, та він кілька разів заставав її в світлиці, коли відсахувалась від його паперів. Вона вивчала все, що виходило з-під його пера, злобливо перекидала все, рилася в листах, дещо навіки пропадало з хати. Це було щось хворобливе, вона з жорстокістю привласнювала собі право на нього і на його незалежність, та він уже найнявся до Губріха й Августака навчати їхніх дітей мов, обидва просили його столуватися в них, та й були в нього свої гроші, він від матері нічого не вимагав. Деколи Меланія приходила зварити борщу й мамалиґи чи обпатрати курку, білизну сам прав у Путилівці і сам гладив праскою у комірці. Можеш не давати, жінко, перцю мед закусити.

А дні ідуть.

Як в полі лють,

Коли зима в зимі настала...

Осідлавши Гнідого, Федькович перекинув через плече тайстру, а за плече рушницю. Ще Реткель спротивив йому полювання кривавими наїздами в діброви Молдавії. Рушницю узяв тільки для форми. Одразу ж за брамою кінь рушив скоком, аж морозець перехоплював подих. Але вже весніло, в поточині брунькувалася стелючка, викидала ніжну брость непоказна карпатська берізка.

"Який же милий легіт волі! Геть і від матусі, попівської властительки, що керує всім ворожбитством повіту та й маєтками, де я ніким не був, ніким не став. Так вона і Гор-динському заявила: "Ніким не був, ніким не

став". А Гор-динський передав так Реткелю і братові Івану. І мені зі всіх боків почали дорікати, що створюю якісь вигадки про свої бідування. Та нарешті я вільний і постараюся не бити поклони. Коли вам ще закортить щось взяти "на карб моєї лихої долі", то побалакайте самі з цими ворожбитами і шахраями. Правда, очі в мене зовсім нікудишні, та олівець бачу водити. Це не стріляти в натовп, що бунтує проти трону та й теж уміє частувати кулею".

Він проїхав Сергії і, взявши Гнідого за вуздечку, повів засніженим вагашем на Шудринський перевал. Показалися сідловини Плешти і Тисницької, а ще через якийсь час вершина Красного Долу, а внизу гірські потоки в обхід стрімчаків, і запетляла дорога на Шепіт.

"Шипинська земля!" Звідси невеличкі жилочки природи — потічки Петрівець, Брусничка, Звариш — починають свій біг до далекого Дунаю. Звідси "у незапам'ятті тривала" Руська земля до морів, за Карпати і Балкани через Перкалабу, Черни, Шепіт то на Шудринський, то на Німчицький перевал, то на Чикільський хребет, то Бере-гометською долиною під мальовничим Стіжком, та все те уздовж Черемошу — Пруту — Серету, бо так природа розселяла людей, які не корилися навалам, прагнули жити, будували сторожинці й кам'яні та витісняли їх через виж-ниці і виженки, прокляте каміння — до Яровиці, на Ра-ковські хребти і далі.

"Ось моя земля. Я тут бачу півсвіту, хоч день похмурий, ще по-гірському зимовий. Ось бачу у Шипинцях церкву Різдва з моєї висоти, церкву Різдва у Дзвинячі, де дзвони дзвонили як удень, так вночі, як взимі, так уліті, сповіщаючи то про Чингісхана, то про Батия. Онде і церква Різдва у Байраках', церква Різдва у Великосіллі, але я безбожним став, бо бачу лиш цю історію. Різдво без Різдва, кріпацтво без сорок восьмого і дев'ятого року, і нема тут, Боже, жодного місця, позбавленого "твоєї ласки". Рішення твої — суть закон... І ти спочиваєш у палаці, маючи мільйони вух, і нічого не чуєш. Не твори більш нічого, бо каміння носиш".

Усі ті дні, відколи удома, Федькович жив якимись сполохами і спалахами, то мовби в напівсні, між Мігрою та Осірісом, то прокидався в ньому демон бурі, то тільки Юр зі Стороння. Він то ненавидів небожителів усіх народів, то вертався до своїх первісних і темних пращурів, які розставляли на своїх кордонах незугарних бабів, даючи зрозуміти поганам, що ці незугарні камінні жінки народили воїв у кольчугах.

"Чиста біда, — подумав він сам про себе. — Або якби вже замкнути навіки очі, або якби що-небудь траплялося. Де тут життя, крім пам'яток давнини? Мені хочеться якоїсь всесвітньої круговерті, а не приїзду Гакмана".

Він іронізував сам з себе і втихомирював себе, ведучи на поводі слухняного і справного на гірських стежках Гнідого, і відчував то безмірну самоту, то присутність якихось не зовсім збагненних світів, причетність до них і обумовленість усього. "А може, — подумав він, — коїться таке зі мною через усі ті витівки-витребеньки Гординських та Дашкевичів? Ні ті, ні ті мене не впізнають. Вони й не хочуть мене знати, бо мене мовби підкинули їм на їхню недолугу та сувору судами старість. — Несподівано: — Я так мріяв привезти сюди Емілію!" Згадав її листа: "Коли часом у далеких сторонах усміхнеться до Вас небо полудня, зверніть свої очі на холодну північ і нагадайте собі хоч на хвилину мене, що Вам була і навіки буду правдивою..." Жарти долі! Після недовгого перебування в Чернівцях полк зняли на Семигород, і він не мав часу попрощатися з Емілією. В дорозі наздогнав його лист її матері, проте в листі була й записка від Емілії: "Я доконче Вам, високоповажаний пане і приятелю, хочу власноручно написати: моє Вам найсердечшше вітання, і з глибини мого серця дякую Вам за ласкаву пам'ять, яка завдає мені жалю, що Вас тут нема; але свідомість того, що Ви, моя правдо, недалеко, а мені дуже трудно, звертаюся до ласки Ваших споминів. Я ручаюся, що залишуся Вам з найбільшою повагою і приязню". Проклинаючи мить і годину, яка не дозволила йому побачитись з Емілією перед від'їздом, він на звороті якогось військового розпорядження написав:

Wo die (-ss?) Blumen ich gefunden, Zie (-as, —ss) die Ruhe ich zurück.

Потім ще щось було переплутано, перекреслено, змінено для мелодики, одначе суть отих двох рядочків не та, що з'явилася у поетичній сторінці, поданій Дідицьким. їхній істинний смисл такий: "Де ще квітку не знайшов я, спокій з піснею вернув". А в Дідицького все визирнуло з прірви: "Я не винен, твоя доля не винна, що в мені ти серце остуджене". Емілія зрозуміла, що він повернув собі спокій, бо все, що між ними було, стало "сухим мохом". Звідкіля взявся мох замість квітів? Рука Дідицького. Квіти йому замінили мохом! Емілія виписала собі з публікації ті два рядки, мовби отримала їх у відповідь на свого листа до Федьковича. Розгніваний брат старої Марошані облаяв поета "простим Федьком", після чого між ним та Емілією намітився розрив. Намагаючись не показати свого засмучення, Федькович написав до Кобилянського: "Я нарешті однаково радий і доброму, і злому", хоч насправді це були невимовні сльози. Але після поетової смерті про це скажуть: де з кохання не може бути користі, там мовиться про вічну вірність...

Його притлумив біль, і він сходив з гір уже не Юром, не революціонером, який, мов Лютер, "розбратав брехні" про тих, кому треба вірити чи не вірити. Він вернувся до того самого болю його ще дитинських утрат, який пробував розвіяти Кобилянський, вселяючи в його душу певність таланту. А Боже! Хіба талант конче повинен іти поряд з особистими втратами і болем? Але і за крихітки болю в поезії ухопився Дідицький, спрямовуючи його до трагедії. "Істинно поетичний талант, — написав Дідицький Кобилянсько-му, підкреслюючи нерозлучність модного романтичного болю і таланту. — Вмістимо Федьковича в 'Слові", та не надсилайте його поезії в латинській транскрипції. Як він пише насправді? Латинкою чи кирилицею? ' Добре, що в тому часі Кобилянський виїхав до Німеччини. Припинилися Федьковичеві публікації і... фабрикації редакторів, які могли б йому і пошкодити ще більше, ніж пошкодили. Та й саме життя не давало йому сісти за перо. Тоді, в шістдесятому, вбили його товариша Зубана. Убили п'яні офіцери в садистській жадобі бачити людську кров. Даремно Стефа-нія Попович гадає, що її коханого закололи в Італії... Утопився

Федьковичів денщик Уріка з Молдови. Гнобила його самота. Сонні мари. Він написав Кобилянському: "На темній дорозі лиш ти мені заяснів".

...Від краю до краю непорушно стояли порвані часами і лютими нечасами карпатські верхи. "Не жаль мені цього світу, милий друже. Усе, що я любив і що мене любило, перед Богом спочиває, лиш я ось в самоті блукаю без притулку, як билина..." Знову лебедина пісня?

Але ж яке життя просте! Вийде якийсь придурень із ха-щоби, вб'є, не послухавши "лебединої"...

Він зійшов з хребта, якогось селятинського стрів, той так і назвався — селятинський.

— На"ський". Куди так поспішаєте... з жінкою у сідлі?

— Там якісь посвяти будуть.

"О мій темний краю! Посвяти все йдуть і йдуть..."

— А хто ви? — запитав несподіваний для цих околиць прочанин.

— Я людина з верхів і долин. Просто кінь мій...

— Підкову згубив? — Гуцул співчутливо похитав головою.

— До коваля би. Хоч би зліз із цього хребта. То куди ви? На причастя? — Федькович окинув поглядом молодицю, завважив бісики в очах.

— Святу церкву в Сторонці будуть поминати.

— І нову закладуть?

— Місце не святе без церкви, посвятять, бо негоже на дикому ставити. Кажуть, що назовуть Різдвом. Ще одну церкву Різдва закладають.

— Чогось я вже не розумію.

— Пане, церкви будуть завжди, а відправи від свят до свят.

— Я зійшов з небес, і мене оскаржили люди. Я прийшов з казарми. І днесь мені ваші турботи і згуби.

— А ви, мабуть, Федькович, поет. Чули про ваше всяке. Життя нікого не мине...

"Не хочу чути в цім лісі ні правд, ні неправд. У лісі чути голос солов'їхи та ще синиці. Співайте людські пісні своїм стоязиччям і вмирайте, умерщвляйте дітей, я німий Юр із безгоміння гірницького. А може, й не живу? Вмер то вмер. Ходіть своїми дорогами стоязичними. Я вмер. Що цей селятинський недотепа хотів сказати своїм "життя не мине..."? Я дуже хотів жити. Хотів привезти сюди, в гори, Емілію, щоб тут продовжити рід і життя, а може, й історію Шипинської землі. І дала ти мені, Еміліє, ще муку страждань зі своїх немирищ і немрищ, на смерть споминам і спо-ісуту".

І він, і гуцул селятинський з конем на гаптованій вуздечці й дружиною в сідлі сходили з верхів повільною ступою, і гуцул ні з сього ні з того, наче Федькович завинив йому у млявій ході через якусь підкову, сплюнув і промовив:

— Якийсь день сьогодні — ніби не день.

— Правда. Ніби не день. Ніби народився без свідків. А звідки ви мене знаєте? Та й вас я десь бачив.

— На службі. — Гуцул ішов у накинутому наопаш кожусі. Відкинувши полу, підняв культю руки. — Італія... А служив я недалеко від вас, чув, як вас святкували, що вістовий втопився через ваше нелюдське поводження.

— А ви в це вірили?

— Ні. Мені розповідали ваші жовніри, що ви дуже чуйний чоловік. То офіцерня пустила буйду, бо вас любили всі солдати.

— Ось як важко розминутися з минулим. Хіба я сподівався, що і в цій пустелі мені нагадають ту неприємність?

— Минуле завсіди з нами, пане Федькович.

— Так, добродію, я вас не виню ні в чому. Пенсію вам дали?

— Чорта лисого. Не можу добитися. Вже й Августак, і Губріх писали до Відня, і від консисторії просили. Корову продав на листи, а вони навіть відповісти не спромоглись. В народі кажуть, що навіть смереки балакають, а ті праведники мовчать.

— Знаю, які вони мляві на виплату.

— Таж законно належиться.

— Зайдіть як-небудь до мене, ще я їм спробую написати. За такі речі я грошей не беру, ні віддарунків. — Увійшли в Сергії. — То завітайте.-Я тут поверну до знайомих, попитаю коваля.

— Прийду, дорогенький пане. Нехай вас Господь нам береже. Нехай Пречиста ласкою опікає.

Федькович припнув коня до заворітниці й окинув при-цінливим зором Юльчину гаразду. "Ці попи пускають кинуті їм "на Боже" гроші з вітром. Тут потрібен не вчитель, а господар".

Мабуть, Крилатий не приїжджав сюди конем або й в сідлі не вмів сидіти, бо Юлька вибігла до воріт.

— Це ви? — здивувалась.

— Якщо ти відмовилася вийти за мене заміж, то не можна й на обійстя ступити?

— Чого ж, прошу...— Вона відчинила трухляву хвіртку і дебело бухнулась йому на груди.

"Видно, цій дівці таке ж природне діло спати з хлопцями, як їсти й пити. Схоже, що вона цього скуштувала ще семирічною".

У нього теж було дитинство, і він знав, які ці дівчатка безсоромні й похітливі, їм завжди що-небудь сниться перед тим, як шукати гріха. А ще фальшиво приборкувані попівни. Вони навіть своїх матерів-самодурок за те люблять, що всілякими натяками і заборонами попускають "до... винності". Ця сита і пещена порода думає тільки про те, як би насититися "перед царством небесним". Декоратори непорочного зачаття!

Він скинувся, як випатрана риба (любив так Кобилянсь-кий глумитися з його нервовості, та він був тоді аж занадто спокійний).

— На горищі ще холодно, Юличко?

— Стужа, мій пане. Я сплю тепер в перинах.

— Де тут коваль мешкає?

— Це батько Крилатого, пане Федьковичу. Невже ви туди підете?

— Мій кінь пошкодив ногу.

— Щось дуже маленька мірка.

— Гаразд, потюпачили з Гнідим додому. Поголодуємо, як після свят, бо на чужому язику чогось доброго не втримаєш, а свого в чужу шийку не вбереш.

"І всі прагнуть, щоб засумнівався я в собі. Знищити людину — знищити й світ. Нема тебе, Федьковиче, в цю днину. Ти вмер і живеш. А може, не було днини? Та розвихри на лисині буйне волосся, зупинись на півдорозі чи в Пу-тилі. Галілей і на сонці бачив плями. Той солдат тобі мовив слово на завдаток, і ти — йому. Я тут не звікую, не дозволять. Всі доброхітно до мене йдуть, я розчаровую їх, й на самоті, на смітті і я, і вони так само умруть'.

20 квітня 1863 року

"Щось я опинився між тим і тим краєм безодні. Дитя тут не народжу, та музика, може, й буде. Щось мене ніхто вже не виживає. Нехай розбереться час, а люди — згодом".

Він кепсько почувався. Кололо в грудях, гнітила безперервна втома. І мати злягла не на жарт. Він приходив додому аж в присмерки і до світанку щезав, набравши в кишені олівців і паперу. До полудня просиджував в ізво-рах, думкуючи та списуючи то життя своє зганьблене, то чуже — не краще. Він на папері скаржився, але не хотів ставати ясновидцем темряви. Як реліквію дитинства носив із собою сопілку, що подарувала сестра Катерина. Збрехав Гординський, що він боявся сухот. Він пив ту саму воду, що пила сестра, їв її ложкою і

молився щовечора, щоб захворіти, а сестра щоб не вмерла. Але Катерина вмерла після його втечі з дому, а втік він через те, що дуже жалів маму, яку покинув Гординський. Вдома Гординський видивлявся лиш те, що погано в Бога лежить, і найжорстокішими, найнепрощеннішими словами зганьблював пожертви, які дав Сторонцеві, як храпливому засланню долі. Юрій з семи літ писав вірші під верескливі буйнощі вітця й не менш верескливі материнські "упования". Це було якесь божевілля двох родин, двох "крівців", яка жодну родину не спасла. Жодну родину. І він у сім літ вирішив, що втече від них, але пішов аж в чотирнадцять. І не до брата. Молдова була чужою, незнаною країною; ті депресивні і психозні родини, які випоминали одна одній за дане, взяте, вкрадене, зграбоване, пронищене, знищене, прогаяне і пропите, йому обридли. Він не міг очиститися від їхніх зойків, гикання і вересків. Він мусив утекти і втік. І не втратив. І не осягнув. Покинув розбещеність розуму і волі. І лиш такі, з культями, як той селятинськии гуцул, були до пригоди і бесіди.

Коли проти Дашкевички і Гординського ополчилося село, яке шанувало тільки волів і всяку безрогу скотину, а не людей, він відкраяв шматок мамалиґи і подався через гори в Молдову.

"Боже, яке дитинство моє тяжке вийшло! Але про це не треба ні говорити, ні згадувати. Щоб інші діти такого не звідали й не знали".

— Можна би й ще раз: не мої діти, не мої іменини. Людина, мабуть, не міра розвою, а міра занепаду. Вона спогадує власну смерть і власну смертність. Яка тут мораль чи розвідка істини? Нема. Щось було, та нема. Весь світ досконалий і гарний, крім людей.

— І так несправедливо. Або читай Шекспіра, або імпровізуй — від фінебр до скерцо. Ти не осягнув, ти втратив. Навіщо цей діалог?

Мабуть, я ще й космосом трохи займуся. Стільки при-кроти в самообмані! Люди прагнуть війни через двадцять літ після війни. Видно, я не захочу з бунту проти людства встати.

"Мої гори! Я з вами розмовляв? Чи вгадав ваші чорні думи? Чи почув смеречини голос? Ні, то був я. В пустелі, самий".

Багатьом стежку позначив з родинних плям і плям, нажитих для родин; скрізь мірою тверезою правили, а він собі трохи лицедіяв, бо був хворий. Гуцули від Вижниці до Селятина вважали його за "переодітого пана"; пани розуміли його вищість над ними в помислах і світобаченні, та не розуміли його прагнення приземлитися до простолюду; родичі з жалем визнали, що він невдаха; друзів забрав світ; сп'яніння від волі і бунт душі через невміння і неможливість використати волю для якогось історичного руху; втрата Емілії; оте перехрещення, та легкодоступна насолода жінкою, яку відкрила перед ним Юлія Дияконо-вич; той легкий і невимушений плин поезії, що не покидав його ні вдень, ні вночі; і загрозливе поколювання в грудях, і передсмертні стогони матері, і батькове конання, і занепад господарства, і непевність у пенсії за невидющі очі; і загнана бісмарківськими батогами в загорожі рабської покори Європа; і пошесні самовбивства поетів; і невідворотна стихія мислі на німецький лад; і вимирання гуцульського щепу від сухот; і неспростовна самота як вічна бочка самопокарання — усе переростало в недугу волі та душі, у хворобу хронічну, невиліковану, незбагненну, як потойбічне існування. На подвірці некований Гнідий рвав повід, косячи око на двері, за якими ніби провалився господар; про щось шепотілися слуги й пиячили, розносячи за горілку реманент; Меланії скаржилася мама; левадку обходили сусіди; довкола все аж смерділо недовір'ям, фальшю і зрадою; не було правди ні в Біблії (ліпше пошукати кісточку в вишні), ні в часописах, ні в словах. Він написав собі як наказ: "Мистецтво вимагає ходу, як гра. Коли поет не вміє його знайти, то лиш проголошує ідею для запиленої полиці. Мистецтво — вічний розум". Приколов аркуш на стіні, проте якісь княгині прірв і далі брали його в танок й закручували у вихрі шаленства до потемніння в очах. Він став утікати до Верховика. Гуцули "вели" мотуззя для посторонків, покурюючи та щось

наспівуючи. Він приграваб на кобзі, співав тужливих "жовнірських" і запивав сливовицею за власні, виплачені троном.

Мабуть, він занадто жалівся у тих щирих жовнірських жалях. Та він інших жалів. "Ми щойно з мертвих і скуштували на землі тільки сіль".

Через такі репліки виникало й досить сміхоти, бо прості люди жорстоко заробляли на прожиток і цупкіше, ніж він, трималися життя. Він думав не раз: "Не смітив нікому, а стріли — в моє лице. І естафетна пошта трембіт сурмить мені про чужину на рідній землі. Та поїмо ще смажених шпаків наперекір долі і повсихають гілляки, на яких почепимо попівські спідниці. Що ж? Дитина з чужої землі і крові може стати лише злодієм. Ці мої гарні гуцули бояться мене, бо моя любов до них беззахисна і не знає меж".

Утішала його весна. Сипалися іскристі конуси сонця крізь темно-зелені могутні смереки. Він добирався на Бісків камінь, бо колись, ще малим, чув легенду, що там є грот, який веде до Молдови. Жахливо стомлювався, Дашкевичка сказала, що коней ось-ось впряжуть у роботу, нема чого їх морити на непролаззях. Отож ходив пішачка, і піднімала його з якої-неоудь плитки, де спочивав і щось описував, тільки мокра прохолода. Знову кривими поточинами вертався до своїх безликих родичів і їхніх наймитів. Усі викликали в нього лише неприязнь — і вдаваною сумирністю, і нещирістю, і нахабним крадійством: мовляв, який з тебе господар, коли крадемо, а ти не бачиш, не вмієш показати п'ястук/

Поет не вмів показати п'ястука? Він і брехні не вмів розуміти. Його могли позаочі ганьбити, він те знав, але мусив мовчати. Бо що було чинити? Віддати наймитів у солдати? Ні, він на це б не зважився. Нехай пороються рої без пристанища, він уже побував у бувальцях, якусь загородь собі складе проти зелених мух. Нехай фальшують далі, прикидаються. Глист Кобилянському: "На пенсію ще не вийшов, бо знаю, який гіркий то хліо. Я тільки жадаю свободи, мій брате; пастухом стану, аби мене ніхто не знав".

Хто ж іще, як не Гординський, спрямував його стежкою плутаної долі? Тепер прозвав його безвродою калікою при-домку. І не явна сволота, і не кара Божа. Старого кліщило в животі, одначе син не зміг йому допомогти, хоч Гординський, можливо, сам, ще голячись тремтячою рукою, бачив риси смерті на лиці.

"Його би кайданувати, забити в колоди раба без права на виправдання і обмову. Бо із собою, підлість, не змирився, сам себе так і не зумів здихатися в лядській зарозумілості, того йому все трибом пішло. Тепер став гувернан-том кадрової смерті лишився, як місяць над могилами, як злочинець і непокараний злочин у дорозі до інших нещасть. Свідомість його вже в міражі малинових дзвонів, в дорозі на Мітрідат, а я на Бісковому камені стою, тут спочиває мій застрелений брат в патронажі контролю. І не видніє мені з каменя світ, і вітер ущух, як спогад про літо, де не було ще ні свят, ні дат.

Я ні тут, ні там.

Мені за людськими очима краще".

Гуцули трелювали з гір смереки. Чути було поцюкуван-ня сокир і скиргіння пилок, з важким зітханням дерева падали додолу, і на пооораних зрубах їх просто пускали на дно ущелин, ледь очистивши від гілляччя, щоб не ушкоджувалося ще живе тіло на виступах скель. Лісоруби грімко перемовлялися десь у диких смарагдових нетрях. Федькович прислухався до цих, давно вже рідних, вигуків і думав: не заздрю вам, браття... драв з вас дука, драв баша, драв владика, драв пан, драв піп, драв дяк, драв дячий. Гай-гай, мої орли-соколи... Тлумлять вас усілякі яструби-пере-проданці, нема вам куди подітися, бо що головою в мур, що в мур головою. Та й радять ще: ви мовчіть, а ми будемо потакувати. І сповідуйте, рідні, трагедію вірності престолові з Відня, бо вам до любої Оришки — на край світу пішки.

По той бік Черемошу діялося те саме. Минулого року Федькович їздив на весілля до Семена Нарівняка в Ново-сілку Костюкову під Заліщиками. Сердега Нарівняк прослужив простим солдатом дванадцять років, вирішив створити сім ю, та чинили йому взяти шлюб такі перешкоди, хоч до цісаря звертайся. Федькович добився такого дозволу, був на весіллі за батька, галичани теж пишно зодягаються і вміють забавитися гостинно, але ніщо не переконало Федьковичеве серце, що Нарівняк заживе в гараздах. Треба написати Семенові листа, аби приїхав до Сторонця, нехай подихає біля нього горами та відпочине від своїх несправджених сподівань.

Правда, Галичина більше звертає очі на Росію-Русь. Коли 1860 року він фантазував з Антоном Кобилянським про видання часопису "Вечорниці", Кобилянський пояснював, що галичани вбачають у єднанні з Росією більше основ для існування, ніж під Польщею чи Австрійською імперією, яка розвалюється від власної жорстокості й безперервних війн... "Росія, — сказав Антон, — не програвала війн в остаточному рахунку, бо це селянська країна. Росію завжди рятували народні ополчення і хліб у людських коморах". Федькович відповів, що й Габсбурги розраховували на хліб кріпака й брали його до рушниці, незважаючи на те, що були в нього мала дитина і хвора мати. Поет ще не позбувся впливу Ернста Нойбауера, він взагалі боявся будь-яких впливів, та це була звичайна впертість гуцула, а власна думка приходила до нього не без чужих поглядів. "Росія так само інтервентувала революційну Польщу й угрів, як Австрія—Францію, я вірю тільки в поразку царських престолів'. Кобилянський посміхнувся: "Пізнаю в цих словах нашого Ернста, його блискучий, гострий, та не завжди виправданий і доречний скепсис. Нойбауер був гарним поетом, проте не зробив тебе політиком, я ж розмовляю з тобою як політик, але ти зі мною говориш тільки як поет".

Тепер посміхнувся Федькович. "Ти мене навчив паплюжити церковників і мілітаристів. Це хіба не політика?

А те, що я перестав писати німецькою і вернувся до мови мого народу, не політика?"

Це було напередодні відходу 41-го полку з Чернівців до Семигорода. Сиділи в Емілії Марошані. Емілія співала, акомпануючи собі на лірі, і була чарівна, як Леда; і Федькович, і Кобилянський не зводили з неї очей, мовби приковані якимись таємничими, невидимими линвами. Обидва відчули недоречність цієї бесіди в тій обстановці, тим паче що Федькович уже підготувався до походу і вістовий міг покликати його в будь-яку хвилину. Треба було прощатися, однак того вечора така нагода так і не трапилась. А коли засурмили в дорогу, вже було не до того.

"Та хоч ви, пане поручику, ані слівцем не попрощалися зі мною, то я таки даю доказ моєї правдивої приязні. А сей дубовий листок... нехай вам буде талісманом у всіх пригодах життя! А тепер будьте здорові і великий Бог нехай вас має у своїй опіці . На сухому дубовому листку по-фран-цузьки: "Є інше життя: надія на справедливість, страх перед злом, шануймо їх до могили".

Листа від Емілії Федькович отримав уже в Семигороді. А трясучись у сідлі за пішим строєм солдатів, невимовно тужив і за коханою, і за товариством, з яким познайомився в її домі. Усі там були люди інтелігентні й непересічні, серед них він усвідомив свій талант і національну осяву. Ернст Нойбауер, Антон Кобилянський, Кость Горбаль... Ідеалісти й мрійники, які не знали муштри і кривавих наїздів у чужі краї. Вони то розчаровувалися, то знову прискіпливо дошукувалися якихось ідеалів, ніхто з них не турбувався про доброжиток — він і духу романтики набрався від них... Щоб знову поринути в тяжку стрілецьку правду, усе те притлумлювати в смердючих казармах і на плацах мозолястої муштри.

Мозолі душі...

Хтось аж у голові полку завів пісню, та луна між горами, б'ючись об смерекові скиди, падала дзвінкими лементами, рвала мелодію між колонами, і солдати пішли не в ногу, мовби ловлячи розтрощений звук разом з розпачем і тугою.

Ой б'ють мене, сварять мене, мій милий, за тебе, Прошу тебе, не гнівайся — не ходи до мене, Ходи собі до другої — вулички широкі, Не поводи очичками, як сивенький сокіл.

Та бувайте ви здорові, двері та пороги, Не забувай, моя мила, про мене ніколи, Як коня я осідлаю, сльози проливаю, Будь здорова, моя мила, бо я вже рушаю, Та й на Бога, моя мила, на Бога, на Бога, Виходь заміж, моя мила, жде мене дорога.

Між гори уже впала ніч. Трусив сніжок. Танув росинами на скронях, на обвітрених, аж шкарубких щоках; руки в солдатів були зайняті, і вони змахували ті росини ривками голови, наче коні, що відганяють причіпливих мух. Бряжчала зброя,рипіли ремені, подзенькували підкови, стогнали вози в обозі.

Тут же пісню десь за горами в ущелині повторили задні колони.

— Нема, пане-брате, пісні понад нашу, — упівголоса мовив Семен Нарівняк. — Навіть призабулося, що намуляв ногу.

— Сідай на мого коня, — сказав Федькович, спішившись. — Сідай, мені кортить пройтися.

Нарівняк ще прошкутильгав з ним поруч кроків триста, мовчав, нарешті, зважившись, поплескав Буланого по шиї (він доглядав його, мов дитину, Федькович ніколи не мав йому за що дорікнути) і стрибнув у сідло.

— Тепер я, пане підпоручику, командую. Ану скомандую хлопцям назад?

— Забаглось каторги?.. Командуй мовчки, тільки для себе.

— Ай, ні! За дезертирство розстріляють. А я ще хочу побачити Дністер. Як звільнюся, то з Хрещатика доберуся на наш берег вплав.

— То и бережися. Може, ще доведеться рік-два походити в скопцях25, а тоді народиш діток, покличеш на хрестини.

— Бог би вашими словами говорив, пане поручику. Аби лиш не вийшло через ці походи, як у того маминого синочка: родився малим, виріс дурним, а вмер п'яним.

Федькович подумав: "Які ж ви милі, прості мої жовніри-ки. І як нудно серед пропияченого офіцерства, що хизується всіма прірвами чадного інтелекту, насправді ж дикуни. Апостоли мундирної слави і гімнастики виродження'.

Полк проник через Свидовець в погідне, як на цю пору, Закарпаття. Квартирмейстери розгрупували солдатів на відпочинок в невеличкому селі на підгірку. Вранішнє сонце освітило фіолетово засніжені градени. Солдати розмовляли иа вуличках з молодицями у щиро гаптованих кожушках і рясних, як у циганок, спідницях, їм відповідали якимсь потворним за формою, але милозвучним сленгом, одначе далі й ця менш-більш зрозуміла говірка щезне й, окрім сол-дата-буковинця чи подолянина з Надзбруччя, не буде з ким слово мовити. Нойбауер пообіцяв надрукувати в своїй "ВикоУІпе" кілька Федьковичевих віршів, писаних німецькою мовою. Кобилянський і Горбаль нищівно його розкритикували, та чи зможе він писати в чужій стихії рідною? Тшь чужої землі і привиди арпадів і куруців уже ширяли над ним, він починав думати німецькою.

Ой вистачило б на десятьох тих його перевтілень різного роду. Він безнастанно боявся, що й сам духовно звиродніє або збожеволіє. Сходячи до Стороння з Біскового каменя, він з болем згадував свої поневіряння і в тисячний раз шкодував, що немає з ним його друзів-побратимів.

Тепер він сам себе заслав. Це вже очевидно. Ось над тобою твої "висячі сади", поламані буревіями. Тут ти можеш стати тільки поетом катастрофи. Не збудуєш тут свого укріплення, будь ти й одним із Сангало .1 тут тобі доведеться захищати фортецю Габсбургів, яда височіє над слов'янством майже від Псевдомаврикія і Иордана27, сказав би Нойбауер...

Із цим "блискучим німцем" Федькович заприятелював у листопаді 1859 року. Він зацікавився можливістю надрукувати свої поезії в його газеті. Відрекомендували Ной-бауера трохи сумбурно: викладач Чернівецької гімназії, вчився у Празі і Відні, брав участь у студентських виступах і змушений був податися в глуху провінцію, інакше йому загрожувало заслання в солдати. Та щороку мандрує по Європі з поетичними імпровізаціями. Людина з філософським складом розуму, бездоганно знає історію, взагалі відзначається дуже широкими пізнаннями, бо ж і талант імпровізатора — ознака високої духовної освіти. Вроджене почуття гумору, невичерпна дотепність і поетичний літ мислі дають йому змогу заволодіти будь-якою публікою, на всіх зібраннях він за кілька хвилин стає кумиром. Розум це якийсь барвисто-стрімкий, всеосяжний і чистий, чародійно невинний. Та Нойбауер — залюбник і дуже непрактична людина.

Аж ось десятого листопада Федькович одержує Нойба-уерове запрошення завітати до нього додому на вшанування сотої річниці з дня народження Шіллера. Федькович не мав іншого одягу, крім офіцерського мундира. Безконечно соромливий і не отесаний спілкуванням із освіченими і вільними в своїх стосунках зі світом людьми, він довго вагався, та, коли можна так висловитися, переміг не Нойбау-ер, а Шіллер...

Нойбауер зустрів Федьковича привітно, широко всміхаючись, наче давно знав поета. Федьковичеве зніяковіння вмить розвіялося, хоч побачив він вишукано зодягненого красеня, високочолого, з вусами клинчиком, розумними та уважними темно-синіми очима і буйним вороним чубом. Нойбауер вийшов до гостя на скляну веранду попідруч із дружиною — сухорлявою, набагато старшою за нього жінкою; очі її підозріливо блукали чогось зокола, відтак вона їх опустила, ніби підсвідомо пересвідчилася, що саме з цим офіцером її чоловік прогулює ночі між чернівецькими дівчатами легкої вдачі. Блискучий німець" привітався своєю мовою, та одразу перейшов на французьку, наче приймати гостя йому було пристойніше саме цією мовою, вкрапляючи в бесіду веселі дотепи, сповнені гнучкішого смислу. Федькович теж відповідав французькою, щось мовив невпопад, його охопило сум'яття, щось просто прослухав і почервонів, як завжди густо, похопившись, що застиг перед Нойбауером у байронівській позі, яка означає тільки те, що ти невихований.

— Поворот Фаустів до шаблонного світогляду народжує міщан...— Нойбауер підхопив його під руку і запровадив до заливітальні.— 6 нас усе природно, тут, у цьому домі, дозволена воля думки. Бо глибини і висоти людського духу, загальнолюдське в радощах і стражданнях окремої людини, в її устремліннях і діяннях, у її долі — предмет мистецького дослідження. Творчість — це не просто втілення спостереженого матеріалу в формі "прекрасного". Це біль, це безперервний діалог з часом і світом.

Федькович відповів невимушено, нічого не беручи на себе, словами Фейербаха:

— І все-таки перша передумова діяльності письменника — самого себе визначити і самого себе обмежити.

Нойбауер засяяв:

— Дякую, пане Федьковичу. О, як це слушно! "Автор мусить відособитися від себе, геть відкинути свій внутрішній світ; те, що він знає, що в ньому неподільно ціле, він мусить порвати..." І опустимо всю іншу подрібнену масу доказів Фейєрбаха...

— Услід за Платоном і Арістотелем...

— Є взірцем Шекспір, а за Шекспіром Шіллер, — погасив інші голоси своїм вишколеним, сценічно поставленим тенором Нойбауер, — є і залишиться — роздробитися — але у значному — до тих меж, щоб створити гармонію цілого, єдність цілого, створити світ і всесвіт з мудро використаного матеріалу, як це зробив сам Господь.

— Бо і Бог ваш, а словами Фейербаха — природа, — мовив якийсь зовсім кволий юнець (більше Федькович його і не чув, і не бачив), — діє з ощадливою мудрістю, давіть монстрів народжує тільки там, де себе обмежує.

— Браво, хлопчику, — кинув назад себе Нойбауер. — Обмежує, щоб не вмерти. Хоч людина, яка себе обмежує в ставленні до своєї матері, завжди вмирає раніше за матір. Тим більш загине вона раніше, якщо себе не обмежує в ставленні до матері.

Федькович зрозумів, що трапив на дискусію-гру: Нойбауер, господар і артист, до його приходу почав розбуджувати гостей з повсякденної меланхолії, щоб вечір вшанування Шіллера не звівся до реферату про його життя і творчість, а став розмовою і про творчість взагалі, і, як він потім сказав, про творчість — як саму природу та все існуюче, бо природа і все суще — це безперервна творчість. Тільки людина, крім геніїв, творить "масою": сіє, а вже думає про жнива.

— Художник,— мовби вирішив підсумувати розмову той же кволий юнак,— завжди оперує фактами науки і досвідом мистецтва. Історія для нього — тільки живий матеріал, який він досліджує. Отже, наївно йому

приписувати обізнаність геть з усім на світі. Він володіє апаратом дослідження і матеріалом, все інше — праця.

— Його розуму і серця... — додав Нойбауер.

В присутності Ноибауера словесні дуелі не перетворювалися в баталії, як це бачив колись Федькович у гетке-ля. Але суперечка охопила всю величезну залу, прикрашену скульптурами великих мислителів і митців, а господар несподівано виникав то в одному кінці, то в другому, мов шаблею, розрубував якісь логічні зв'язки, які могли перетворити розмови в нудне копирсання у вічних істинах, то лиш жартом, афоризмом чи коротенькою реплікою на кшталт: pensar, dudar (думати, сумніватися) або poeta rascitus, non fit (поетом народжуються, а не стають). Цей Нойбауер справді якийсь веселковий", — подумав Федькович. Ще раз порівнюючи цей вечір із зібраннями у Рет-келя, остаточно допевнився, що поети і письменники на кілька голів перевершують художників. Звичайно, він мав на увазі його сучасників, а не античних митців чи митців Відродження. "Ті думали про святість вівтарів, капітал їхньої віри — не жалюгідна лепта бідного Реткеля".

— Ви переконалися, — узяв його під руку Нойбауер, — що думка народжується не в зіставленні фактів історії і не в наслідуваннях мудреців? Так, думка народжується в струсі уявлень. Ось люди почали мислити. Я ворог містичного патріотизму, а мої приятелі з кафедр ладні були перетворити шіллерівський ювілей на демонстрацію німецької вищості... Ще чекаємо пресвятого духовенства. Ці пузаті ченці завжди примушують когось чекати. Навіть Шіллера. Лиш до вина і закусок wie die Motten ums Licht fliegen28. Погляньте: ген там, біля Шіллерового погруддя, в колі панночок, у малиновій оксамитовій сукні і з турецькою хусткою поза плечі. Емілія Марошані. Познайомити вас із нею? Ні, ми це зробимо колись пізніше, у неї вдома. Правда, вродлива? Чарівна! А вибрала місце біля самого ювіляра, щоб усі її бачили. Донька збіднілої вдови. Ви чудово володієте французькою, сподобаєтеся з першої хвилини і матері, і доньці, якщо скажете, що бували в Парижі. Вони закохані в столицю Франції, якої ніколи не бачили. І, мабуть, не

побачать. Чарівна дівчина, чи не так? Та одійдімо кудись у тінь, бо припали до неї очима, як Фауст і Мефістофель, на мене вже дружина поглипує з найжорстокішим за всі часи осудом. Знову матиму напнку. "Я ж казала, що Mühlsteine werden nicht moosig . Вона в мене любить сердитися без причини, часто покидає і скаржиться, та загалом золота жінка. Я їй завдячую усім, що зі мною і в мені, без неї давно вже сказав би світові "доброї ночі". Флінтак, Detcrop нашої гімназії, погрожує, що прожене мене з роботи за образи, яких я нібито завдаю дружині. Він захоплюється моїми візіями та імпровізіями і цього не вчинить,— та й Гакман цього не допустить, — але клопіт деколи маю. Це якийсь жовчний і сухосердний тип, ні на йоту уяви — все в нього з книги і для книги, канонічна гнида і наклепник, одначе в моєму становищі слід тільки коритися і зі всім погоджуватися... Треба вас познайомити з Кобилянським і Горбалем. Чудові хлопці. Теж відкладемо до вечорниць у Марошанки.—Нойбауер розсміявся. — Ми вам не дамо пропасти серед тупорилих мужланів у мундирах із золотими нашивками. Я їх минаю десятою дорогою, так вони смердять кінським потом і сечею. Ви прогніваєтесь на мене, що я кажу так?

— Що ви, шановний! Адже ви це без sine ira et studio30. Вони поплескали один одного по плечу, і Нойбауер

пішов назустріч "Божій челяді" — почали сходитися чернівецькі священики.

Він подолав засніжений схилок і вже в присмерки вийшов до сторонецьких царим. Світилося і на кухні, і в світлиці: видно, застане гостей. Однаково постояв на місточку через Путилівку. Річка ремствувала, клекотіла на згромадженому Біском камінні, студені бризки сягали його обличчя. Він розігрівся і ловив ротом ту росяну хмарку; навіть коли не було повені, річка в цьому місці курилася дріб поперлим димочком і в сонячний день вигинала над собою веселку. Час від часу гримотіли десь підхоплені бистриною ковби, об берег шаруділи викорчувані водопіллям пеньки. З плюхкотом осувались береги, місток злегка дрижав, необорно тримаючись над прірвою двадцять дев'яту

весну (поетові розповідали, що місток заклав Адальберт Гординський в честь його, Юрієвого, народження). "Весь мій спадок від батька, — подумав Федькович. — Лінія в провалля і непрощений борг. — На якусь мить йому стало жаль батька. Він витер хусточкою лице і похитав головою.— Бувають ситуації, коли стерпність завдає більше шкоди, ніж відкрита зрада. З ним я мусив порвати, бо поблажливість не народжує істинної щирості. Ті вимоги, які він закинув мені, не дозволяли ні ніжності, ні співчуття, богів собі шукають лиш люди лінивої душі. Кинемо це в хвилю, годі змагатися за кожний віддих".

Вдома його чекав отець Юрій Ганицький. Обличчя його було похмуро-сумне, він звівся з ослона, щоб привітати Федьковича.

— Знаєш, чого я прийшов, сину? — без будь-якого вступу почав священик. — Я не тільки слуга Господа, а й родич твій. Довкола тебе йдуть обмови, а ти, кажуть, ховаєшся цілими днями в дебрицях і на бескидах, утікаєш од людей, наче той вовкулака. Вислухай мене уважно, давай присядемо, в мене сьогодні були і похоронні відправи, і виводи, і хрестини. Завтра посвята нової хати і служба за померлих од тифу. Висоти, далечі і глибини нашого буття земного не дозволяють нам одмагатися од утяжливих обов'язків, навіть коли нездужаєш... Якусь ошуку ти сієш довкола себе, сину. Сергіївський вчитель Крилатий поскаржився мені, що ти розбиваєш йому шлюб з Юлією Дияконович. Я запряг бричку і поїхав до Дияконовичівни. Вона стверджує твої зазіхання на неї, навіть на її непорочність. Так, вона підтвердила скаргу Крилатого.

Обличчя Федьковича спотворилося від гніву.

— Живий день людських тривог безмежний, сину, — Ганицький ще сумливіше опустив голову. — Але ти не маєш права ганити кринлілею нашої родини. Ти покинув ту нечестиву службу,— я ненавиджу війни і військові повинності,— але досі не очистився святою волею. Скаржиться на тебе і матуся. Ти відбився від дому, пишеш богохульні вірші і отримуєш богохульні листи, обсотали тебе павуки незрозумілих для нас

спонук. Огулом усіх маєш ні за що, і бачимо, в таємниці твоєї душі визріває щось недобре. Даруй, мій сан дозволяє мені говорити з цією прямотою. Тепер скажи ти.

— Вельмишановний панотче, — глухо мовив Федькович. — Мене із священицької родини послали вбивцею у чужину...

— Так, все це мені відомо, — перервав його Ганиць-кий. — Поясни мені дві речі: що в тебе було з Дияконови-чівною і чи ти думаєш одружуватися.

— Відповідаю на перше запитання. Вона сама дозволила залицяння, та розривати її зв'язок з Крилатим я не збираюся. Нехай соромиться той, хто про це думає погано. Друге. Я вернувся сюди не з тим, щоб будувати небо, а для роботи. Моя робота — література. Все інше — принагідні життєві клопоти. Наука приборкувати непокірних має сивий вік, але це передовсім попівська наука. Тим часом кожна людина живе якимись оновленнями і пробудженнями, змінами життєвих позицій і свого "я". Так завжди було, так завжди буде. В таємниці моєї душі визрівають тільки доброчесні наміри...

— Я не прийшов тебе приборкувати, Юрію-сину,— знову перервав Федьковича Ганицький. — Я хотів би тільки довідатися про твої плани, щоб заспокоїти твою матінку, вселити їй віру в твоє майбутнє, щоб через тебе не спіткала дочасно смерть передовсім її. А щодо Гординського... Це мене не турбує, це на твоєму сумлінні.

— Тоді скажу зовсім коротко. Кохання возвеличує сильних, а слабких руйнує. Кілька років тому я покохав дівчину, яку втратив через службу в армії. Я її поки що не можу і не смію забути. Але, якщо час лікує все і якщо мені трапиться дівчина чи вдовиця, яка мені сподобається і загоїть мої рани, я з нею одружуся. Ви досвідчена людина. Ви добре знаєте, що кожне повернення додому, повернення до свого колишнього "я" — штука не з легких. Мені тепер важко, того й тиняюся околицями, ніби

шукаю себе. Хай би люди і матуся простили мені цей невинний гріх. Зла я нікому не чиню. Моя пам'ять — суцільні згуби, навіть найменший натяк на спогад про втрати штовхає мене кудись в безвість, аж до непоправного. Але я, здається, не збожеволів і вмію тримати себе в руках.

— Так, я тебе зрозумів, сину. Бо не можна жити минулими втратами, як не можна жити, ненавидячи своє минуле. Я в тебе не відбираю твого минулого, це було б святотатством. Розберися в ньому сам, а я постараюся заспокоїти матусю. В неї теж почався сон, що не вертається з кінця. Я виведу її з тюрми безнадії, якщо Господь дасть мені снаги й мудрості. Вона вже дивиться на світ з-під вічка домовини, може, й ти постарайся бути з нею ласкавішим. Вона стомилася життям. А я? Чи я не стомився? Перед всіма нами з твоїм приїздом твоє недавнє дитинство, бо тебе пам'ятаємо тільки дитям. То вибач, я піду. Не сердься.

— Ні, не буду. Ви мудрий чоловік, хоч у рясі.

— Гай, гай...

Ганицький ознаменував його чоло хрестом і пішов прощатися з Дашкевичкою.

24 квітня 1863 року

"Дорогий мій брате і соколе рідний Антоне!

Моя свідома літературна праця почалася з того дня, як у "Слові" Богдана Дідицького з'явилася твоя стаття-відозва "Слово на слово". Ти взяв за приклади справжньої української мови мої сім віршів. Тоді ж, читаючи свій Дністер", "Виправу в поле', "Співацьку долю"... я ридав, не впізнаючи їх, не впізнаючи себе. Моя школа була Чор-ногора, а не Львівська або Віденська академія, та мене з твого доброго чину визнали визнані поети. Так, визнали визнані. І ти вважав свою відозву з моїми

віршами пострілом, який дорогу до правди торувати має. Ми опинилися в горнилі дискусії про те, якою має бути мова в Галичині, ми викинули на окопиську язичіє, але ти при цьому втратив, а мене назвали самобутнім поетом, не збаламученим львівськими книжниками. Я прочув, що й сам Дідицький не є прихильником народної мови, та зупинитися вже не зупинюся до смертного часу, і лиш ти в моїх намаганнях порадник і єдина підтримка. Оце я викінчив великий цикл і радість свою можу тобі передати лише словами людини, яка розуміла щось більше за мене.

Пригадаймо разом!

Батько, який нарешті видав заміж свою доньку, і то не відчуває більшої відради, ніж письменник, який у своїй передмові готується передати щойно закінчений твір світові, поручаючи йому віднині свою турботу. У нього камінь впав із серця. Він ніби видужад після тяжкої хвороби. Він розбудився до нового життя. Йому знову стало затишно в своїй домівці, він почуває, що звільнився від гостя, який надто довго, неначе злий дух, розігрував з ним погані жарти. Кожний новий витвір є ланкою у ланцюгу його метаморфоз, становить багату на досвід епоху в його житті. Зі всіма свої-ми радощами і прикрощами воно лежить тепер, здолане, за його плечима, як пора юності в дорослого чоловіка. Він став мудріший. Разом із доброчинностями вій зробив зри-мими і свої вади і тим самим відкинув їх од себе; він зберіг тільки гарне, як зернятко наступних творінь. Він весело наспівує разом з поетом:

Je ferme à jamais

Ce livre à ma pensée étranger désormais,

Je n'écouterai pas ce qu'en dira la foule,

Car qu'importe à la source où son onde s'écoule?31

Цей щасливий настрій поета не вимірюється зовнішнім обсягом його праці. Із книгами такі ж справи, як з дітьми: маленькі здебільша завдають більше турботи. І так само, як цінність та зміст життя не визначаються віком, так і вартість та зміст твору не визначити кількістю сторінок... Найпрекраснішими і найзмістовнішими періодами в історії були найменш тривалі.

О так, життя — це весна наших помислів і почувань; але тільки пізнього літа чи й восени ми виражаємо їх на папері. У мене літо настало, дорогий мій друже. І я так утішений плодами, які визріли в моєму саду, що забуваю пору цвітіння на користь здобутої істини.

А як гарно мовлено далі: У житті чоловік проводить десять років на війні і десять в мандрівках, як Одіссей". Тільки я промандрував свої десять літ до того, як пішов на війну. Я вичерпав особисте життя, решту дарованого Богом віку присвячую тальки роботі для людей, для поезії. Nous sommes faits pour penser32.

Пиши мені, милий друже. Я дуже й дуже самітний. Знаєш, чи це було передчуття недолі, чи так мені написано — переживати якісь злигодні наперед, ще до того, як сталося, але вертався я сюди вже з мукою в серці. І лад моїх думок, і бачення світку нашого виклалися задовго до того, що я уздрів. Тепер дивлюся, ніби на сцену, і, слава Богу, менший біль. Але дуже стомлює самота і людська нещирість. Мало того, мені здається, вони якісь хворі довкола мене, вони зчиняють ґвалт, де не треба, я не вмію з цього сміятися, бо

Літа свої в Італії

На швару посіяв.

Волю свою з торністрою

Здав до магазину,

Л сам вернув в Буковину

Тесать домовину.

А може, я хворий, недужий людськими болями, які менші за мій? Та и кажу:

Чи в Тегерані В рожевім гаю, Де одаліска Перли збирас.

Я тужу, брате. Колись мені припишуть якісь дивоглядії за те, що моя недолуга ще мова, яка тількино розлучилась зі своїм ганебним байстрюком — язичієм, не вміщує того, що я бачив, здобув самоосвітою, що знав, що хотів би переселити в мій край перлами вічності, бо такий темний, що нема темнішої ночі між зорями. Не орел винен, не сокіл, що, мов знамення чужої волі, над нами пролітає, віщує смерть. Ти збагнув, чого я не з'єднаю? Того, що я пізнав, я не поєднаю з нашою співучою і тужливою мовою, яка знає тільки сльози. Я метаюся від Гете до Лейбніца, від Гюго до Фейербаха, від Шекспіра до містики. Як ми багато втратили, що не маємо здорової а й великої мови. Нема ні свого, ні чужого.

Учора я бачив на царині гулящу гуцулку. Біг за нею її чоловік з немовлям на руках і кричав: "Вернись! Куди ти? Дитина ж!" А вона кудись мандрувала на лісоруби до парубків. Дитя попискувало, він сів на неньку і заплакав. Шельма ця вернулась, вирвала дитину з його обіймів і пішла, куди її чорний слід повів. Отак і я з дитятком свого дару: кудись понесуть його шельми Дідицькі, а воно не вміє говорити, хоч людиною родилося.

У дзеркалі тім великім— —Хто може читати!

І бачу свою долю, друже, наперед. Ніхто!.. А може? А може, ніхто по-розумному не розцінить і не розв'яже мене поміж мною і людьми? Як тих

людей мало! А може, хтось таки пізнає мене з духом непокори і справедливості?

Я стомив тебе. Пиши бодай зрідка. Твій Федькович".

Приїхав Нарівняк, і Федькович підняв листа до свічки (був уже вечір).

— Це я писав до тебе...

Нарівняк за правом вістового і слуги, за правом людини, яка давно помітила дитинну вдачу вищого за станом і "вельми перспективного" Федьковича-Гординського "по службі і по маєтностях", вихопив з-під свічки надгарки. І чемно запхнув до тайстри, осміхаючись.

— Можна мені на пам'ять?

Федькович недбало махнув рукою. Одразу ж відчув, що поводиться гидко: як вищий.

— Підемо в гори завтра чи сьогодні? А може, підемо кудись у гості?

Нарівняк знизав плечима, бо він приїхав погостювати, куди ще йти? Хто тут цей незрозумілий чоловік, який солдатам був батьком?

По-дядьківськи, по-вуйківськи Нарівняк розв'язав тай-стру, виклав якісь, для дороги, буханчики, поставив гранчасту плящину.

— Як у тебе справи, Семене? — Федьковича знемагали біль і втома: боліли груди, і він цілу ніч не спав. (Та він не спав уже багато-багато ночей, відколи вернувся).

— Чогось невесело, милий паночку.

— Як жінка, маєш надію на сина чи вже народив?

— Донечка є... Покинула мене жінка через родичів. Лишила з дитини мішок недопранок і недоходжені чобітки. Ви ж знаєте, що мала хлопця. Ніби чекала мене, він оженився, а тепер і я, і його бідолашна зраджені. Лишила мені мішок недопраночок, з яких дитина виросла. А скільки вкрала, не хочу говорити. Нехай стільки має. Я її знав ще маленькою, родичів мало пам'ятав, а в них родинне слабоумство. Вони з тридцяти років втрачають пам'ять і витворяють таке, що і на воловій шкурі не опишеш. А ще якась цукрова недуга, росте дика кість... Та армія перекосила мені життя і нема що кому казати, бо хто нині вміє визнати, що твоя правда?

— Так завжди було, дорогий приятелю.

— А звідки взялося десять заповідей Божих?

— З несправедливого життя людського.

— Так?!.

— Авжеж, голубе милий.

— Такий туск на серці, що думаю: поїду до свого поручика Федьковича, хоч виплачуся йому на плечі, як бувало в солдатах, коли доконувала туга за рідною стороною. Думаю: поплачу, а тоді поспіваємо десь між недеями, так і

Великодні проминуть, однаково не виїдеш з плугом, та й взагалі — яка робота в свята? Зчинять в селі, що обусурманився в рекрутах, безбожником став, проливаючи чужу кров. Прошу подільських гостинців, пане поручику. Сестра пекла. І сало домашнє, свіже, сам вудив.

Федькович приніс із комірки келихи і накрив у кутку столик — за робочим столом він не дозволяв собі чаркуватись.

— Знаєш, що я попрошу тебе? — звернувся до Нарівня-ка. — Більше не називай мене поручиком. Клич просто Юром.

— Ой ні! — зніяковів колишній вістовий. — Ні, таточку рідний, дорогенький, я так не посмію.

—То клич таточком, тільки забудьмо ту прокляту службу.

Мляво-важкий, сутулий, плитконосии Нарівняк, незважаючи на велетенський зріст, здавався горбатим. Підсунувши до столика ослін, зачовгав по світлиці.

— Добре, таточку. Вас і в армії позаочі називали татом.

— Досить про армію,— Федькович, ніби гіпнотизуючи Нарівняка, якусь мить пильно дивився йому у вічі. — Я ніколи не був на Великій Україні. Вчора мені приснився широкий степовий розліт, я пішов між травами в пояс, і відкрився аж до обрію синій Дніпро. Якісь жінки споряджали човни, наспівними голосами говорили про своє безрадне борсання в злидоті, чогось тайкома позирали на мене, як на шпигуна, а поодаль групами стояли запорожці, біля них зброя в переметах, і мені набивалася гадка, що вони мертві, застигли, порубані татарами на вічному березі Дніпра, як статуї...

Нарівняк сидів на ослоні проти вікна, увібрав голову в плечі, ніби Федькович відкривав перед ним якийсь останній рай перед пеклом. Поет із жалем глянув на нього, наче й він став мертвою скульптурою.

— Кажіть, кажіть, — раптом похопився Нарівняк. — Боже, як ми любили вас слухати!

— А ти знову своєї...

— Але ж ви цим прихилили до себе не лиш мене. Де тепер ті хлопці?..

—Десь гинуть в полі ні за що ні про що. За цапову душу і престол.

— А пригадуєте наш похід в Семигород? Як ви передали мені коня, коли я натер ногу?

—Давай краще вип'ємо, Семене. Ми не одну пару підметок стоптали в тих походах...

— А як посік наших хлопців отой Гарі... бальді!

— Він воював за правду, а ми йшли як завойовники. Пий, дорогий приятелю, бо говорила небіжка до самої смерті. Тобі з дороги треба виспатись, вже ніч надворі... Гарібальді воював справедпиво. А пас послав убивати кам'яний сатрап.

— Як ми тоді тужили за домом...

— За рідною землею і в небі скучно. Пий. "Він зовсім здитинів".

— За ваше здоров'ячко, дорогий наш тату!

Вразливий Федькович порвався було встати, та схаменувся, цокнувся з колишнім вістовим, бо зрозумів, що спогадів про службу в армії не минути, випив і наклав сала на окраєць. "Оце навчив! Тепер він кликатиме мене "наш тату" і я не позбудуся з-перед очей тих хлопців, що загинули в Італії. Правду кажуть, що не вжалієш батька в наймах".

Але Нарівняк, як дивне й недорікувате уособлення народу, вніс до хати дух тужливої мудрості і терплячої скарги народу, чого не відчув Федькович на вечірці із земляками. Ні, ВОНИ ніяково брали з тарілок колишньої попаді і не знали, на яку ступити з паном офіцером Гординським. Він так хотів, щоб вони розкулися, заспівали, сипонули сріблом-злотом своїх гуцульських "прихимерок", а вони поїли, випили, вдячно розпрощалися і пішли, лишивши йому на пам'ять спогад про Губріха і Августака. От повернення! Вранці — води, а ввечері — пити. Обновити хреста — на попові ряса. В середу пестила, а кобилу вкрала...

Він відчув, що п'яніє. А Нарівняк вже похилився на руку головою. Десь треба було покласти чоловіка. Він доволік його до ослонів за "трибуналом" — своїм робочим столом —— і вкрив кожухом. "Тепер куди? На конюшню чи воловню? Якогось чортового зілля привіз, мабуть, ще прапрадід закопав під вишнею. П'яний трунок. Піду на свій місток над Путилівкою".

Нічка темна гори вкрила...

Та вже засріблювалися, затягувалися шпилі Горганів. Сонце мовби шукало опори на землі, висвічуючи верховини. Шумів ліс. Здавалося, квилять десь струни і ослаблим голосом промовляє сліпий кобзар на Говерлі. Федькович розвів багаття і, мружачи від диму очі, протягло зітхнув. Довкола таки було життя. Довкола кипів його незгаслий вулкан. Десь Емілія дотанцьовувала партію з пристаркуватим румунським королем. Десь Юлія Дияконович дохри-пувала сон і питала вві сні:

"Де мій коханчик Юр?"

"Там", — відповідали гори.

"Утік?"

"Так".

"Побоявся Ганицького?" "Так".

"Попівське стерво, як і я".

"Сердешні, — гомоніли смереки. — Від долі не втечеш. Вашу долю виписали розпеченим залізом. У своїй одвічній сліпоті ви її не вмієте прочитати".

"А ти гарненька", — хтось торкнувся Юлиного підборіддя.

"Крилатий?"

"Роздягайся, чому ти спиш зодягнена?" І кого не візьми, у всіх паніка перед необхідністю зробити зусилля.

"Мене ніби вилупцювали,— каже Емілія,— і тепер мені хочеться до мами".

Ласа до випивок і бенкетів, удова Марошані любила свою доню любов'ю паразитки. Вона ладна була простелити її підстілкою під першого-ліпшого мужика за чарку вина і поцілунок у руку, тоді приставляла напівглухе вухо до стіни, за якою продала Емілію, і наслухала, чи скрипить ліжко. І відпускала хтиво губи, очі бралися поволокою, а на змертвілому, жовтому, як у мерця, обличчі виступала роса. Холодна роса як розталий сніг. Мозок удови Марошані працював тільки в одному напрямку: усе збудовано і будується на чорній ненависті, на чорній невдячності і на чорних заздрощах. Ця її Емілія — що цуценя. Коли забрати в людини людську гідність, можна посилати її на вбивство і на ешафот. Але пані Марошанка не прищеплювала доньці почуття гідності. У її свідомості чіпко вкарбувалися два принципи, про які вона й собі не сміла признатися: матріархат і матюк. Ото як п'яному здається, що всі з ним на хрестинах кумували, так і їй виглядало: що всі поспіль полова. Хто такий Нойбауер? Хлопець з "веселих танців". Людина пози. Хто такий Федькович? Хлопець, який банує за

устаткованим притулком, який бунтує проти власної слабості. Хто такий Кобилянський? Лицар п'ятнадцятирічних дівчаток. Але з усіх них можна щось витягти, виволокти; купити, продати, приголомшити, прибити, примусити продатися, загнати в тупик, зробити з них мумії. А це цікаво, і це можна було скуштувати завдяки Емілії, до якої всі липли, якою всі захоплювалися, в яку всі закохувалися. Der Wunsch ist des Gedankens Vater. Бажання — батько помислу. Вони всі бажали. І в змові мовчання вона торгувала Емілією як хотіла. Ніхто їй не міг дорікнути, а якщо вона й сперечалася коли-небудь "за козячу вовну", то лиш для ока. Вона берегла свої нерви, щоб нажитися при доньці краще, ніж могла при покійному Марошані. На її завсідників дуже швидко нападала погибиця. Сьогодні "Миру-злагоди!", а завтра "Пан Біг щедрий!". Вони носили не голови, а протези, їй було весело в їхній компанії, і вона до божевілля раділа, коли вони ламали протези біля Емілії. А дівка вміла дорого віддатися і стати розгніваним божеством, коли обіцяли копійку. Від вітру сім'я не народжувалася, вдова Марошані допевнилася, що донька недурна в таких справах, то нехай стане тлінню все суще. За чорною брамою пустеля. Холод. Небуття. Рай треба шукати на землі. І вона запрягала в підлість усю четвірню, піднімала відьомський батіг і смакувала доньчину кров, як вампір.

Щось схоже, але нижчого штибу Федькович побачив у Сторонеччині: вдова Дияконович і її Юлія. "У нього такі крила, як і в мене",— сказала попадя про вчителя Крилатого. І майже підштовхнула Юлію в його обійми, мовляв, на всіх святих нема дарів, а цьому, випещеному, з наших, попівських, заблуд, приділи трохи тепла. Він і в армії чував, як матері торгують доньками, як продають сестри сестер, а тоді вигонять світ за очі. Мабуть, таке трапилося і з Семеном. Ще нижчого штибу...

Вібрував місток над Путилівкою. Його ровесник.

— іди до злидня, чого ти тремтиш? Хочеш — я прочитаю тобі вірша, спишеш на мої дивації?

Розсиптеся, думи юні, Як тії татари,

Вдарте дзвоном, мої струни, Від хмари до хмари...

Вже зовсім посрібліли диковерхи в снігах. "Спинився перед незбагненним і неминучим! Шуміла, видзвонювала Путилівка на порогах, як дзвінок безнадії і зневіри. В плямистій облямівці піни річка бездумно бігла до своїх родичів, вищих за станом. "Моя чиста і цнотлива! Куди в брудні води мчиш? Ось зайнявся день, ми з тобою відре-чені відсвіту, постій, утихомирся, помовкни, куди біжиш?

О ні, молитва — слаба втіха. Ти не зупинишся. То мчи не думаючи".

Вона бігла й бігла, спохаблена окутами берегів. Стриміли, нависали над нею скелі, похрускував, відтаючи, іраніт, падали: якась потеруха зіржавленого каменю, уламки плиття, плити, цілі громади-гребені, а сонце встало, як місяць серпневої ночі: повисло над верхами з якимсь гарячковим блиском в очах.

"Яке нікчемне щастя — життя! Спробуй-но все це описати, коли взявся за перо. Ану спробуй!"

Чого ти плачеш, дівчино єдина...

Ні!

Хвиля ревла, хвиля заніміла, Місяць утік поза хмару, І зорі зомліли...

НІ!

І все, ох батьку милий, Все до мене промовляє.

Оце і є моє щастя, мій рай перед пеклом. Нічого не мовив, а на полі ячмінь. Треба працювати, Юре.

А я так мало, небагато Благав у Бога...

Треба працювати, Юре!

Семен Нарівняк, мабуть, до скону лишиться вістовим поручика Федьковича. Ось він вийшов на уздвір'я. Світилися верхи. Чи манити цього селюка-подолянина подивитись, як світяться верхогори? Не треба. Що він утямить? Його покинула дружина — і він про це думкує, спадкує, низько кланяється. Тут інше життя, Семене, це не те: "В штики!" І я вас, невмілих, сліпо шаблею одрубу-вав від якихось "чужих", щоб ваші голови не стелилися покотом на чужій землі-землиці. Ви ж, вічні слуги й селюки, не вміли воювати. А я не хотів.

З Бога беру, Богові даю...

Він зійшов з містка-ровесника і шкодував, що не взяв з собою ні папірця, ні олівця...

Дякую за зраду, дякую за все, За страчене літечко ще й зиму...

А як ти спочиваєш, наш вінчаний батьку?.. І буде плата, і будуть платить, не пеклом, а кров'ю. Нас карали, катували, і ми будем бити...

Той дивний хміль покинув його аж перед осідком (брамою вмирань). Мама гортала сторінки молитовника, мовби шукала в ньому загублений слід бодай чужого життя. Він вирішив не турбувати її, бо той урок, який вона дістала, відчувався на відстанях. Ганицький просив його бути з матір'ю ласкавішим. Таж ніс він цю ластівку ніжності до неї, як лелеки несуть ластівок, крізь моря і негоди. Дашке-вичка вийшла сама. У креповій сукенці чорній, з чорною пов'язкою на голові — якась уже з іншого світу. Він подумав: "Кому потрібна, Боже, ще одна зайва смерть?"

— Осипе, схаменись!

— Що, мамо?

— Дай умерти спокійно. Що в тебе за гості?

— Мій солдат. Може, я його впрошу лишитися в нас вести господарство, бо ваші, мамо, наймити просто злодії.

— Я знаю. Я все знаю. Я налила б їм окропу в очі, бо вже й тебе беруть за дурного, ніби тут чужа нива і позичений серп.

— Я теж знаю, що кий, що паляниця. Але це ваші слуги, ваші наймити, мамо.

— Здався дід на обід, а ввечері голодний ліг. Сину, я вже вмираю. Ти ще довго будеш дитиною?

— Видно, вже довіку. Нема в мене опори, мамо.

— Посвяти мені пісню і назви "Опора'. Я ж тебе тримаю на плечі понині. Ти що... не відчував цього, синочку?

— Мамо!

— Облиш. Бо щось збрешеш, тоді й зовсім затвердіє для тебе серце.

— Ви мене народили, мамо, таким.

— То як з'їв калач — берись до хліба.

— Держіть собі свій хліб.

— Напиши мені пісеньку "Опора"..— Вона заплакала, і він боявся її пригорнути чи втішити. її вже освітило полум'я свічок. Це полум я

відбивалося в її холодних, зісклілих очах і молило про спасіння душі. — Напиши, синочку.

— Усім буде кара, мамо, усім нагорода, криваві потоки не пусто ринуть... Ось початок вашої "Опори".

— Дуже сумно.

— На правду ще не збив кайдани ні лях, ні гордий цар-тиран...

— Пісню. Мені пісеньку заспівай, синочку, — захиталася з боку в бік Дашкевичка, ніби щось хотіла видобути зі своїх далеких днів, та вже не було ні сили, ні бажання.

Він пішов по кобзу, вилаявся на сонного Нарівняка, та чарочку все-таки перехилив для настрою. Дашкевичка стояла в сінях, притулившись чолом до одвірка. Він поставив кобзу в куток, заніс маму до кімнати, легко уклав на лежанку і вкрив ноги рядном. Вернувшись до сіней, узяв кобзу, та чогось передумав і пішов по скрипку.

— Я вам поспіваю, мамо.

Де ти сипку, ходиш, що ти, синку, бродиш? Довкола лиш скарги, що шкоду ти робиш. Та й буду ходити, та й буду робити, Було мене, мамко, у сім рік женити...

—— Ллє це чужі слова, синку. Що тут твоє, крім голосу і скрипки?

—— Матуссчко, послухайте.

Ой якби я знала свою приї одочку, Тебе оженила б ще у нони іочку.

Дашкевичка кволо заламала руки, мовби ховала цвинтар. Кладовище десятьох діток, а цей удався, бо живучий.

Покинь мене, — затремтіла її рука в повітрі. — Іди! Я хочу помолитися... За тебе і за все...

Він допоміг їй влягтися.

Мати вмирала. І просила співати.

Що там в полі за димове? Кося п. сіно Романове. За Романом турчин ходить. Нош сестру й маму горжить. Ой Романс, Романочку, Продай сестру Єленочку За коники воронії, За сідельця золотії Пішов Роман додомочку. Схилив на стіл головочку...

Видумка, продиктована неврівноваженою душею поета, — напише один з дослідників життя Федьковича. Павіки й тебе не згадають, хоч досяг старості розуму в фальшивій фрейдівській порядності. De visu. Як очевидець, говорив документовано під не зогнилого ще Габсбурга і на товчку істини продав смисл, переполохано втікаючи з місця на місце. Шукав нетям для реабілітації. Поклоніться, є в Заліщиках могила. А поруч є інша могила і напис: "От Волги до Карпат прошел наш совместный путь. Спи спокойно, дорогая кисенька. Твой мышонок".

Такі наші роковані дороги. За все треба розплачуватись: за свою радість і чуже зло. Якщо купили за гріш с купця, не думайте, що перемога.

Путилівка шурхотіла об береги ламаною кригою, і той шурхіт здіймався виярками до високих смерек, а там розсипався тихим передзвоном. Над горою висів жовтавий місяць.

"Нарівняк не втримається в цій пустелі, — подумав Федькович. — Та й Емілія тут не прогостювала б більше тижня. Саме прогостювала, бо вона тільки й думала про забави та вишукане товариство".

Йому згадалося, яка вона була чарівна тоді, десятого листопада, на вечорі Шіллера! Як чудово співала. Він запідозрив, що вона так старається для Ернста Нойбауера. А той був величний, як Бог. Відкривши вечір, він на мить замислився і, мовби вирішивши, що доповідачі нічого путнього не скажуть, доброї півтори години промовляв сам.

Мій народ, сказав він, дав світові Баха, Генделя і Бетховена. Дав Лессінга, Гердера, Клопштока, Гете, Гельдерлі-на, Вінкельмана і Шіллера. Дав Канта, Фіхте, Гегеля... Шіллер — із плеяди геніїв. Ці люди народилися в порожнечі. Не було самосвідомості в німців, не було чіткого зв язку з реальним світом, тривало державне безсилля, панували обмеженість, тупий раціоналізм, реакційно-демагогічний консерватизм, освіченим людям не вистачало демократичної гідності. У цей безповітряний простір люди, яких я назвав, змушені були імпортувати ідеї з інших країн, просвітлювати громадськість античним духом істини, духом краси і добра, помножуючи його на мудрість доби Відродження, вселяти сучасникам настрої національного оа єднання і реформацій, потребу штурмувати Бастилії. їх переслідували, дехто з них став лицарем внутрішнього визволення, а великий Гете, який закликав: "Людина завжди мусить прагнути перерости саму себе і свою добу", — залишився до цього часу незбагненним фантазером. Згадайте Лессінга. Коли помер його син, він похилив голову і промовив: "Хіба це не доказ його розуму, що треба було його тягнути у цей світ залізними обценьками?" Ці дні ще не проминули для мого народу. Геге, володар універсального духу і розуму, поет і вчений-язичник, який ішов від усвідомлення до знання і дві душі відкрив у кожному з нас, — чи не він, зрештою, виорав для себе романтичну втечу в своє внутрішнє "я"? І дозволив прогнати Клейста за новаторство в театрі?.. Цей колосальний громадянин світу почав сповідувати відчай од німецької рутини, не підтримав групу "бурі і натиску". Ворог плиткої гармонії, а прихильник

боротьби за гармонійну свободу в її діалектичному устремлінні, він тихо скаржився на письмі: "Я віддаюся життю лиш для того, щоо по-людськи страждати, плакати, насолоджуватися іpадіти..." — бо в русі, мовляв, зневірився, нам потрібні Кромвелі, Робесп'єри і Ма-рати, а тут нема навіть Байронового Каїна. Та знову ж таки не допоміг ославленому демократові Фіхте цей впливовий веймарський міністр. Назвіть мені хоча б один врятований квіт з нашого життя!.. Ь зали хтось гукнув, що є такий квіт. Нойбауер попросив назвати. "Кантів заклик "До вічного миру",— відповів той же голос. — Його почули всі народи світу". Нойбауер посвітлів і закрив долонями очі, мовби боявся, що заплаче. Так, провадив він далі. Так, друже. Від цього заклику схаменулися навіть обдурені брехуни з бою-варів. Але інтермедія деспотії і перевтілень у самих німцях не припинилася. Далі свистять капральські палиці і шпіцрутени, в зміїні клубки сплітаються відьми, ніхто з моїх од-ноплемінців не підтримав той набат часу, все потопає в летаргії і тевтономанії, дарма що запрацювала перша залізниця між Нюрнбергом і Фюртом... І тільки Шіллер не кинув собі землі на домовину.

Шіллер був єдиною людиною, яку не стомили німецькі традиції насильства, обманів і демагогії. Мені написали, що до вінця наших жандармських дивовиж рветься якийсь Бісмарк. Кажуть, що це не барон фон Штейн, отже, барикади не з'являться. Тим часом про народження нових Шіллерів не повідомляють. А ви знаєте, що ніщо так не послаблює сили, як бездіяльність, і ніщо так не доруйновує людські сили, як безплідність. Тепер розсудіть: наша прахристиянська справедливість умерла на пласі. Ніхто не закликає: іп гігаппоБІЗЗ — то й гільйотини не треба. Довкола прислухаються до тупоту кірасирських чобіт і допевнюються, що це не Наполеон веде на нас завойовників, що це наші звитяжні захисники, отже, дозволено солодко подрімати, щоб, уставши, набити шницлями шлунки. Бути солдатом, платити податі, тримати язик за зубами — ось пароль нашого брата: ми продукт крові і землі, усе наше і не наше стане нашим. Створимо собі які-небудь товариства одного дня та й будемо попивати свіже пиво, за нас думають, про нас піклуються. Фіхте вимагав для всіх людей і народів справжнього царства права? Нісенітниця! Гегель придумав якусь логіку протиріч як

передумову розвитку природи і людського суспільства... Теж якась фантастика. А Шіллера ми витлумачимо як нам заманеться. Тільки ж ні і ще раз ні! Хто такий Шіллер для нас, німців, і для інших народів? Шіллер!..

"Боже! — зітхнув Федькович. — Навіщо ти так вчинив, що я все втратив? Тепер я не маю не тільки кого послухати, а й кому що мовити. З Нарівняком — лиш випити чарку, позгадувати рекрутчину і заспівати щось до сліз тужливе. Чому я караюся весь вік без провини? Нойбауер хоч має через що страждати. Він збунтував провінцію глухонімих і попівський мотлох. А я мучуся задарма".

Він з гіркотою думав, що взявся за багато справ, але нічого не довершив. Лессінг відкрив для німців Шекспіра. Він, Федькович, хотів було перекласти твори великого драматурга для свого народу, та прокляте, недолуге язичіє тільки спотворює ті шедеври. Знову писати німецькою? Шіллер писав про німців, переносячи місце дії в інші країни й інші часи. А йому писати про свій народ, переносячи дію в німецькі краї? Німці мають великих німців, і правду казав Кобилянський, що він їм не стане рівнею. Як недавній вбивця, мобілізований троном до походів на чужі народи, він так само, як Шіллер, навіть з більшим почуттям, бо від каяття та усвідомлення свого рабського становища, міг би закликати: "Обнімітеся, мільйони! Злийтесь в радості одній!" Ні. його голос не зазвучить з Дев'ятої симфонії, і нема притулку його мирній душі, нема волі його думкам, навіть у мріях немає для нього свободи. Не даровано тобі долею піднятися над собою ні на вершечок. Ти ніхто, Федь-ковичу! Ніхто!

...Хотілось би перекласти й "Пісню про дзвін", й "Орлеанську діву", і "Вільгельма Телля". О вибач, Шіллсре, я німий. Вибачте, смереки, ви розмовляєте людською мовою, а я людської не чув і не знаю. Обидва полюси моїх прагнень під вічною кригою. Світ не стає мрією, а мрія — світом, дорогий Новаліс34. Я лиш у смерті відчуваю оновлення, та, мабуть, в іншому світі теж залишуся ніким. Від друзів мене відірвали силоміць, а одиноким борцем не стану ні тут, ні там, як не став ним

Клейст35. Твій тріумф закінчився в ту мить, коли ти був зачатий в утробі матері. Ти вмер, як усі її діти.

На жаль, Федькович зовсім не знав Генріха Гейне. Ернст Нойбауер, можливо, з якихось принципових чи власних мотивів не познайомив його з творами видатного поета. Жаль, що не читав Федькович зимової казки Гейне "Німеччина":

І, лиш на кордон приїхав я, Забилося серце щосили В ірудях моїх, і можливо також, Що й очі сльозу зронили. А що вже німецьку мову почув, Відчув себе чудно знов я, І це не інакше як серце мое З приємністю вмилось кров'ю. Малу арфістку я чув — вона Співала з теплим поривом І досить фальшиво,— але мене Своїм зворушила співом. Співала вона про кохання й сум, Про зречення н спіткання Вгорі, у кращих світах, де всі Зникають людські страждання. Співала вона про долину плачу, Де щастя шукати годі, Про світ, де плаває душа У вічній насолоді. Відречення пісню співала вона, Стару колисанку неба. Співають вони, коли плаче народ 1 дурня приспати треба... Та кращу пісню, пісню нову,

0 друзі, складу я вам нині:

Ми хочемо тут, на землі, створить Небесного царства твердині36.

Не знав він ще, на жаль, і Шевченкового:

Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте

1 вражою злою кров'ю Волю окропіте.

Він топився у каламутних потоках меланхолії: сильний — і майже немічний, збагачений досвідом та знаннями — й пригнічено-отупілий, багатий поверненою вітчизною — і до краю самотній, безрідний, безрадний, як немовля.

10 травня 1864 року

Відсвяткувавши Великодні, Семен Нарівняк від'їхав у Галичину. Він і слухати не захотів Федьковичевої ради лишитися в нього назавжди, хоч поет переконував, що запише йому весь маєток після себе, бо одружуватись не буде — другої Емілії на світі нема. Нарівняк сурмив кущуваті брови й сопів: він сам опікся, Федьковичевим сватом не пішов би навіть до тої превелеби — Емілії. Отож від'їхав — і ніби між чистою сторінкою та Вавилоном нічого не було.

З весною в селах з'явилися мандатори, колишні власники гірських угідь. І почалася війна всіх проти всіх, ба кожний куток був уже кимось зайнятий зі згоди громади і сільського віча. Одначе пани і паничі поводилися так, ніби реформи сорок восьмого не було і гуцулів досі не розкрі-пачено. Власники панщанних наділів у Сторонці зупинялися в Дашкевички. Федькович зачинявся у світлиці або втікав з обійстя. Дашкевичка потроху виходила "на сонечко", Юрій чув, як скаржиться, що жити їй лишилося менше, ніж пташці на кілку посидіти, а син не береться й за холодну воду. Не схаменеш його ні просьбою, ні грозьбою. Зухвалий, легковажний, живе як у тумані, виступає проти добрих звичаїв. Здавалося, що син чекає не дочекається, коли маму побачить на катафалку...

Тим часом між сонцем і місяцем по небу пропливали погрозливо декоративні хмари, над високими плаями гримотіли громи, а нетяма Водоріз потрясав кулаками, накликаючи дощу на долові царини. Нарешті домігся. Полилося повносилими гронами, і гронами сипалося дробовиння стукотів по дахах. Водоріз тільки в стегновій пов'язці стояв під дощем і вдячно дивився в небо, а коли дощ припинився, пішов по хатах канудити милостинюза-рібок. Путилівка несла на пожовклій хвилі ослизлі топляки і піднялась майже до місточка. На перекаті за садибою знову одірвало шмат пресованої сланцевої породи. Вода запінилась, зазеленіла, наче долили в річку трутизни.

"І я, як той берег, триваю — ні сплив, ні втонув".

У січні минулого року його спіткала така сама безнадія. Він писав Горбалю, що почуває себе птахом у клітці. "Боюся одного, що загину". І соромився тих скарг, тих побоювань: "За це прости мене, днино сьогоднішня, та й ти, руський народе... Не раз, як читаю твори української літерату-

Ри, манять мене гадки... піти, співаючи, Україною чи бодай аличиною. Хоч радше не Україною, а Галичиною, Буковиною, Угорщиною. Бо як на Україну? Щоби мене, братику, забили в Сибір?! Кортить ще мене до ненечки. Боже, потіш її та порятуй". З листом надіслав Горбалю кілька віршів. Той відповів у березні. Розрадив його кількома Шев-ченковими поезіями і волав: "Кріпися! Кріпись!" Федькович вивчив ті Шевченкові поезії напам'ять і тут же сказав про них у листі до Горбаля: "Соловію, хто твого голосу срібного хоч раз почув, то чи йому жабиного крекоту доживати?.. Галичино, Галичино, бідна ти, Галичино!"

Майже сто років зорієнтовані на Німеччину і німецьку культуру дослідники оскаржували Федьковича за те, що він не мав критичної оцінки на перипетії свого життя. І жодним словом не натякнули, що, як він сам зізнався, зіпсований був трохи німцями, передовсім отими романтичними самозаперечennями, самозреченнями і пошуками загальнолюдського на шкоду людському. Не посміли сказати й того, що Федькович справді був німий: відірвана кордоном по Збручу, Західна Україна не мала літературної мови, і це всіляко благословлялося Габсбургами, щоо зовсім онімечити цей край. А О. Маковей писав: "...він всюди добачав контраст, недостачу розуміння від людей, почувався чужим, віддаленим... Як кожний поет, він був великим ентузіастом природи, а спрага й неспромога оглядати її далі доводили до поетичних жалів на непривітній чужині, до самоти..."

Ой ні! Насамперед Федькович був вихований високою поетичною мислею славетних європейців і завдяки їй умів побачити і далі, і безконечність природи. Про це свідчать його німецькі вірші. А рідну мову він знав тільки з пісні, досить скупої на слово, а ще слово те

переозвучувалося бессарабською, бойківською, гуцульською, угорсько-слов'янською, чесько-слов'янською говірками, і він був позбавлений засобів вислову.

Одначе правда про це ще не раз випливе з самої поведінки поета, його розмов і листів. Поки що він нас цікавить лише як людина, що йде від минулого до майбутнього, від свого минулого до свого майбутнього.

Його приятель із 41-го піхотного полку написав, що штабне начальство занепокоєне приходом до влади в прусському королівстві ОТТО Бісмарка. "Принц-шрапнель" Вільгельм 1 призначив його канцлером, це те саме, що й міністр-президент, та вже є чутки, що готується анексувати решту князівств, які ще не підпорядковані Пруссії, готує напад на Остмарк (Австрію), Данію і Францію. Називають цього шваба "залізним канцлером", так любить дух казарми, залізо і кров. І попереджав приятель, щоб Федькович негайно надіслав рапорт, аби його остаточно демобілізували, бо через місяць може бути пізно: навіть відпустки офіцерам припинили. Під Відень стягують армії з усіх кордонів. У повітрі вже пахне порохом.

Він дивився зі свого місточка на бурхливу Путилівку, і його дедалі більше охоплював неспокій. У двері стукала реальність. Вона готова була порушити і те невеличке, що він мав. Коли люди перестають вірити в ідеал свободи, вони або вигадують міфи, або згадують уже вигадані. Однак тут не до цього. Треба йти на комісію з очима, писати клопотання, щоб його звільнили з армії. Треба рухатись. Годі споглядати життя із засідки. Німецькі поети-романтики гинуть один за одним тому, що досита забезпечені дворянськими маєтками. Він озирнувся на материн осідок. "А тут треба думати про хліб, думати про життя".

Дома він з жалем окинув поглядом "трибунал", завалений рукописами і книгами. На очах виступили сльози, коли взяв до рук стосик аркушів з перекладом "Слова о полку Ігоревім '. Під цим стосиком лежали армійські зошити з перекладом "Пісні про Нібелунгів". Він аж застогнав: так конче не можна жити. Усе пропадало в довершеному

стремлінні та в недовершеності справ. І палило вогнем неопалимої купини — знову все покинь, іди.

Кривавая доріженька з Варшави до Відня, А хто ж її закривавив? Рскрутоньки бідні. Гнав їх цісар, иісаревич, цісарськая мати, Бо хотіли сиротами Польщу звоювати, —

заспівали, мовби глумлячись із нього, на Верховиковому уздвір'ї. Видно, знову там лимарська толока, готують збрую перед ходом в полонину. Співали задьористо, не до настрою пісні: кликали його з кобзою, та йому було не до товариства.

Смерть із нами, в кожному із нас... — десь у мозку народжувалася строфа, але й це він притлумив. Крізь вікно видншося озорене сонцем пасмо гір. Йому треба було туди, за гори, виходжувати документи, кланятися, просити, пропонувати гроші...

За обкутою бляхою брамою стрибнув у сідло. Гнідий нетерпляче переступив з ноги на ногу (видно, любив мандри), та Федькович, посмикнувши вуздечку, хвильку наслухав. Мати не покликала. Тоді в дорогу!

— Куди, Юре, знову оплатився в мундир? — запитав Верховик, видибавши до воріт.

— На явку, пане добродію.

— А тебе й досі не комісували? — щиро здивувався старий.

— Та ось готуються до війни з пруссаками. Не знаю, чи й удасться.

Верховик круто вилаявся і мовби знічев'я промимрив:

— Ач, степліло. Як серед літа, палить подих... Виходить, ти до Чернівців? Ну, то щасливо! Купи там якихось газет, аби напевне довідатись, чи війна. — І, на щось нарікаючи, зашкандибав на обійстя. Гамір там одразу стих, ніби людям заплішило роти.

Смерть із нами, в кожному із нас... Ні, щось інше:

1 мати синів не впізнала,

Що вернулись з полону. Він уже виїхав за Сторонець, далі чогось не в'язалося, то стиха сам для себе заспівав:

Ой Кошуте-угринчику, що хочеш робити? Чи з цісарем воювати, цісарнків бити? Коли хочеш порівнятись, то поможи Боже! 1 я прийду з ватагою та іі бити поможу.

В Усть-Путилі він переїхав місток через Черемош на галицький бік. Надвечір спішився в Тюдові біля корчми, почепив коневі торбину з вівсом, нашвидку перекусив за шин-квасом, щоб не чекати місця за столиком, знову перебрався на буковинську дорогу й вернувся ночувати до Розтоків (у селі не було мосту через річку).

Олександр Волянський зустрів його не просто як свояка (він тримав першу сестру Федьковича), а як найсер-дечнішого, давно очікуваного друга. Пост якусь мить постояв перед фотографією сестри, облямованою чорною стрічкою: з портретика на нього мовби глянула молода Дашкевичка. "Смерть із нами, в кожному із нас..."

— Чому досі не з'являєшся? — запитав Волянський, коли сіли вечеряти. — На Великдень що робив?

— Гостював у мене приятель з Галичини.

— Кобилянський?

— Ні, мій колишній вістовий.

—А де Антон? Це неймовірний хлопець. Де він подівся?

— Працює вчителем реальної школи у Львові. — Федькович зітхнув. — Він справді незвичайний.

— Кобилянський знав, що ти листуєшся зі мною? Федькович кивнув.

— Я писав Антонові, що всі вірші пересилаю тобі. Якби раптом що-небудь трапилося—це ж армія, походи, бої, — щоб звертався до тебе. А йому надсилав лиш те, що годилося друкувати, бо Кобилянський непосида, на місці його не завжди можна знайти. Та й не хотілося, щоб він читав написане похапцем, де-небудь на пеньку за казармами чи на короткому постої в поході.

— Це малинівка, — на секунду перериваючи бесіду, мовив Волянський. — Не терплю всякого смороду... Я так здивувався: якось листоноша приносить адресований мені пакет. Зриваю печатки, розгортаю упаковку — коштовні, із золотим тисненням видання: Євангеліє від Луки кирилицею і чеським алфавітом. У приписці Антон просить передати один примірник батькові, знає звідкілясь, що батько тюдівськии священик. Довго поламав голову, поки здогадався, що дарунок той завдяки тобі.

— Такі несподіванки в його характері, — посміхнувся Федькович, думаючи: "А чи ви здогадалися заплатити Ко-билянському?" Т% мовби почувши голос його думки, Волянський сказав, що переказали Кобилянському гроші ще на десять примірників Євангелія. Одначе... відповіді не отримали. — Видно, це видання дало йому можливість зібрати кошти на якусь подорож, — зареготав Федькович. — Ти уяви собі цього чоловіка ближче. Середню освіту здобув у Станіславі на гроші батька-дяка з-під Надвірни. Батько влаштував його на теологію у Львові, та він через якийсь час махнув з-під батькової опіки до Чернівців на той

самий факультет і тут прийняв православ'я. Закінчивши навчання, мандрував по Німеччині, був проповідником вільної релігійної громади в Рунге, виступав як актор, вражав усіх космополітизмом, у вишиваній сорочці виїхав проповідувати до Америки, там вивчав народну медицину, став безбожником, вернувся до Львова вчителювати і жахливо бідує з жінкою і шістьма дітьми. Знає прекрасно польську, німецьку, французьку, італійську, англійську, чеську і румунську мови. Написав, що збирається до Відня захищати докторську працю з медицини і демонструвати якісь винаходи... Повір, що борг вам поверне, навіть коли доведеться продати шлюбного персня.

— Як тобі вдається знаходити цих відчайдухів?

— Нойбауер, брат... Знайомство з Нойбауером дало мені вступ не в один чесний дім у Чернівцях. При одній оказії зазнайомився з Кобилянським, а той, вчувши мої вірші, писані німецькою мовою, за дві бесіди перекував мене до самого скону.

Вони розмовляли майже за північ. Нарешті Федькович обережно запитав Волинського, "як поживає, що поробляє" його сестра Павлина.

Волинський розсміявся.

— Вона ж тебе зустрічала з війська, братику. Напиши їй. Та й переїжджав ти через Черемош у Тюдові, чому не провідав?

— Пізно виїхав, поспішав тебе побачити.

— Павлина буває в мене щосуботи й щонеділі. Та й люди цікаві навідуються. Приїжджай як-небудь. Зрештою, будеш вертатися з Чернівців — обов'язково заходь, я буду чекати. Відчуваю, що в Сторонці ти запорпався в ріллю мовчання, бо то ні село, ні місто, усі живуть врозбіж. А в нас люди щиріші. В нас і заплаканий сміх почуєш, і сміх крізь плач — ніхто зі своїми прикрощами і радощами не криється, не

дихає одиноко в пустелю. Бачив, як забрунькувалися сливи і вишні? Коли вертатимеш, тут усе забіліє, задухмя-ниться, розіллється чистими силами... Даруй, це трохи не мої слова, але навесні всі люди поети і це не смішно.

— Зовсім не смішно, — потвердив поет. — Навпаки, ми відчуваємо в цих оновленнях природи відображення власної і вселюдської катастрофи. Нас переповнює наше по-смертя. Я кажу "ми", тобто маю на увазі професійних поетів, які завжди похмуро дивляться в майбутнє.

— Але ж ви пророки!

— В майбутньому ми бачимо тільки розплату за теперішні злодіяння людей. Усі ми в цьому схожі, як сльоза на сльозу, як зажурені осінні ночі.

— Я дуже радий, братику, що ти повернув до мене з Розтоків. Гадаю, тебе ще не раз зупинить тут дорога, може, й політкуєш в мене. Тут, у долі, таки легше дихати.

Він виїхав на Вижницю, щойно заблагословилося на день. Містечко обминув, тримаючись доріжки понад Черемошем. Гнідий відпочив, досить було поторгати ногами стремена, як пускався навскач. А далі зазеленіла долина Пруту, перед обідом показалися церковні шпилі Чернівців. Він вирішив зупинитися в домі для приїжджих (Гординсь-кого для нього більше не існувало).

Поставивши Гнідого до конюшні й заплативши за три доби вперед, Федькович подався знайомими вуличками до серсдмістя. Люд його мало приваблював, хоч був ярмарковий день і серед барвисто зодягненого натовпу не було де голки встромити. Для усіх земних справ він уже виробив стійкі і точні абсолюти противенства (а може, почерпнув їх із книг і світосприймання інших); усе, що творилося поза його уявою, його не турбувало. Дивовижних сил життя, які рухали природу і мільйони істот, як Бог, він уже не визнавав. Особливо в ці хвилини, коли квапився

до протестантської церкви на Біеїтизаззе37, до кам'янички Фоля-ковських, де мала кімнати вдовиця Марошані з Емілією. Там він слухав імпровізації Нойбауера, познайомився з Антоном Кооилянським, Костем Горбалем, Ізидором Вороб-кевичем; вперше почув на грудях схвильоване дівоче зітхання. Щоправда, і всю дорогу з Розтоків, і зараз його непокоїло, що трохи негоже відповів Волянському на його вигук: "Але ж ви пророки!" В майбутньому він бачив не тільки розплату, як усі ті обдаровані німці, у яких він вчився і які після революції сорок восьмого року зреклися усього, закопалися в темні закутини власного духу і тепер один за одним конають то від сухот, то від самоти. Він вірив у величне торжество людського майбутнього. А караючі очі Немезіди ніколи не дрімають.

Вийшло якось пихато, ніби заговорив із вселенської ночі небуття, вертаючись месією.

Церква. Будиночок Фоляковських. Він не збирався туди заходити. Пройшов у двір, вмостився на лавочці проти вікон у колишній кімнаті Емілії. Якось у холодний присмерк пе-редноворіччя Емілія мовила словами Брингільди: "Страждання любові відкрили мені очі в скорботі: я побачила кінець світу".

Він соромився говорити з нею пишномов'ям. Ця стихія належала Ернсту Нойбауеру, і навіть Кобилянський та Гор-баль у присутності "блискучого німця" трималися скромно. "Вічно жити, вічно творити, вічно любити", — міг сказати в цих покоях тільки Ернст. Чи: "Любовний трунок смертельний".

Риторика. Але золоті то були години. (Треба сказати, що, покинувши покої Емілії Марошані, Федькович пускався в такі нетрі загальників і "високодумних" категоризмів перед своїми вістовими, що ті просто бовваніли перед ним. Згодом червонів мов рак, але всілякі премудрі "формули" ще довго бриніли в голові).

— Тут ми разом, Еміліє, — промовив він тихо. — Душею і тілом разом, моя кохана і незабутня. Ти чуєш мене, Еміліє? Хто любить, той не зречеться. Не забудь і мене,

Еміліє, в коловерті своїх балів. Любов — це наша остання опора.

Він проблукав вулицями міста до самого ранку. Так колись пробродили, розмовляючи, з Костем Горбалем. Кость із тих людей, які все життя невтомно прагнуть тільки високої і чистої людяності. Сердечний, завжди веселий і свіжий, на життя він дивився, проте, серйозно і тверезо. Зібрав чималу бібліотеку, знав безліч пісень. Жили вони з Кооилянським на одній квартирі. Якось привели сюди Федьковича, і той жахнувся: два ослінчики, застелені складеними ряднами, й по подущині на кожному, решта простору завалена книгами.

— Три дні тому з друкарні "Вісник" Вислоцького-Зборі-вського з Відня, а це Бгіеппік ІлЧегаскі"38. У "Віснику" мало вістей, а в "Огіегшіки" мало про літературу. Та ось бібліографічна оцінка поезій Тараса Шевченка. "Хату" Ку-лішеву читав коли-небудь? "Пісні народні", зібрані Максимовичем? "Історія Русі" Маркевича... Я, брате, з самого дитинства бідую і скуповую книги.

Горбаль заробляв на прожиток лекціями, які читав для селян. Поступово склав іспити за гімназію і виїхав до Львова. Наступного року закінчує університет, збирається видавати літературно-науковий часопис.

— Ти знаєш, що мене здивувало в Чернівцях, коли я приїхав сюди вперше? — запитав Горбаль того ж вечора, звертаючись до Федьковича. — Що довкола розмовляють лише німецькою і польською мовами.

— У вашій Тисмениці з таким не зустрінешся, — розсміявся Кобилянський.

— Я спалив би свою Тисменицю,— похмуро одрік Горбаль. — А русини знічено вбирають голови в плечі і соромляться рідної мови. Лонгин Лукашевич приніс мені на кілька днів "Слов'янський народопис" Шафарика. Візьми на одну ніч. Почитай, ти ж темний, онімечений солдат. Завтра принесеш, домовились? — Горбаль говорив швидко, мовби захлинаючись. Обидва з Кобилянським запустили довгі попівські пелехи і бороди, ніби маскувалися під святих отців. — Якось Лукашевич відпроваджує мене додому й каже, — вів далі скоромовкою Горбаль, — що бродить по Чернівцях неприкаяний гуцул-офіцер, який вправно малює німецькі віршики. Високого зросту, русявий... Показує твою баладу, присвячену Емілії Марошані. Читаю — по-німецькому навіть чудово. Ти вже забув, які мама пісні співала?

— Не знаю я, браття, ні літератури, ні історії нашої, — з гіркотою в голосі признався Федькович.

— А ми живемо в світі бажань і прагнень,—заходив по кімнаті Кобилянський. — Навіть перед могилою ми не звільнені від необхідності знову й знову народжуватися. Тим паче коли все слов'янство вступало в еру свого відродження. Ти відчуваєш у собі джерело життя? Ти віриш у життя?

Вони його не старалися ні принизити, ні знищити. Гор-баль мав незвичайний дар пізнавати людей, їхні вдачі і вади. Він якось сумовито поглянув на Федьковича і спокійно мовив:

— Розбудись, товаришу. Твій талант і розум повинні належати тій землі, яка тебе викохала. Приходь, будемо помагати. Важко підтримувати те, чого нема. Тебе ще не забальзамували тевтони, а Нойбауером захоплюйся, та не наслідуй.

Через кілька днів Кобилянський проводжав Федьковича від Емілії Марошані на його квартиру. Федькович раптом зупинився посеред вулиці.

— Не спав я ці ночі...

— Після нашої розмови? — співчутливо спитав Кобилянський.

— Так.

— І до чого додумався?

— Не бачу, для кого писати. — Федькович підступив до ліхтаря. — Почитай, цю думку я написав у таборі під Кас-сано.

— Мова чиста, народна. На жаль, у чеській транскрипції. Федькович зітхнув.

— А це мій армійський щоденник з торішнього походу. Поки що тільки на це зважився.

— Слава Богу, що сам за себе взявся.

Наступного ранку примчали до Федьковича обидва: і Кобилянський, і Горбаль. Припечатали долонями два стоси книг на столі.

— Думка "Нічліг" не шедевр, — сказав Кобилянський, — але і її спробуємо надрукувати. Готуй мені добірку з п'ятнадцяти-двадцяти поезій, в мене є одна задумка, завтра ти станеш знаменитістю. Якщо маєш час, я тобі з пам'яті прочитаю кілька віршів Шевченка.

— Прошу! З великою радістю...

Не вшилось, що з того дня минуло два з половиною роки. Кобилянський і Горбаль виїхали з Чернівців, і місто мовби осиротіло без них — непосидющих, метких, комічно-дотепних і непоказно-мудрих у кожному вчинку.

Федькович з нудьги пройшовся до щовбів, де закладали фундаменти під митрополичу резиденцію. Гакман замислив якусь грандіозну споруду. Горами стояли складометри паленої цегли, штабелі дерева, незважаючи на ранній час, копошилися сотні будівельників. З відстані здавалося, що тут зводять піраміду.

— З усього видно — щось на віки робиться, — сказав Федькович до гуцула із скринькою столярних інструментів, який прямував до обгороджених штахетами рівчаків, де закладали фундамент.

Гуцул запалив люлечку, ствердно покивав головою.

— Переживе наших праправнуків і їхніх правнуків.

— Що ж тут буде?

— Палац єпископа, семінарія, семінарська церква, дім для приїжджих, парк. Будують по-столичному. Резиденція посяде всю місцину аж до лісу. Править роботами чеський архітектор Иозеф Главка. Двадцять літ тому, ще хлопчиськом, я тут ратушу опоряджував: вікна, двері... З ненем і двома братами найнялись. Гадалося, що це Візантія. Але справжня Візантія тут з'явиться, — показав рукою на муравлисько робітників на розритому пагорбі.— В Італії закупили мармур, вже випалюють різнокольорову глазуровану дахівку. Будівництво розраховане на п'ятнадцять років.

"Гакман зітре стару історію краю,— подумав Федькович. — Вона й так маловідома від Мухи до Вишневецько-го і Кобилиці, а цей німець добереться і до Певтінгерових таблиць".

— Як вам платять?

— Несогірш. Та жити ніде. Сам я з Глибокої, на неділю доїжджаю до дітей, а тут зафрахтували дерев'яні блощичники, нема від кліщиків

спасу. Та вже закладають в лісі бараки, якось літо переб'ємося, а тоді побачимо. Ще у вірменській церкві є для мене діло. За різьбу платять вище, може, на зиму знайду помешкання в старому місті і наймуся до вірменів.

Мовби перейнявшись досадою і настроєм глибоцького різьбяра, Федькович знову простував до своєї "молитовні" на Біепн дое. Насмішка долі втамувалася навіть у назві провулка. А доля причаїлась за темними, давно не митими вікнами, і було в неї довгасте обличчя з горбкуватим носом, як у того гуцула з Глибокої, і тримала в руках дерев'яну скриньку з інструментами, мовби наготовленими для того, щоб тесати домовину. Сміх її тривав уже довго і застряг в горлі, вона не могла дихнути, лиш схвально хитнула йому головою. Він дивився на неї непорушно, як в день остаточного розрахунку. Тепер він її не боявся і не вірив їй. Сімнадцять років тому, коли він утікав у Молдову, в незнайомому місті його спіткала ніч і він заблукав саме в цей дворик і пересидів до світанку на цій дубовій чи буковій лаві. Він погладив відполіроване чиїмись ліктями бильце. Згодом, аж доки Нойбауер не привів його до вдови Марошані, він ніяк не міг розшукати цю закутинку, але, буваючи в Емілії, не смів поглянути крізь вікно на лаву, де колись знайшов прихисток.

Він утікав до Молдови ошатно вбраним паничем, стегно його зігрівав гаманець з "дарунковими срібняками", та почував себе нещаснішим за каліку-бродягу, який вхопив його на вулиці за руку і щось слиняво белькотів, намагаючись повести за собою, тому й довелося забігти сюди. Може, ще тоді тут оселився його невмирущий смуток? Бо, коли Городинський-батько привіз його до Чернівців, він уві сні оплакував маму мовби на цій лаві. Батько побоювався, що він зіслизне від нього, як тільки трапиться нагода. Вирішив переказати мамі, щоб приїхала до нього в Чернівці. Вибралися її стрічати аж за Сторожинець, і десь в корчмі чи бо на деординському набрехали, що Дашкевичка ось-ось підкотить на бричці свого коханця, стражника Воронки. І справді: віз маму Воронка. Дома Гординсь-кий збив Дашкевичку до синього м яса.

Юрій вибіг за урядником, і той ледве одірвав мандатора від напівпритомної жінки. Мати вранці пішла шукати підводу на Сторонець, а батько замкнув його у темній комірці, і він крізь сон плакав від кривди і жалю, проклинаючи весь свій рід.

Минуще все.

Неминущі тільки кривди.

До лавчини підчовгала і майже зі скрипом вмостилася на краєчку якась бабуся з кошиком, наповненим пучечками фіалок. Ступивши в дворик, вона з острахом глипнула на офіцера з шаблею, що не зводить ока з порожніх вікон будиночка, одначе вирішила, що вертати назад пізно, й зважилась перепочити будь-що-будь. Вона не дивиться на Федьковича, її починає долати солодка стареча сонливість. У кутку дворика пака для сміття з бляшаним віком; на віку гріється біла, з чорною мордочкою кішка. Сонце припікає по-літньому зблизька, навіть скупа травиця в дворику ніби готова влягтися й віддатися спогадам про події, яких ще не було в її житті. Дворик наповнений терпкими й вологими пахощами фіалок.

— О-о-о, danke schön! — чи то Богові, чи незнайомому офіцерові дякує бабуся, важко зводячись. І ні з сього ні з того додає: — Motten fressen die Kleider und Sorgen das Herz39.

Федьковичеві нічого на це відповісти, тільки відчуває, що й запах фіалок кудись щезає, як запах поцілунку після несподіваного ляпаса, коли дівчисько раптом отямлюєть-ся, збагнувши, що це тільки початок, а серце вже готове вискочити з грудей. "Не забувай, Еміліє! Не забувай!"

На вулиці лаються перекупки. Очевидно, стали поряд з кошиками фіалок, воюють за дверну нішу чи ріжок будинку. Ці ніколи не стомлюються від свар. Одна костить німецькою, друга польською, і всі одна одну розуміють. Голоси ще молоді й верескливі, бабусиного не

чути. Кішка обережно зіскакує з віка смітниці і несе важкий живіт кудись у потаємніше місце.

"Може, життя треба любити таким, яким воно є? — думає Федькович. — З любов'ю, розлуками, чварами, війнами, беззаконням, обкраданням усієї світобудови; з аутодафе, розстрілами за неіснуючу зраду, з политим кров'ю бруком і загидженими камерами смертників; з пограбованими гробницями і порожніми містами після винищених цивілізацій? Може, слід погодитися з історією: жорстоке минуле, зловісне сучасне, моторошне майбутнє?" Йому пересохло в роті. Він випив виноградного соку за рогом будинку (молдаванин продавав сік, черпаючи його кухлем просто з бідона) й вернувся на лавочку.

"Не забувай, Еміліє... А може, все, що я бачу, чую, про що мислю, давно забуте, вкрите імлою Вавилона і попелом Карфагена? А може, й нічого не було? Тільки мої сльози на цій лаві? Проте й сліз моїх тут не пролито. Мені лиш примарилося, що я несподівано опинився на цій лаві-при-хистку бродяги і втікача".

"Погана дружина нездатна стати доброю матір'ю, — вчувався йому голос оскаженілого Гординського. На материне тіло сипалися його важкі кулаки, і він знову репетував: — Не побачиш його більше, огидна гергепо. Не дам хлопця псувати..."

Коли вони верталися з Молдавії ("мене без пса з Молдови видали"), Гординський скаржився, що в нього дуже тяжка форма туберкульозу. Перед тим і Юрій пережив крупозне запалення легенів. Його охопила паніка: він раптом відчув, що вмирає поруч з ненависним батьком, потворною "любою-згубою" його великої і щасливої родини. Він умирав від жаху перед страхом умерти поруч із ним. Торік в армії він знову захворів на запалення легенів, та його не охопив переляк, і сьогодні ще мав у кишені листа до Данила Танячкевича у Львів, де лиш по-людському сумував: "Тепер лиш би жити, але що з того, коли здоров'я нема. Груди мене дуже болять..." Він лапнув по кишенях. Тут виявилося два листи до Танячкевича: того, що написав ще в квітні, він забув

віддати поштарці. Ходив у гуцульському "лу-динні", а лист пролежав у шинелі більше місяця. Він вирішив перечитати оба листи, можливо, переписати заново. Зробить це ввечері в домі для приїжджих і постарається поспати, як спить безтурботне немовля. А поки що треба трохи поквитатися з минулим і скинути з себе оціпеншня.

Перша квартира Адальберта Гординського, де три місяці прожив Юрій у неспокійному сорок восьмому році, містилася за два квартали від цього дворика. Забрав його Гординський тому, що син не міг пережити смерті сестри Марійки. Вона вмерла на тридцять першому році життя, була калічкою, до церкви носили її в кріселку.

"Вона так зворушливо співала, що каміння плакало".

До безтями любила Юрія, розповідала йому казки, вигадувала незвичайні пригоди і легенди, де творив добрі діла ніде, крім гір, незнаний Віщий Сокіл. Він подарував гуцулам золоті гори, карав жупанів і дуків, рятував голодних діток в переднівок. Аж підбив його одного разу з рушниці жорстокий мандатор. Підбив за те, що Сокіл завжди оповіщав людей про небезпеку чи нещастя, але того дня облітав далеку Чорногору і не встиг попередити мандатора, що отара його буде змита розливом грошових хмар. До того дня в горах було на все поліття, а тут всіх спіткала лиха година: почалися пошесті і голод, все почало вмирати. Отоді відважний і сердечний хлопчик, схожий на Марійчиного братика, подався на гору Чорний Діл до срібного джерела, приніс Віщому Соколу цілющої води, і птах ожив. Але крила в нього були перебиті, він не міг літати. Пострибком якось він добрався до Чорногори і живе там на неприступній скалі. Однаково й далі допомагає людям, йти до нього треба без зупинки сім днів і сім ночей. Дорога туди важка, проходить крізь болота і дрімучі нетрі, та Сокіл завжди подає голос зі скелі і стежку не можна змилити. Нещасливі вертають щасливими, та злі й жадібні люди, навіть чуючи голос Віщого Сокола, пропадають в диких сиглах, переобтяжені незаслуженный дарунками. Ось зібрався до Сокола добрий чоловік, у якого занедужала дівчинка... А ось пішов злий...

У ті часи, коли Гординський на три місяці забрав Юрія до себе, у Чернівцях жило менше тисячі чоловік, містечко становило собою дві вулиці, складені буквою "Т". На пагорбах було кілька невеличких хуторів з власними дерев'яними церквицями, та правилося тільки в Успенській на Каличанці и Георгіївській на Горечі. Миколаївська в Над-прутті була вже ветха, тут відчитували покійників, знайдених на шнурку, виловлених у річці чи випорпаних на громадському смітнику.

Коли батько привіз Юрія з Молдови, на стику двох вулиць з'явилась ратуша, променями розбіглися вулички і провулки уздовж Сторожинецького та Садгірського тракту і вздовж дороги на Таращани-Серет, у Молдову. Тепер місто розрослося на всі околиці, правда, центр і далі лишався двоповерховим, дерев'яним. Кам'яні будинки можна було полічити на пальцях. В одному з таких безликих паленоцегляних котеджів мешкав Нойбауер. Був уже вечір. Вікно не засвітилося у Фоляковських, в кімнатці Емілії Марошані. І небо було похмуре, без зірок. Час не одуриш, подумав Федькович, мовби прощаючись із темними вікнами в кімнатці Емілії і вітаючи яскраво освітлені вікна в Нойбауера. Життя підтримує живих.

Господар широко розвів руки і обняв поета.

— А мені в першу мить здалося, що ви не дуже зраділи з моєї появи.

— Що ви, мій друже! Ви хіба не знаєте, що я із самоти завжди вертаюся, ніби з подорожі Магеллана? Хвилечку посидьте, я заварю каву, а ось там у куточку столик, м'які крісла. Столик накритий, нам бракує тільки гарячої кави. Сідайте, зніміть скатерку — і ви відчуєте смак до життя. Bitte, mach keine Lade auf40. — Він з кимось перемовився за дверима, мабуть, зі служницею, бо відповів йому дзвінкий, сміхотливий голосок, а дружина розмовляла прокуреним альтом, як він часто казав поза її очі. — Розповідайте, як вам живеться, як ведеться родичам, малюйте Чорний Діл, Жупану, Яровицю, усякі там флішеві породи, дволисті проліски, шафран і нарциси, бархат і ялівець, я майже не буваю на природі і стужився, як собака на могилі господаря. Мені

Кобилянський написав, що ви отримуєте відпустку і, очевидно, виклопочете звільнення зі служби. По чарочці? Наливаю.

Федькович два дні нічого не мав у роті й після чарки, підбадьорений усмішкою Нойбауера, взявся за канапки з шинкою.

— А я гадав, що найвища форма буття — це пізнання і мислення,— все ще всміхаючись, мовив Нойбауер. — Тут до передучора тривали обложні дощі. Я люблю читати і думати, коли дзюрчать ринви. То як ваші справи армійські? Ви вже на волі?

Федькович дістав із кишені послужну картку, подав Ной-бауерові. Той двічі пробігся очима зверху донизу.

— Відібраний до війська добровільно, — почав читати вголос, — першого листопада п'ятдесят другого року на вісім років служби в лінії і два роки в резерві сорок першого піхотного полку. Одержав на руки три срібні леви. — Нойбауер зареготав. — О Боже! Одержав на руки три срібні леви! — повторив, поправляючи окуляри на переніссі. — 1854 — капрал, 1855 — фельдфебель, 1859 — підпоручик, брав участь у поході в Італію, 1863 — тимчасово звільнений у резерв... А що далі?

— Завтра комісія вирішить. Здоров'я моє пішло за водою, сам довгого віку не жду, бо й груди скажені... Якщо комісують, обіцяно до трьох сотень золотих ринських.

— Пригадуєте: ще в п'ятдесят дев'ятому ви щось читали про ті нещасні срібні леви?..

— Г чи можна дивувати тому тлумачеві, чому продався до жовнярства за три срібні леви.

Нойбауер перевернув послужну картку.

— Осип де Федькович-Гординський, — прочитав, морщачи лоба. — Місце народження — Путилів, рік народження — 1834, релігія — римо-католицька, заняття — ніяке. — Акуратно склав картку й віддав Федьковичеві. — Ви перейшли в православну віру?

— Так.

— Це суті справи не міняє, — з якоюсь майже батьківською занепокоєністю і настановою в голосі мовив Нойбауер. — Мене бентежить графа "заняття". Що ви робите, що збираєтеся робити?

— Правду кажучи, ледащію.

— Ми всі ледащіємо, пане Федькович. І знаєте, що мене турбує? Що загальний занепад малопомітний ззовні, бо він поширився на всі сторони життя. Так завжди буває: якщо дрібнішають усі частини цілого, то розміри цих частин одна відносно одної не змінюються. Але те, що ми нидіємо,— факт незаперечний. І не лиш мене обіймає паніка. А страх перетворює людей в живі трупи. Свідомих, енергійних людей охопила непевність і невпевненість у своїх силах, яка породжує боягузтво і компроміси. Невпевненість завжди ходить з опущеними очима, бо завжди двійник: напоказ — за, про себе — моя хата скраю, аби мені вижити. Вона в один і той же час і бажає, і не бажає, тобто стереже порожнечу. Верхам нашим це на руку, бо їм спокійніше наживатися, бо вони не розуміють, що тільки розбуджений народ здатний примножувати національне багатство. Тому стараються усунути з поля діяльності людей здорових інстинктів, які — єдині — мають можливості оновлювати світ. Це не риторика, пане Федькович. Нас усіх роблять рівнозначними. А життя, як відомо, процвітає там, де поруч активно існує інше життя. Інфузорії ведуть замкнутий спосіб існування, бо це і не рослини, і не тварини. Нас запихають у подібний стан поголовно. Тому-то потрібні: спілкування, зіткнення, відкриті серця, союз однакових і різних форм, інакше діти стануть дідами, а діди — дітьми. Нас заквасили. Але ж на боротьбу з собою не можна тратити всі сили. Це злочин. Ви мене знаєте, слава Богу, п ятий рік. Знаєте, що моя

батьківщина — це істина, яку я не висловлюю, доки її не перевірю життям. Усе, що я вам кажу, — болюча правда. Суспільство однакових величин приречене на тупцювання на місці, занепад і загибель. Такими були Афіни, коли запропонували Сократов і келих з отрутою. Сократ отруту випив, а Афіни впали. Та наше розуміння становища повинно перетворитися в активне втручання в життя. Я вам ось що запропоную: беруся стати видавцем вашого часопису, а ви берете на себе роль редактора. Зробити цей часопис можна й двомовним, оскільки руське населення не забезпечить передплати. Кошти на перші кроки я маю. Напишіть в Галичину й попросіть підтримки в тамтешніх літераторів. Не чую вашої відповіді. Чому ви мовчите, як могила/ Ну, пане Федькович? Ви ж сильний козарлюга. Де ваше горіння, чого ви побоюєтеся? Це ж тільки слабких руйнують сильні пристрасті. Мені Антон Кобилянський показував вашого листа, де ви писали про якогось шваба Ілаша. Ви ж його перевиховали в русина! Дайте згадати: "Як мовить по-нашому, то аж від серця відлягає, а Німеччина топиться, як сніг'. Тепер підтягуйте русинів. Література виражає культуру мислі і душі народу, мистецтво історично осмислює безрадісні риси буття, органічно враховуючи структурну необхідність і доцільність усього, що відбувається в природі і людському суспільстві. Кому, як не вам, пане Федькович? Я чув, що Ізидор Воробкевич почав писати німецькою мовою. Повірте, що нам, німцям, цей Воробкевич може запропонувати на стіл тільки якусь недоварену мамалижку. — Я згоден,— твердо сказав Федькович.

— Вас не шокує, що часопис мусить бути двомовний?

— Ні.

— Історія неодмінно поставить вам на карб цю обставину.

— А мені однаково, чи піду з десятьма гріхами до пекла, чи буду їх мати одинадцять. Головне, щоб між нашими чорними горами нарешті щось зродилося.

нойбауер показав Федьковичу невеличкий томик, виданий у Відні. Федькович добув з кишені свої "лінзи".

— Lieder aus der Bukowina. "Буковинські пісні"...

— Я вам підпишу цю книжечку. І знаєте, я давно полюбив цей край, давно відкрив би руський відділ у своїй газеті, але мені її сконфіскують. Я й так її будую наполовину з місцевих матеріалів... — Нойбауер підійшов до робочого стола й вернувся з папкою в руках. — А це філософська праця. Хочу її назвати "Die Ideonen". Мої знайомі з Європи примусили нарешті записати на папір пущені з вітрами імпровізації.

— Я завжди тяжко шкодував ваших думок і спостережень. Не раз думаю: бодай так пси траву їли, як у цих головах щось заворушилося.

— Нічого. Нехай на тисячу в одній голові проблиснула думка, я й тим вдоволений. Бачите, мене швидше сприймали б, якби я підкреслював нашу німецьку вищість і мудрість. Але я космополіт. Я думаю про людство, а не про Німеччину Бісмарка і Вільгельма. Штучні потреби моєї нації мене ніколи не схвилюють. Добиватися якоїсь химерної мети — хіба це життя? Та щойно ця мета буде осягне-на, як для тих, хто для неї працював, настане фізична і духовна смерть. Адже так сталося з усіма талантами Німеччини, які, по суті, нічого не добились революцією сорок восьмого року... До кого ви звернетеся в Галичині у нашій справі?

— Кобилянський, Горбаль, Танячкевич, Шашкевич, Бар-вінський...

— Так. Кобилянський. Доросла дитина, яка ціле життя готує себе до життя. Наївний реформатор і наївний пророк з обличчям іконного Ісуса. Ідеаліст-фанатик і водночас холоднокровний діалектик... Кобилянський — переконаний українець, — ніколи, так би мовити, не служив чужим богам і готовий записувати рідною мовою навіть те, що їсть, хоч гігієніст, вегетаріанець, не визнає міцних напоїв і тютюну... Навряд чи подасть вам конструктивну допомогу цей пишноволосий позер. Хто її

може подати? мені здається, синок Маркіяна Шашкевича. Кобилянський нам пошкодить передовсім своїм вільнодумством. Мені, наприклад, це дозволяється. А Кобилянському — ні. Нехай собі далі вірить у своє месіанство, нам потрібні люди практичного складу і темпераменту. Він нас засипле недолугими віршиками, а коли ми їх не надрукуємо, почне на всі боки скаржитися... Значить, передовсім Шашкевич, нащадок першого видав-ця-русина на ваших землях. Нам, пане Федькович, треба все точно зважити, бо wer sich zum Lamme macht, dem fressen die Wölfe41.1 ще порадьтеся з Танячкевичем. Це теж видавець... До речі, вас друкують "Вечорниці"?

— Майже в кожному випуску щось буває.

— Прекрасно! А до Драгоманова ви можете написати?

— Я для нього поки що не існую.

— Жаль. Нам потрібні будуть люди, які пропагують культурні і громадянські здобутки слов'янства в Європі. Буваючи в Лейпцігу, я зупиняюся у свого доброго приятеля видавця Гергарда. Він постійно публікує серію "Російська бібліотека , а редагує її російський емігрант Іван Го-ловін (до речі, в Росії засуджений заочно до каторжних

Вобіт). Ви що-небудь чули про збірник поезій Пушкіна і Шевченка, який вийшов друком у Лейпцігу? Федькович заперечливо покрутив головою і зітхнув.

— О Мати Господня! — в свою чергу зітхнув Нойбауер.— Ви знаєте Бюргера, Геббеля, Фішера, Вагнера, Келлера, Клейста, Фреіліграта, Гервега, Гельдерліна, Граббе, Бюхнера, якогось Нойбауера, не кажучи вже про Гете, Гейне і Шіллера, а про Шевченка і Пушкіна не маєте уявлення. Ну, нічого. Ми це якось виправимо. Die Toten reizen schnell42.

Федькович подумав, що сидить перед Нойбауером таким же громадянином землі — невігласом, як перед ним сидів Семен Нарівняк.

— Мені б дуже хотілося, — провадив Нойбауер, — щоб ви зосередили свою увагу на двох питаннях: програма і засади видання. Нині ніхто вже не вірить народовсько-про-світянським еманаціям. Так само сприймається абстрактний гуманізм. Часопис повинен серйозно працювати на зрілу свідомість читача, тільки тоді він дасть певну

користь, поверне ЛЮДСЬКІ ОЧІ Й СВІТОГЛЯД ДО ДІЙСНОСТІ.

Отже, відповідно треба буде розміщувати добір матеріалів. Провінційний рівень часопису мене не влаштує, та, мабуть, і вас теж. По всій Європі щойно прокотилися буржуазні революції, і вже буржуазна демократія зазнає нещадної критики. Нам треба буде тримати руку на пульсі доби і відкривати новим ідеям всі парадні входи. Я не залякав вас? — Нойбауер по-дружньому торкнувся Федьковичевого плеча і чогось внутрішньо засвітився. — Усе буде гаразд. Часопис друкуватиметься у моїй друкарні, німецький відділ я поведу, в газеті я не в змозі публікувати все, що надходить з Галичини і німецьких королівств, а ви, я цього абсолютно певен, швидко зорієнтуєтеся. Отже, всі побоювання даремні. Головне для нас — з перших випусків здобути престиж герба. Якщо не збанкрутуємо, то згодом і про книжкове видавництво поміркуємо.

— Бачу, — стиха мовив Федькович, — що все моє життя завдяки вам остаточно поділиться надвоє.

— Пане Федькович! Збагніть же нарешті, що ви потрібні своїм гуцулам не як жертва Гординського. Вони й без вас мають тих жертв досхочу. Ви їм потрібні як їхнє чоло і захисник. Мечі і списи ламаються, а слово живе вічно. Ми свідомі того, що не відкриємо нових земель, не створимо ні Гамлета, ні Фауста, але ми можемо успішно працювати під

знаменами Дев'ятої симфонії, весь час наближаючи до цих знамен нові й нові покоління з їхніми новими потребами і претензіями.

— Спасибі за одвертість, пане Нойбауер. З вашого дому я піду іншою людиною, і, як мовиться, вроди, доле, на врожай. — Добре подумайте про все, намітьте собі план дій, але, Боже борони? не займайте ніяких позицій. Позиція — поняття оборонців і всіляких охоронців. Ми повинні вибирати плацдарми для наступу, якщо вже вдалися до військової термінології. Плацдарми для наступу! — повторив "блискучий німець".

Він увесь вечір був чарівний, Федькович застав його трохи зчужілого для світу, мовби занедбаного, в пантофлях на босу ногу і в довгій турецькій киреї, хоч при краватці на білосніжній сорочці і з перснями на товстуватих пальцях. Нічого в його вбранні не змінилося, та це вже не сприймалося, бо на кріслі сидів чи походжав по кімнаті апостол хвилюючої, дуже зрозумілої і доступної, та чомусь невловимої правди. А ще краще сказати: ніхто ту правду не міг осягнути. Нехай він осягнув її на словах, однак хоч словами, хоч дрібними справами її утверджував, а для посполу вона лишалася неясною мрією, весною літа, яких ніколи не буде. — Ви мені писали з Пешта, що перекладаєте "Пісню про Нібелунгів", — раптом перескочив на інше Нойбауер. — Ріхард Вагнер пише на цю тему (правда, текст він зробив свій) трилогію чи тетралогію-оперу, щось на кшталт Дев'ятої симфонії; правда, у Вагнера життя — міф, тоді як у Бехтовена життя залишається життям, як сукупність досвіду, легенди і відстороненої взаємодії символів. Але я збираюся дати серію публікацій про Вагнера в газеті. Якщо ви щось встигли у перекладі "Пісні", ми запропонуємо читачеві дуже симпатичну єдність: німецького оригіналу і українського перекладу в часописі. Ось вам третина обсягу часопису. Решту підберемо, змонтуємо чесно і міцно в ході роботи.

— "Пілат" у нашому перекладі "Пишний", — задумливо сказав Федькович. — та відправи у нас відбуваються або латиною, або церковнослов'янською мовою. Я був дев'ятою дитиною — не піснею — в матері, і моя мама навчала мене польської і німецької мови, а сестра

навчила тільки русинських пісень. "Пісня" ще довго не буде готова, бо рідне слово — це не космічне ехо.

— Даруйте, пане Федькович. — Нойбауер налив вино у келихи. — Не дозволяйте мені напиватися, бо я дуже експресивний німець. Вибачте, я не знав, що ви не були дев'ятою піснею в своєї матері. Що ж, обійдемося без Нібе-лунгів.

— Я мав у руках канонічний текст, а не текст Вагнера. А коли це трилогія чи тетралогія, то, як на мене, — висновок життя. Отут я вже боюсь, дорогий мій брате.

— Чи ви надто обережна людина, чи...

— Боягуз? — Федькович подивився "лінзами" в очі Ной-бауера.

— Ні. Але як це в Шекспіра: життя втрачає той, хто його прагне набути клопотом надмірним? Так і з репутацією. Не варт про цю панну надто піклуватися, бо виходить все навпаки. Сили притягання накликають несприятливі ситуації. Ви здогадуєтеся, що я розлучився з дружиною? Так. Людина жила біля мене, а не я біля неї, і вона всі свої думки і бажання спрямовувала на те, щоб мене нищити. Буквально нищити. Я давно бачив, що вона вивезла свої речі до родичів, що якісь дрібниці спеціально виставляє перед очі, щоб я нічого не втямив. Бюджетом я ніколи не міг розпоряджатися, але гроші з шухляди стали кудись зникати, а коли доходило до прикрого, що не було за що купити шматка хліба, вона нібито позичала сотню-другу в тих же родичів. Даруйте, але вона так низько опустилася, дріб'язково переслідуючи мене, що це не можна і віддати словами. Розрив був неминучий. Я віддав їй все на волю, вона пошилася в дурні, зганьбила мене перед усіма знайомими і знову ж родичами, стала такою брудною істотою, що яка-небудь макака чепурніша. Якби я думав у ті дні про репутацію, я неодмінно зрівнявся би з* нею в усьому. Та я на все махнув рукою і мене не заторкнули її підступи й знущання.

Я маю на увазі — ім'я моє не зачепили. Хоч дехто думав, що я несусвітний телепень, оскільки мовчу, мовби НІЧОГО не розумію.

Федькович прочитав строфу, виписану з якоїсь книжки після одної з суперечок із матір'ю:

Мовчу, бо не можу я мовчати, Мовчу, хоч вкрай треба сказать, Мовчу, бо не можу не мовчати, Що в мовчанні мене не впізнать.

— Ось-ось, — потакнув Нойбауер. — Тепер зійшовся з недавньою вихованкою нашої гімназії і дивуюся, чому я досі був такий нещасливий в особистому житті, а тепер такий щасливий. Сам собі не можу повірити, що вона мене підвела майже до безодні. Але саме над безоднею сили покинули її і вона сама себе пожерла, не звладавши з торжества.

— Щось схоже у мене з матір'ю, — поскаржився Федькович.

— Одружуйтесь, добродію. Птахи викидають свою молодь із гнізд, коли приходить пора. З родичами ніхто ще не вживався.

— Емілія... Чи була вона в мене, чи я її вигадав?..

— Мабуть, і те, и друге. Вона була у вас, не будучи вашою, а в казармі ви її наділили рисами ідеалу. Забудьте, Емілія для нас втрачена назавжди, хоч як це гірко визнати.

— Пробачте, — ніяковіючи, почав Федькович.—Я хотів вас запитати про одну обставину.

— Ну-ну?

— Ваша колишня дружина хотіла вас бачити приниженим?

Нойбауер засміявся.

— Ви її недооцінюєте, милий Федькович. Вона хотіла бачити мене втоптаним у грязюку, обдертим і жалюгідним. Чого ж їй було скаржитися на мене директорові гімназії, єпископу? Коли в мене виходили гроші і я перебивався на каві з сухариками, вона мене голубила, як голублять осліплене ягнятко. Вона ставилася до мене так само ніжно, як ставиться кат до стратенця, повертаючи йому голову, яку має відрубати. Але саме тоді вона до мене нікого не підпускала, їй конче треба було den Stab brechen43. Зробити це власноруч, і вона вважала б, що вчинила зло заради того, щоб мене auf die richtige Tür bringen44. Мені коштувало багато сил, Федьковичу, зберігати, як то кажуть, форму. Та вона патякала на мене воротаркам і молочницям, а ті плювали на мої сліди. І це вона намагалася ad acta legen45. Слава Богу, ви ще не знаєте, які жінки первісно витончені в помсті заради помсти. Але ми щось вдалися в чуже поле.— Розсміявся. — Моя дружина зламала собі роги. Я знаю, що в мені щось надірвано, і, можливо, в якусь дуже неслушну мить ця надірваність мені пошкодить, завадить чи призведе до трагедії, але тепер я щасливий, Федьковичу, а ще більше щасливий, що я живу і дію. До речі, де ви ночуєте? Знову в готелі "Чорний орел"? Я вас примітив того дня, як ваш оатечко Гординськии наслав до вас носіїв, а ті перенесли ваші речі до його хижі. Я часом люблю блукати просторами свого самозаслання. Чую, якийсь підпоручик честить вістового, висунувшись наполовину з вікна, велить покликати солдатів і забрати від Гординського його речі. Вмить з'явилися солдати, вмить, а може й упівмиті, згорбившись під якоюсь ваготою — це, видно, були ваші папери, — несуть, шпурляють через відчинене вікно валізи. Думаю собі, що це за Sisypharbeit46. Мої хлоп'ята з гімназії в одну мить, так само, розвідали: гуцул, офіцер, — я це й без них бачив, — поет. А вже коли ви надіслали мені свої німецькі вірші, я на вас почав полювати. Бачите, як обертаються долі?

Федькович якось спонтанно, бо сам ніколи не знав, що здатен сказати, дивлячись, "як свічки горять", мовби з-під землі, мовив:

Не нам на нрю з тобою стати, Не нам діла твої судить...

— Я люблю вашого Шевченка, — поодчинявши вікна, з келихом заходив по кімнаті Нойбауер. Повторив:

Не нам діла твої судить.

— Ні, Федьковичу, треба судить. Він, сердешний, своєю смертю засудив. Смертію смерть поправ/ Ой ні! Я прекрасно бачу, що я тут — Нойбауер, у Німеччині — ніхто? Але не будемо шукати смерті в огниві людських мрій і сподівань, дуже близьких. Може, я тут der letzter Mohikaner47 з того духовного протесту, що звався бурею і натиском? За німецьку жертву доби ви мене не оберете, це я добре знаю. Українцем я не стану, бо я німець. Але? Я ненавиджу Азію, яка давно-предавно мала Європу, я Європи не люблю, бо вона не любить Азії. І раптом мене починає знищувати якась ганчірбаба, якась потолоч, про яку історія, помимо нас, і не гавкне. Та вони, Бісмарки, користають з часів, які дозволяють нам вмирати почепленими на спідничні очкурі. Якесь криваво-немічне створіння випхалося з-під вошивої, звичайно ж, не вашої пахви і — диктує вам вашу суспільну вартість. А ви знаєте, що святе і нице в них за один мідяк? От на цьому пружку землі і неба ви, Федьковичу, ще не бували і не мислили, ми їм даємо на сто, а вони нам на копійку. Нас, крім поліцаїв, оточують поліцаями-жінка-ми, тоді кажуть, що ми вмираємо не від Бісмаркових блощиць, а від жіночих вошок. Ви пригадуєте, кілька років тому я був кучерявий німець? — Нойбауер стріпнув головою і показав величезну місяцеподібну лисину.— А тепер я свічу собакам темної ночі своєю, здається, недурною головою. Щастя, що в мене є ще ця дівчина і я бачив, що вона мене любить, ще коли була в пелюшках. Бо тоді й жити було б нецікаво.

Хто не бачив, що сухорлява Емальгара Ернстові нерівня?! Одначе ця хаба (як називали її позаочі) через родинні зв'язки захищала його газетку і його самого за зухвалі випади проти тронів й анархічний космополітизм якому позаздрив би Бакунін, за всевідання і всеневтручання, які "баламутили" чемну німецьку народність аж до тих

маловідомих боюварів, яких Адольф Гітлер вважав родоначальним племенем своєї раси. Але ж сам Нойбауер не раз повторював, що своїм становищем завдячує тільки Емаль-гарі. Коли бралися за нього з усіх боків, вона незбагненним чином вигороджувала його, стукотіла дикорослими кісточками то до Гакмана, то до директора гімназії, то ковтала його гнилим ротом, щоб перестав базікати. Через нього втратила дитя, зіпсоване недоглядом з першого року життя. І всі думали: людина, зрештою, має те, чого заслуговує. До смерті і після смерті. Ба чого ж Нойбауер мириться з тою страшною Емальгарою? Як чоловік із жінкою він з нею давно не живе (та й вона його не чекала, їй до смаку бичкуваті наймити з Чорного Орла — "сім биців без червінців"). Ниці довкола обмовляли його й тішилися, що спаплюжили обдарованого багатьма чудовими рисами й блискучим хистом ад'ютанта Мессенгаузера, віденського коменданта, розстріляного за революцію 1848 року. Ернст сам якось зізнався, що не був вірний Емальгарі жодної ночі, окрім шлюбної, а сталося так, що розійшлися, то й говорити нема про що. Справи його, звичайно, дуже похитнулися, бо заходився перекомпоновувати вірші зі збірок "Schlief und Weide" ("Тростина і верба") та "Osterreichsche Gedichte" Г"Австрійські поезії"") для нової книги, поспішає з поемою Степова битва" (повна назва "Nogaia oder die

ЗгеррепБсЫаспг"), невтомно оббігає всі салони з "літературними концертами" (імпровізаціями) — і допоможи Боже йому викрутитись, та з часописом, мабуть, нічого не вийде. Навіть його дівиця тримається з дня на день (вона хропіла, як дужий леґінь, і, либонь, снився їй сон-загадка, що... ходить гола, як спиця, й одружують її з сімастами молодцями, а й того мало — їй хоч би тисячку). Врешті-решт Нойбауер похопився, що надворі "другі зорі".

— Заночуєте в мене? — запитав трохи ніяково.

"Як побут перетворює генія на черв'яка!" — подумав Федькович, знизуючи плечима (вертатися на лавчину в подвірку Емілії він навіть фізично не міг, а візникам у таку пору самим кінського оброку мало — сплять у жолобах, відкинувши копита).

— Ідіть на кушетку в передпокій, — тоном наказу, як "чистокровний тевтон", сказав Нойбауер.

13 травня 1863 року

Він владнав справи за один день і майже падав з ніг, коли добрався до будинку для приїжджих. При жовтих церковних свічках перечитав листи до Танячкевича. Писав їх на прихміллі, наскаржився, наплакав у рукав, та шкода йому стало самого почуття, з яким "сон життя" вилився на папір, тож повписував між абзацами, що вже ніби домовився з Нойбауером про видання часопису, одначе "вся надія на Бога". У затію Нойбауера він уже не вірив, бо, коли прощався з ним, поштарка вручила "блискучому німцеві" судову вимогу дружини про передачу в її розпорядження друкарні і редакційних приміщень. Нойбауер сказав: "Нема в мене ні держави, ні права. Довкола убивці. Вчора мені виповнилося..." — і лиш розлютовано гримнув об стіл кулаком. Щойно отримавши від нього духовний і моральний "гартунок", Федькович не міг його навіть розрадити. "Для всього народу свого я стаю посміховиськом, глумливою піснею жорстокого дня, — з "Плачу Єремії" прочитав ніби лиш для стін кабінету Нойбауер.— Ось почали мені новий десяток..." І все ж, підпроваджуючи Федьковича до ратуші, Нойбауер заспокоював поета, що неодмінно виграє процес (швидше заспокоював себе), проте й це було невеличким уроком, адже сама думка про заснування журналу лишалася, була в ній добра ціна. А що не було до кого пристати в цій закутині, до кого прихилитися, бо всі грали і вимагали, щоб їм повірили в щирість, — то був сумний факт історії. Скрізь у ту пору пересловлювали, недословлювали, розмахували руками й кидали на вітер гасла. Результатом була лиш сіль в очах. Видно, це закон неминучості. Нойбауер знову перейде на каву з сухарями, дівчина утече від нього — вона заснула й захропіла, не чекаючи кінця їхньої розмови, а якщо буде в неї дитина, вона не даватиме їй груді, заставляючи видатного німця бігати на ярмарок з торбою по продукти. Ще один взір Адама і Єви. Бісмарківський.

Не хотілось йому пускати в світ ті малодушні скарги, ті листи. Але віддав їх служникові з дріб'язком на пиво лиш заради схильності до Танячкевича: він не зміг би добратися з Відня, якби той не зібрав між львів'янами гроші на дорогу. Танячкевич був надзвичайно чуйною і пунктуальною людиною, хоч лінувався писати, кинути слівце. Затримало його редагування немічних віршиків галицьких писарчуків , які водно оспівували якісь фабрики солов'їв та дятлів, що до струсу мізків довбають залізні опори на телеграфних стовпах уздовж залізниць, поки мертвими не падають в канави, стопалі материнські руки, що невтомно годують зграї покинутих лебедиць, й інші нісенітниці... Отже, невідштампований Бісмарком Нойбауер подав йому слушну ідею. Тепер зустрітись би з впливовими буковинцями, та їм не до цього. Вже й Воробкевич пише німецькою... Про мамалижку за підсліпуватими віконцями гуцульських колиб. Хто тут напише щось гідне? Хоч би так:

А ти спочиваєш, наш вінчаний пане, Як серце вбивають, тебе і не чуть...

Федькович писав спонтанно. Спершу думка-ява, тоді почуття, а далі його не цікавило. Голос його поетичної душі і мислі перебував у динамічній рівновазі з ритмами часу: починається новий день — і на нього мовои накладають вже готові образи як продовження інших образів, як новий день є наступником дня вчорашнього. Кожна деталь реальності, переломившись у свідомості на якісь призми поетичного Я, тут же перекладалася на просторові и часові асоціації, як нотні знаки переливаються в мелодію. Це не були виплески, а був безперервний процес творення. Та приречений на мовчання. Будьте прокляті, німі епохи! Маєм-роз-маєм, квіткою черемхою будемо самі по собі, самі для себе, як у чужині чужинці.

Не шкребися, доле, у сліпе вікно.

Мовчу.

Знову мовчати, бо що вдієш!

На німецьку колись згодом перейду, щоб... топтати під своїми ногами всіх в'язнів землі (звинувачення Антона Кобилянського). Антон— романтик-анархіст, та й годі. Він гидливо сплюнув, коли Федькович відповів йому словами того ж плачу: і врятованого не було, а мене самого Бог камінням обтесаним обгородив і дороги повикривлював. Тоді в моді були писання. Кобилянський здивувався, що якийсь зацькований підофіцерик з гуцулів живе в тій же, насиченій, намагніченій нездобутими ідеалами, атмосфері. "І поставив мене, наче ціль на стріли... до нирок", — додав спокійно Федькович. Вони люто посперечалися, та вже не як бунтівні рятівники-просвітники, а як конаючі в безвиході протестанти. Федькович переконав Антона, що в його становищі йому не залишається нічого іншого, як "підставити щоку тому, хто б'є, а хто б'є, нехай ганьбою своєю насичується, я не засмучую цим людських синів". Може, ця перепалка й вивела їх обох на шлях довголітньої дружби. Здається навіть, що так витлумачене непротивенство лягло в підвалини багатьох Антонових промов і проповідей.

А тецер у гори! Шкода Нойбауера, та допомогти йому несила. И до біса з тими їхніми жінками паскудними, яких давно обміняно на жолудь з дуба. То справді повна ницість історії, коли й незначні кроки до поступовості залежать від примхи якоїсь Емальгари. Не було Мухи, Кобилиці, Дов-буша, не було Шекспіра, Гете і Шіллера, все зневажено через нікчемні непорозуміння, немає ні історії, ні розуму. Моє життя — теж слабке місце в долі мого народу. Федькович гірко посміхнувся, сідлаючи Гнідого: Кобилянський пообіцяв його вбити власними руками, якщо коли-небудь посміє перейти знову на німецьку мову. Не так усе це просто з темряви нашого чорного яру.

В гори!

Коли дивитися на людину поза зв'язками з живим світом, то людина черв'як. Поплазуємо ж у передвістях ранку й одної віри. Кочерга — до печі хазяйка, та печені голуби не летять до губи.

До Волянського вирішив не повертати: було порожньо на серці, й думав, що скріпиться роботою. Коли їхав, згадки про Кассано розбурхали кров. Це ж треба було домислитись — кинути лепони сиріт на загони Гарібальді! Зрештою, цих же сиріт з рушницями вертали щоразу до Чернівців і російського кордону, коли віденські стратеги потерпали за можливість проходу російських військ на Балкани через Буковину під час Кримської війни. Гренадери сорок першого галицько-гуцульського полку стояли і тут в резерві проти подільських уланів із-за Дністра. Тут улани, там волонтери — чи не все одно? А й ні!

За руський край загинемо, За руськую волю.

Ні шупарський подоляк Іван Крук, ні підгірняк Федько Пасічник не хотіли вмирати за Габсбургів. Чи це не було для поета наукою — кров'ю? Та за що іх посікли французи під Вероною? А під Міланом, поблизу містечка Ма-дженти! Генерал Карло Урбан, який командував набагато численнішим австрійським військом, після програної баталії схибився розумом. Не встигли очухатися, як розсікли рештки розбитої армії волонтери Гарібальді. Майорові Кас-пшицькому відрубали руку, його знайшли під горою трупів третього дня після кривавої сутички під Кастенедоле. Тоді різанина під Сольферіно, недобитки з сорок першого полку зчепилися з недобитками якоїсь французької частини за трупи й поранених на полі бою, бо за ніч і тим, і тим треба було звільнити місце для нової різні на світанку. Поле стогнало, під черевиками чавкала кров. Австріяки втратили майже три тисячі вбитими, й одинадцять тисяч дістали поранення. Зчепилися з французами, бо не могли відрізнити скривавлені мундири...

Не змогли розділити пекучий сморід ран і смерті, не могли поділитися трупами й каліками, не те що землею, сльозами жінок й плачами осиротілих голодних дітей. Довелося сліпому відрубувати від

оскаженілих французьких резервістів оскаженілих кріпаків — побратимів з Понад-збруччя і Карпат. Похоронний відділ капрала Федьковича на світанні відійшов у повному складі, та кого, розсіченого, з французів прикрила ніч люті і смерті на тому боці — тільки Богові відомо. Убивав чи не вбивав? Убив чи не вбив? Кого і скільки поховала темрява на тому боці? Чи можна це поховати в забутті, в горілчаному чаді, в безумстві каяття й безумстві подиву: чому? За що? Хто ми?

Сміттям й огидою нас ти вчинив між народами.

І я піднімаю до тебе руки за душі немовлят, що гинуть на розі всіх вулиць. На землю печінка моя виливається, і день твій для мене ведмедем годуючим став...

Новобранчики-соколи Займив цісар в чисте поле, На лукаву Італію, На кроваву баталію, Ой та не мало, та й не много, Лиш триста тисяч без одного, А все хлопці, а все руські, Під канони, під французькі.

Господи, воля твоя безмежна, та скільки я їх знав і знаю, готових до іншого:

За руський край загинемо, За руськую волю.

А тим часом пророки твої провіщали для тебе марноту й фальші, щоб долю твою відвернути в вигнання... У гори!

Кочерга — до печі хазяйка, але й тут печені голуби не летять до губи. Навіть Волянського не хотілося бачити. Та Верона, те Кассано! Спогад на спогад, як день на день, а Іліади нема й, мабуть, не буде. Але щось мусить лишитися! Мусить. Як та сліпота в батька, у Чернівцях, після Італії. Він вирішив прихистити каліку-сина, сліпого сина, й цим очиститися перед сумлінням за те, що заслав сина в криваву Європу. Довелося з солдатами відбирати в батька немудрі походні речі. Побачивши обох цих сліпців, Кобилянський написав у щоденнику: вони

були надзвичайно схожі — син і батько. Більше того, вони були рівні як особистості і обидва, ненавидячи один одного, один одного жаліли.

І було в житті багато подій, лиш не було життя. Не було, милостиві перепаночки.

Із першого порогового перевалу до вічного царства гір виднілися верховини Магури, Біскова, Кінашки, а далі вже вгадувалися за серпанками землі і пам'яті Розсічний, Сінна, Букова, Ванчин, Пліша, Магура-друта, що вище, Скипова. А там, ще далі, у повному невираззі Лозова, Яровиця, Ко-зарка... Поверхами поставали гори одна над одною, як атланти Венеції. Ось чому не закінчує смерть людську дорогу. Ніколи несправедлива не уб'є прагнення зазирнути за обрій, бо й там піраміди.

Скільки поховано на скитах!

І все-таки він тут ще жив. Якийсь новий Дюмлер на Унтер-ден-Лінден сплохував, збанкрутував, треба чогось чекати, якогось неіснуючого життєпису капельмейстера Иоганнеса Крейслера в малоісторичних історіях кота Мура. Нойбауер сплохував! Треба списуватися з галичанами, інакше часопису тут не підняти, це єдине, що тут потрібне більш, ніж якийсь там Федькович.

Треба піднімати це крок за кроком, чин за чином. А коли вмреш, Федьковичу, позамерзають кларнети і зустрінеш небо своє покинутим, без ключів від планети. Як Гординський.

"Боялися його, як Господа-Бога, — свідчив про нього згодом один з гуцулів. — Він був хитрий, а для хлопів тиран. Перед ним усе тремтіло. За сто кроків здіймали капелюхи".

Ось яким був батько. Доброго сліду не полишив у людській пам'яті. Не зраджувала його мама Дашкевичка. Куди вже було зраджувати! А він

тримав любасок на перевалах, волік кар'єру і був з цього мудріший за інших.

Мати нас тільки пестила...

Іван Ганицький спровадив до катуші волонтерів Кобилиці й за брата Івана давав Йосипові-Юрію гроші на реальну школу. Щоб грамоту в гробі заслужити. Кгеівпаирі-зспиіе! КОЛИ Гординський переїхав до Чернівців і влаштувався службовцем магістрату, Юрій пожив із ним три місяці, й довелося втікати. Воля-неволя, люба-згуба, плач крізь сміх і жаль до могили... Ото й дитинство.

Ото й дитинство!

Призимець весни.

Батько ходив у польсько-панській ноші, а я гірко бідував. Чи не маю я права скаржитися, коли скарга — моє життя?

Я бачив тільки ревнощі, нарікання, бійки і чвари, лишався тим, ким мене народили, та вони сказали, що я ніким не був і ніким не стану. До купця писарем оддали, тоді в мандри витурили і вік занапастили, тоді, рятуючи, вперли до шаблі цісарської рятувати на нічийному перед новим побоїщем полі сирітські голови наосліп, ба, як офіцера, навчили рубати шиї, забувши, що трон моя чужина. І під знаком цим все! Як офіцер, я справувався перед вищими чинами, бо за моїм плечем стояли сироти з Поділля і Карпат. Я. був чемний і упрохував чемно триматися своїх солдатів. Але мені купили вищий офіцерський мандат й призначили до другої, вищої, компанії гренадерів, щоб осліплими очима краще рубав повстанців Гарібальді. Бачили в мені внутрішню інтелігентність...

То звідки ж, пане-брате, взятися поезії Вергілія? Зима в зимі настала!

Згадую знову і знову Івана Крука з Шупакри, хлопців із Чокова. Був я, здається, плаксивим парубком у солдатах. Та й сліпий голови їм рятував. Вояк — сиротина цивілізованого світу. Підпорісник кривавої долі. Браття, став я нишком казати, наводіть розум пережити цю лиху годину.

Ардял. Дезертирство, самостріли, самовбивства і вбивства, арешти, тута, окопна смерть. Пияцтво, розтлін, сутяжництво, доноси.

Браття!..

Чи був я людиною?!

Та ніби скріпився муштрою, дослухався до всіх голосів світу, мовби знав їх, як голоси смерек, та й більше чомусь знав. Але, на своє нещастя, Бог мав щастя називатися Богом, а я називаюся людиною. До 1859 року — порожня царинка в моєму житті. Жодних активних спогадок і... нічого не зроблено. Одно, що можна було винести з Чернівців, — німецький дух, який всевладно панував над мудрими і дурнями. І, знімечений буковинець, я шукав під шпіцрутенами свого народу, як конаючий Мойсей з Господніми заповідями, а народу того й не було, бо він ще не народився. Вільгельмівський фельдфебель, я не міг навіть напитися, як офіцер, бо був лиш претендентом на інтендантство. Просився в Аппеля писарем до в'язниці, щоб вийти зі смердючого Зипяі на вулиці МагуапіІГе в околиці Відня. Кельнер повищив мене аж у відході з Трієста до Венеції, під ливними дощами зажадавши викупу горілкою, бо йшли ми без боїв, виконуючи функції корпусу негайного втручання.

У Вижниці, в невеличкій капличці з потемнілими вітражами і розтопленими свічами, він написав свою другу біографію для Дідицького. Так десь писав і першу для збірочки "Поезії Іосифа Федьковича". Коли вийшла та книжечка, ховався у чернечо-солдатських патинках і довгому плащовому халаті поверх солдатської сорочки з тісною, як зашморг (історія диктувала порівняння), облямівкою в

потемках ЗпТш, не сміючи нікому похвалитися, хоч писав Дідицький у передмові, що Федькович... одразу вибився у верхи літератури, й увижалися широкі та плоскі гребені Чорногори, і думав трохи зухвало: а нашого Бога не треба захищати, пане Дідицький, бо він високо.

Чому люди знищують огулом те, чого нездатні створити поодинці?

Не пора, пане Дідицький, передчасно возвеличувати, я ще не посів свого неприступного скиту. Ця зірочка — мій початок, лиш циганка-волошка на рідному полі. Чужими ногами стоптано це поле, спробую його засіяти не кривавими квітками, а незміряним світом щирого серця, тоді всі переконаються, що мій початок такий же початок, як і ваш. Тож треба працювати, ваша скромносте Федькович, на ста конях їхати поперед дикої долі та добре напитися солоного моря, аби біді нашій задзвонили дзвони. Гаразд і те, що писарчуки львівські не картають, як сорокалітню повію з МагуапіІРе, яку сама Богородиця позбавила благословення і допомоги. Чернетки другої біографії він робив у Семигороді в січні, перед очікуваним від'їздом на Буковину. Думав — своє мливо молотиму до самого гроба, а вдалися ті штрихи спробою самоосвідчення, мов передчуття бездом-ництва та паломництв на "доріжках-моріжках, під сивою зозулею і чужими зорями". Тоді ж вирішив, що "Новобран-чика" не опублікують, збояться, та, може, згодом пропхне його в Коломиї Патрицький (коріння з-під білого каміння). Та сталося так, що поема, де діяв "упосліджений" гнобителями солдат-поет, зубожілий сирота цісарсько-попівського раю, була викарбувана аж на рушах золотої брами, коли престоли здобули в історії право "на п'ять стопів глини" (і навіки їм нагородою кара!).

Його визнали, й інакше не могло трапитцся. Судити суддю засуджений не може. Не зажив поваги Иосиф Левиць-кий за написаний польсько-руським й до змішу церковним макаронізмом величальний Стихъ во честь Его Превосходительству Преосвященейшему Кирь Михаилу Левицкому, Митрополиту Галицкому, Архиепископови Львовскому, Его Императорского Величества действительному тайному советникови, докторови С. Богословия и т. д...". Не було черні й для

інших, хто лиш крізь зуби називав цю чернь народом, для кого не було ні Котляревського, ні Квітки, ні Шевченка, хто русинів хотів бачити хоча б поляками, Тургенева та Некрасова цнотливо соромився, а до Островського нездатен був наблизитися навіть школярським розумінням.

З неславою посходили в безгубі чорні могили усі зрадники й дозволені патріоти. Тому-то й гідність Федьковичу за громадянську зрілість у похмурі часи. Він перший на скелястих зламах Ґорганів зборов апофеози абсурдних декретів і темряву батьків та без'язиких... онуків, що не зажили спогаду і стріляних хрестів.

З глобального мороку, де навіть міль не водилась, народжувались винахідники жорстоких розправ, які виступали то під власними прізвищами, то посилалися на неживих, маскувалися під месників і месій, і їх поет не міг ані минути, ані схаменути, ані оскаржити перед людьми, але то були дні без сміху, й навіть поетичні жалі Федьковича, де згадується та потороч, вищі сенсом нині в симфонії вільного слова, ніж пекучий факт історії. Хай лихо не пом'яне...

Воювали вони за деспотів й асиміляторів, ходили в жалобі за династіями, мов шолудиві пси за жебраком, і спричинилися ще за життя поета, а ще більше після його смерті, до злочинних фальсифікацій його життя, дико сваволили над його творами і листами, з єзуїтською злобою рубали кривими ножами пуповину, яка зв'язувала його з народом. Та про це ще буде мовлено, а тут слушно з прикрою досадою сказати, як гидко часом поводилися з ним його затуркані земляки з простого стану.

Якось Федькович забрів на церковну відправу у Розтоки (з листа до галицького публіциста Данила Танячкевича). Лишилася в людей і дрімуча ненависть до "чужаків", лишилися підсвідомі реліктові потуги дикого роду, та здивувало поета, що сивоголові у високих старощах лісоруби й плотогони не заступилися за прибульця перед ревнивими парубками. Місцевий парох урятував його від побоїв, і довелося впокорено покинути село. Такі бунти заради бунтів бачив згодом в інших

селах: якісь ізоляціоністські настрої панували в свідомості гуцулів, і годі їх було виправдати. Що ж, приблукав у село якийсь незрозумілий офіцер із замашками гірняка, споглядає юрбу й поблажливо осміхається... Чоловік мовби з іншого світу—незвіданого і неприступного. Чоловік елегантний, стриманий, чемний. Якийсь німець, бо й не біла ворона, і не райська пташка. А може, провісник загального занепаду прняцького щепу? Коли б знав Федькович, як малоросійські підпанки звинуватили Шевченка в блюзнірстві, якби міг зазирнути в майбутнє, нате, як підбурені селяни закидають камінням Франка, як... Він, як ідеаліст, розумів своє покликання і шукав виправдання землякам не там де слід. Або штовхали його на це його власна відчуженість і самота, бо темрява, озлобленість, бездушність, черствість, егоїзм завжди конфліктні, а села гірські на ту пору чорно квітли погарищами, з ознаками вчадіння й отруєння провадили на кладовища задубілих мерців, ночами чулися з царин погрозливі погуки і прокляття, попередження про розправу сусіда над сусідом, родича над родичем, одноіменця над одноіменцем. То справді був упадок, і ніхто нічого не здобував, перемагаючи, як ті худі єгипетські корови, що поїли товстих, а ситими не стали. Розбрат й ізоляція не ставали чинниками еволюції. У склі віків добрі традиції не віддзеркалювались, а крига непевності сповзала з гір, тому й холод обіймав старого і малого.

Це був не просто бунт заради бунту. Це був бунт на колінах. У марнотних клопотах не народжувалися молочно-медові ріки. В житті не видно було нічого істотного і законного. Сонно дрімали на призьбах недвиги, воловодилися за пусте спустошені люди, менш-більш освічені страждали не категоричністю, як це переважно буває, а крайнощами до ножа. Краплини роздзьобували скелі, в русі перебувала лиш клейка імла.

Бісмарк об'єднував королівства, вбиваючи провінції.

А Спартак умер із мечем, бо не був рабом.

У Дихтинці Федьковича настигла злива. Він заховав під сідло тобівочку з документами про остаточне звільнення з армії. Прямовисні струмені дощу заливали очі, він дав коневі волю, і той пішов убрід через наповнені водою ковбані, вириті на дорозі гірськими спл и вами вже цієї весни. Мабуть, треба було заночувати у Волинського в Розтоках, хоч додому й лишалося менше десяти кілометрів: Киселиці, Тораки — й Сторонець. Одяг промок. Дома знову доведеться перевдягатися у що попало, топити піч, щоб просушитися и зігрітись: слугам мати звеліла не потикатися на синову поле вину. Він страхітливо стомився і, як тернину, ковтав своє обложне безсилля. Навіть які-небудь банальні рядки не наверталися на гадку.

Зі скидів на дорогу зливалися мутні водоспади. А в То-раках, які лиш трохи вище, ніж Дихтинець, падав мокрий сніг. Коли наблизився до Стороння, околичні царини й узлісся біліли, мов серед зими.

На подвір'ї, вже машинально, Федькович глипнув на мамине вікно. Зі щемом згадав, як ласкаво вона приймала його наприкінці березня.

Що з тобою сталося, нене?!

Чому я весь час розчаровую людей і вони починають підглядати за мною, як дідові опеньки з гною?

Я не пророк, кожне слово якого стає святим, тому пророка завжди карають і страчують. І, здається, не вселюдський болеїд, якого звикли бачити тільки в сльозах, тому навіть дітям хочеться закидати його камінням, щоб побачити спотворене риданням обличчя. Та коли люди зде-більша кажуть про інших тільки те, що самі з себе являють у житті, то мені безнастанно щось накидають, щось про мене вигадують. Мабуть, тому, що я не є минулим людським. Я є для людей їхнім непередбаченим майбутнім, про яке вони думають з недовірою й острахом.

Вітер доніс шелест Путилівки. Стиха шепотіли смереки. Між хмарами проблиснув місяць.

Місяцю-князю, Срібний королю, Мила розмова, Друже, з тобою! Як сам з собою, Як брат з сестрою, Так я з тобою!.. Місяцю-князю, Дністсрський царю, Чом ти сховався За чорну хмару, Коли ми тяжко, Коли ми важко, Коли сердечко Б'ється, як пташка?..

Місяць оре темне небо, а я три думки гадаю, що мені діяти, з чого починати, аби щось у собі переробити на краще.

Святий супокою, Звінчаюся, серце моє, Навіки з тобою Без коргвів і без попа...

Він добре знав, що таким чутливим, образливим і навіть трагічним зробила його любов до Емілії. Панна Маро-шанка намагалася розбудити його пристрасті пестливими співчуттями, підкресленим розумінням його вразливості, і зрештою після розлуки з нею в його душі накопичилося стільки дрібних і пекучих образ на людей, що він часто ставав плаксивим хлопчиськом. Останнім жалем всі жалі несу до тебе... Своєю зрадою Емілія зневажила його до могили.

Насідали присмерки, та в маминій половині не світилося. Дашкевичка полюбляла вечірні сповіді перед Богом у цілковитій темряві. У себе на столі застав розгардіяш, наче покопошилися півні після бою. Він пошкодував, що досі не оглух серцем до всього цього. Знову кольнуло в грудях, коли згадав, як напали на нього збандичілі розтоцькі парубки, як діти й молодиці стали закидати його камінням.

"Схаменіться, люди! —закричав піп Костинович. —Це ж урльоповий цісарський офіцер Федькович-Гординський. Поет Федькович, людоньки, ваш адвокат і заступник перед світом. — Видно, Костинович здогадався, що цей роз-павичений підпоручик — Федькович, з описів Ганицького чи Волянського, Олександрового батька. — Ану дайте дорогу!" — кинувся

на юрбу з дерев'яним розп'яттям. Про-ившись крізь ватагу парубків, парох узяв Федьковича під руку, від нервового збудження насталено стиснув лікоть і провів до линвового моста на Черемоші. Услід улюлюкали: "Хай тільки ще раз сюди потикнеться, ми йому повернемо голову в той бік, куди очі не дивляться".

У кошику для папірців валялися клапті порваних листів. Він болісно скривився і почав здирати з себе піддубе-нілий на холоді мундир. "Кожний має свою правду в своїй господі". Тільки ж тої правди, як поля, за днину не сходити. Листи зі Львова й від товаришів по війську з Семиго-рода. З маминої половини долинув дражливий сміх Мелан її Верховик. "Господь з тобою, сердешна". Знову згадав, як волав до натовпу парох Костинович: "Та він же син шановної Дашкевички зі Стороння, син мандатора Гор-динського. Пошкодуйте хоч матір стару, в якої Богородиця забрала десятеро діток під свою святу опіку. Він у неї один лишився".

І шматує листи від нещасних вояків! Меланія щось оповідала Дашкевичці, та мовби силкувалася підтримати розмову, та щосекунди скаржно чи знудьговано кректала, кашляла й била долонями об подушку, ніби когось шмагала за свою знедолю.

Федькович затопив у печі й дивився на відсвіти полум'я, що пробивалися крізь щілини в дверцятах і полільнику. За вікном усе поглинула липка біла імла. На оборі прочала-пав по ще скованій морозом грязюці котрийсь зі слуг. Через хвильку прочалапав назад. Тут же меланія покинула Дашкевичку, та, коли вийшла з хати, хвіртка не скрипнула, зате почулися голоси десь за причільною стіною. На людські стосунки треба дивитися крізь вселенську комедію, — подумав поет. — Навіть на трагічні закінчення цих стосунків. Досконалість бачення життя неможлива без певної частки гумору". Мабуть, той плішивий, у сірих габардинових штанях, повів Меланію в хлівець. Що ж! Ця молодиця вже нічого не втратить у людських очах, її наповнене жагою тіло лишиться нетлінним ще на сто літ після того, як його покине душа. Воно законсервоване аміаком, як стума, що оповила гори.

"Де ви, мої обморожені мрії? Коли ти повернеш на весну, зимо сподівань, до тихих скрипок Вівальді?" До доб-ротворного поля вселюдської пам'яті від чужих, як свічка в руках покійника, прапорів. Коли повернеш, зимо? Коли народиш найчорнішого ворона? Коли змиєш хвилею каміння одвічних прокльонів і поклони календарям?.. Коли?"

Жінки — як та вода, як та земля, як таємниця життя у житті, що продовжує життя і спричиняє вічну погоню за життям, як оселя страху в межиріччі життя і смерті... Жінки йому вже навіть не осміхалися (услід за матір'ю і сергіївською попівною, склавши йому вирок невживчивого нелюда у дивацьких фантазіях). Він їм теж не показував очей з-під товстих і змутнілих ще в Італії лінз. Кланявся, як на тінь ночі, як на усвідомлене самоприре-чення й погано замасковану неприязнь світу, з яким неможливо було розминутися. Ще одне сумовище його невдач. Ходжу й дивлюся, хто стрягає в мене рушничний дріб, чому, за що, яка мета в тому "добить"?.. Ні, то лиш мозаїка людського неприйняття незрозумілого, хвала Творцеві, що народив людину в противагах до чужого світу. Може, це дикий закон поступу.

І все ж він аж надто прицінково вдивлявся в портрет Павлини Волянської, що не знати чому зберігала пам'ять. Пишногруда, жаглива дівиця "на трьох". Сопоноса, з випнутим підборіддям і хтивою нижньою губою, наче німий ювілей ще дитячої розпусти і жадоби помститися за власну непогамовність, кара явища, що зветься місцевою, корінною гуцулією, дрімка лежача істота з солодкої ночі і гіркого дня, якесь уособлення точби та егоїзму — чому вона йому на гадці, чому перед очима? Лиш тому, що вдома він на чужині? Дивно, як риси її вкарбувалися в його пам'ять навіки. Наче щоб убити в ньому Емілію. І він з показною щирістю усміхається до портрета Павлини в оселі її брата, його щирого товариша, побратима, який вочевидь не радий його поглипуванням на портрет і міг би сказати пізнішим тлумаченням таких дурниць: а цезарі й легіонери перевампірили Венер.

Відкладав собі дні, коли поїде. Живе — в живому. Побачити її живу і справжню! Він не школяр і відійде. Що йому загрожує? Лиш стухи

минулих мук і розчарувань. В Емілії. Ще один урок з німецької ґрунтованості почуттів, розрахунків і вчинків.

Місяць масляно-чорногорий. Гора Чорна з-за гори. Чор-ногора. Як карта сподівань і порожнечі. А може, наблизиш цю безконечність до слова, зрозумілого закону?

А капітан за плечима: "Будеш мовчать, хлопче?"

І жінки як жито, а я як не жнивець до жнив...

І всі мов спіймані на тисячі зрад. Хоч жито стоїть два метри в корені, і смеречина в камінь вросла, й століть налічив цей час недолюдь і людоїдів час. Вожді, молоком материнським поєні, віддали псам синів, і пси годовані стережуть вождів.

Усі дороги сходжено, а я за кимсь ще цду. Ти вмер, Тарасе. А я живу? Живу, то йду, Кобзарю. Йду. Бо живуть і мислять поза вічністю. Не для вічності зачаття, хрестини, шлюби і вмирини. Працюють, співають і пишуть свою історію, хоч вставайте, прадіди, з могил і падайте під колеса. Чинники людства і чинники людяності розминулися ще до великого розселення племен. Ні в якій симфонії чисел, зір і прагнень та бажань не здійсниться шлях до справедливості без нас. З усього видно так, Кобзарю великий. Як сфінксові із тліну знищених поколінь. Іти з тобою, за тобою. В засніжені галактики сподівань. У народження зі смерті. Хай зробили дульку, після якої буде дуля, хай розтирають нас на міль, нам непросто штани вкоротити.

Чогось я все про все, і все не все, і сорок сім пішло без слів, а я ще тут... мудрую про Жону. Рим тримався на тому, що без особистого життя в громадянина не може бути держави. Імперії... Імперії узаконеної злочинності і грядущої загибелі усіх імперій, заснованих на законі злочину, де людям від голоду ноги не зростуть. Паплюжно-гидке становище в людини, що думає про інших. Хоч спийсь на мокрий

горщик. Імперія дозволяє спитись, а тоді примусить не пити чи зашле в Солотвин копати сіль для Версалю.

Так прикро, що чую, як минають віки. Марноти марнот.

Дашкевичка цілий день, стогнучи, порала. Сміття виносила на лопатці по жмені до урвища. Гуцули в передвесняному неробстві так і робили все обрядом, будь-яке діло розтягаючи на днину й тиждень, смакували кожний рух і доторк (можливо, так народилися їхні копіткі ремесла: килимарство, різьбярство, тесана скульптура, вишивка й карбування). Одначе Дашкевичка супроводжувала своє порання таким безсилим смутком, покректуванням і зітханням, що синові хотілося тікати світ за очі. Та й чулися на додачу нарікання на "невдаху", який майже місяць, як коло діток, "ворожив" біля дичок з прищепленими живцями, та вони не приймались ("І не приживуться, безплідна рука").

Навіть біблійні речники людства і людяності не могли його врятувати від материних шпильок, настояних на грубому просторіччі, в яке часом любив заслухуватись, відтінюючи в ньому пісню самої душі народної. І тут тебе карають твоєю мовою. Мовою, яка опирається на потаємні глибини пізнання і допомагає володіти пізнаними образами. То що робити поезії, коли вона лиш частка отак зганьбленої культури? З якого сміття витягати ідеали, які відповідають найвищій мірі людської правди? Яка ідеальна ідеальність в особі та образах здатна тут правити за приклад для всіх? А всі питання життя аж просяться до вічних висот, де панує тільки істина і неможливе найменше роздвоєння ідеї і буття, недопустиме будь-яке спрощення таємниці долі і вселенського океану. Ось тебе безнастанно збивають на бруд, затоптують історію, вселюдське називають лише поганим. Спробуй у таких умовах стриміти до святих верховин.

Отож на тобі усе про все і ще не все. Та й взавтра тобі через голову виллють помий. Доживай до досконалості! Маєш волю і демократію. Навіть твоя мама чекає, що ти раптом завиєш псом на місяць.

Місяцю-князю...

— Ти анонім.

Замикаючись од вульгарії життя в кайдани самоти, він у відсвітах полум'я з смерекових полін безнастанно ходив по дузі часу, себе шукаючи. Якою жаданою в армії була оця воля в предковічній гуцульській ноші! Він зодяг кептарик і вишивану сорочку, бачив себе то лісорубом у нетрях Перкалаби, то плотогоном у гірських зливах на Ворітцях, Яловичорі, Шипинецькому чи Біскові, то ходив за Гнідим у борозні на скиді царини. Мріяв, що стане мандрівним співцем по всій Русі (коби не Сибір чи царська муштрована колона), то знемагав від того, що завдяки матері кожен дурень став уже йому парою, хоч не набрався від Реткеля німецької однозначної тупості й не змішав з нею сентиментальну мрійливість мешканця плаїв. Невластивим було йому і прагнення здаватися іншим, ніж був насправді. Він зріс дитям Лук'яна Кобилиці, якому старший брат Іван (що втік у Молдову) зібрав легіон озброєних до зубів верхівців, Юрій ходив на Сергіївські полонини до брата, коли Кобилиця чекав з угрів допомоги генерала Бема, а не дочекавшись, сам вирішив іти в Угорщину підсобити гуцульською силою Петефі й Кошуту... Був його дитям. Ніжним і войовничим, скаржно і грімливо пам'ятливим. Чи не тому планував утечу до Сербії, аби уникнути зіткнення з гренадерами Гарібальді.

Хоча б Горбаль приблукався. Кость не писав, заївся з галицькими брехунцями про те, яку мову слід вибрати для українців під Австрією. Латинкою друкували "богослов'я, баснеслов'я і лихослов'я". А Кобилянський поринув у клопоти про видання "гідного часів" журналу, домовлявся то з Драгомановим, то з Кулішем, навіть планував перетягнути Федьковича до Львова "на ширший простір", одначе теж мовчав. Йому цих хлопців не вистачало до фізичного болю в серці. Він виглядав їх із сідла на перевалах, вертаючись додому, топтав мундир (пенсійні офіцери змушені були носити уніформу). Дарма, марнота марнот. Горбаль сказав би: "Усі ми, чоловіче милий, ходимо в мундирах. Спартак, уже без крові в тілі, на колінах відбивався від легіонерів

гладіаторським мечем... Байдуже, яка на нас ноша. Ми створені для того, щоб мислити і боротися". У ті дні мандрівний проповідник Кость Горбаль неминуче розповів би Федьковичу про те, що Європа лікується чи нездужає соціалізмом, що набрав поширення маніфест другого конгресу Союзу комуністів. Теж не збагну їх, сказав би Кость, але я схвалюю рух. Я не люблю імен, крім Гете, і тебе щиро закликаю вірити тільки в рух, у спіраль, що складається з драбин і гільйотин. А ти розплакався: гуцули, гуцульська ноша, гуцульський діалект. їх на галицьких землях до трьох сотень, і з кожного можна створити велику мову. Проте наш рідний галицько-пронімечений сепаратизм шукає сепаратизму, як Нерон трутизни. Здичавіла ми віть без предтеч.

Ці хлопці не прагнули знайти всі відповіді на історію, але завжди були готові їх шукати з тою легкістю, з якою людина іде з відром по воду. Вони жили діяльністю, а не споглядали життя з погляду вічності й для вічності ("...готов усе моє принести на вівтар матері Русі, на вівтар людськості").

Про художника Рудольфа Реткеля писав і сам Федькович, начитавшись Шевченкової біографії: того, мовляв, врятували добрі люди з Петербурзької академії мистецтв, а в мене був берлінський академік. Месіанство в геть розваленій габсбурзькій імперії, що мала перед світом тільки пристойний одяг — відпрацьовану культуру, було в моді навіть для відьом, і жоден новоз'явлений месія не міг обійтися без "авторитетного вчителя", як Моцарт без Сальєрі. Те, що в Кобзаря було правдою-істиною, в Федьковича постало смішною вигадкою навіть для Смаль-Стоцького. Роткель тільки знищив малого Федьковича і згадував на заході своїх днів "хлоп'ятко", яке пустив за водою. Нині розшукані факти закреслюють експресивного берлінця в житті поета без співчуття і жалю як щось "поза його жіночим характером" (Франко), і мов Роткель не навчав Федьковича, сам не знав, сам нічого не створив, проживши життя на угри манні брата-аптекаря й удвічі старшої за брата його дружини незнаного походження, яка тримала ярмаркову лядку на плацу глухого містечка Нямц у Молдові. Та привіз Роткель із Берліна кілька томиків німецьких поетів-містиків з самоповішаного світанку

романтизму. В них Федькович почерпнув "солоних вод" перед кривавим водопіллям сорок восьмого року й весни народів.

Перед тим вмерла моя сестра Марія. Іван одружився з Олександрою Сочеван і подався до Чернівців, а відтак до Молдови. Іван був рукою з мечем гладіатора в силах, які зібрали гори, але весна народів стала зимою чи спізнілою осінню. Я не раз думаю: якби генерал Бем познайомив Івана з Петефі, як мене познайомили з ад'ютантом генерала повстання у Відні Нойбауером, то, може, й Габсбурги не трималися на Дев'ятій симфонії і впали б від неї, як від Бер-ліозового маршу "Бастилія".

А капітан за плечима: "Будеш мовчать, хлопче?"

Не все сказано, що передумано. Не все кажеться, що здумковано. Що перейдено, що засолено...

Очима.

Жито зрощено, Поле скошено, Горе списано, Долю пройдено.

Знак із долів іде — вверх шаблі ростуть, І за тридцять літ полином назвуть.

Та вже називають. Як чоловіка, якого переїхав поїзд на тепер умерлій залізниці. Нема що везти. Нема що вивозити.

Літо було схоже на осінь, як тілиста дівиця на благочестиву брехню "інтересу". Було вже літо. І було схоже на осінь. Був якийсь рік негідний — ще червень, а вже зів'яло, не розвинувшись, засніділо на корені й на пні. І дні, і роки, і рідний дім. І затхлий світ нових і старих імперій. Упоперек возів коні вперлися копитами в землю, стомлювались ратища, і стовпи вставали над недобитими людьми. І сам я блукаю, як потрать світу, що не стоїть і не йде, а лиш чекає загибелі планети й Страшного

суду. Куди не поглянь, ніхто вже не йшов у бій за людину, щоб людина не лишалася рабом. Не хотіли вмирати на розп'яттях Ісуса, хоч легше було вмерти, ніж жити. Ніж за ніщо працювати в поті чола і падати в муках, ніби нічого не трапилось і нічого з нічого таки не вийшло, як із мостини старого містка.

Ішов блудом, манівцями шістдесят третій рік. Без прикмет і наслідків падав у пустелю фальші, інерції застою переважали всі фантазії снів. Очі, що чогось вичікували й виглядали, потроху смеркли в сліпоті, хрести ламалися під вантажем зневаг, братовбивства і дітовбивства, навіть при-вахтені до камінних командорів шаблі вбивали іскрами, а ночами німі командори рівняли з землею кладовища, топтали прадідівські каяття, а на ранок немовлятами в чотири скоки добиралися до палаців та імператорів, щоб палити вістрями день, не знаючи провини. Як пояснити яловість цивілізації, яку навіть Шіллер і Гете нездатні були розбудити під прахом пірамід і Вавилонів. Чи, може, то насунувся вечір революції, щоб невдовзі піднятися досвітком її торжества? Чогось ніхто не жадав собі здоров'я і не шукав цілющої води. Були тільки п'яні захоплення і п'яна миттєва гідність батьків, дітей і внуків.

Так, він вернувся з армії зовсім ушкодженим і вернувся в пустелю. Емілія зосталася в пам'яті нерозумною сиротою, Юлія покриткою стала. Ще була Павлина. Брат назвав її хтивою коровою самопомсти.

Вороняча пустеля. Розлюдення людини на всіх шаблях і поверхах життя. Тіні минулих століть будять тільки божевільних, бо завтра людини лише на тому світі. І я родом із мертвих.

О ні, армійська служба його не оздоровила як сподівався старий Гординськии, а ще більше знищила. Його оточували мертві погляди, до бездуму жорстокі очі стежили за ним по світу, в тому числі й по світу Європи, яка прагнула відродження під знаменами Марксового "Маніфесту' та душилася від Бісмаркової волі. Смерть ходила привидом за капіталом, та підстерігала й розум, і совість. А він належав до всіх

розрядів: і до тих, які накладали на себе руки в безгомінні віку, і до тих, що плакали без руху, і до тих, що западали в перехмілля й починали дивитися на все байдужими очима, як тварини без об'ємного бачення. Він бував кожним серед усіх, як може бувати лиш поет. Тож не дивно, що часами йому хотілося гукнути: пропади все пропадом, і ти, Боже! Хоч добре усвідомлював, що це означає.

Пропади — це не відповідати, це топтати дозволене й не-дозволене, давай шабаш, усі злочинці, й ніхто ні за що не відповідає; ідолів теж скидати, традиції і дахи на хатах, дітей викидати з купелі, а колисками топити кострища з людським м'ясом... розгул крові і дикунства, геть святині і пророків, батьків і мудреців; право ножа і розбою, рвати знамена, перевернути світ і звалити в темряву планету; голі самиці гасають по лісах за п'яними чоловіками, президенти ґвалтують хлоп'ят, поїдають печених дівчаток і запивають молоком породілей; людиноподібна мавпа прагне космічного катаклізму, і неважливо, що це вже сталося: хочемо крові! Грабежів, хрускоту кісток, червоних слідів за немовлятами і прокази для всіх! Віспи, тифу, цвинтарів! Для всіх розп'ять, на душу населення. Найвищий рівень життя у зас-вітлрму безмір'ї — розп'яття для кожного, навіть ненародженого, для котів і крокодилів, для ластів'ят і носорогів. Придумати пташині розп'яття, а підкованими блохами стріляти в серця, музеї і мавзолеї. Голу Венеру — на Голгофу, і висотою до Місяця, лицарям нової віри і жандармерії — вільний доступ у мільйонновмісне лоно доконст-руиованої до жіночої повноти богині. Господньому Ангелу дзвонити тільки з гармат. Спалити дерева, бо віднині дерево не символ життя. Є лиш один символ всесущості — зґвалтована недолітками покійниця. І пропади все пропадом, все зайшло в тупість небес, ми досягай апофеозу сили і насолоди, наш апостол і пророк — маркіз де Сад. Хай святиться тисячолітнє царство Боже на землі, ера тисячолітнього блаженства шарпаків Ganz unten, на самому дні.

Та хоч як дивно, фантазії самоти і непоправності життя ніколи не мали над ним повної влади. Він несподівано посміхався сам до себе і тихо шепотів:

Дума, бочко, дума! Пана вчи розума!

І десь тут же взялося: моя непотрібність — це ваша зайвість. Я бідний, як Шуберт в епітомах моїх чорно-гірських пропілеїв, але не скам'янію, як Нібо у скелю, бо горя не знаю, пісня в душі бринить, не стихає, лиш би не стати в цих настроях партачем, у цій зарваниці, де прагнення волі і людяності властиве людині з материної утроби, та лиш будує перелоги між Цезарем і Квазімодо, як меч і недочасне благословення. Нічого, могили треба оберігати тридцять років, але Христос прожив тридцять три. Моя жінка не з мого ребра склепана, та через п'ять років після другої дитини стане не квасеницею, а відьмою чи й мефі-стофелем. Народ мій — поет землі і часу, земля народжує ритми, а час — слова і мелодії. Я поки що нічого не домігся, проте нічого й не відмігся, ніщо не зупинив, нічому не запобіг, але я готовий до всього. І до мурів, і до брам. Не хочу бути для людей богом, але й псом не стану.

На водоспаді вже не шуміла пересохла Путилівка. І не розмовляли смереки. Давно вже їх не чув. Як пірат з неправедним злотом на безлюдному острові, нічого не чув, крім шелесту хвиль в самому мозку і шелесту привидів з колись живих і діяльних людей із закривавленими самопалами. Хрести на долях. Божевільна жінка, символізуючи історію, шукає храму в кінці безлюдної, перевішаної вулиці, в безлюдному місті, забрукованому шумерами, з гаками шибениць на кожному розі. Можна сперечатися про те, як бачити речі, є перше і друге, вічне бачення невмирущого. Друге — як істина з полону приземленого рослинного буття, що вирвалася з пут, як душа з пораненого тіла на порозі смерті. Але чому повсякчасно розриває цю єдність землі буття, як пуповину невинності, вкорочуючи й собі життя? Щоб здійснена і нездійснена драма існували поруч? Що означає "Вперед"?

На жаль, далекий шлях в краї південні, Залиті теплим сонцем золотим. А тут, у нас, життя таке нужденне — В країні горя і холодних зим, Де мерзнуть сироти у ніч зимову І навіть Бог німий від мук і бід. Хіба почусш пісню тут чудову, Як в людському серці замерзає лід? Тому

пробач, не гнівайся, благаю, Що пісні гідної я ще не склав, Що в пісні тій я Спаса не вгадаю, Хоча за це усе життя своє б віддав.

"Не хочу додомцю!" — кричить дитя безпутній жінці з бездомів'їв. "Додому хочу!' — кричить друге, що звикло жить в болоті. В країні горя і холодних зим, в зазозуленій імперії найвищої культури поза життєвими основами і традиціями народів, погрузлої в безвір'я світу без божеств, у ситість первісного людожерства.

Старий Верховик з-за воріт причащав доньку.

— Жінко без серця! Та вже в три погибелі ходиш разом зі мною, твоїм батьком. Дітей же пошануй, бо він колоди смерекові носить на плечах аж до Берегомета. О Каїне проклятий, навіть твоїй матері Бог простить, а моїй жоні прощення не буде за таку доньку. Ось пішла з малими тритін-ню в темряву по калюжах, бо їй дозволене таке життя, коли немає мужа, дитячими личками забиває палі осрамітної долі. Коновал! Всевишнього оточили нечестиві мавпи в за-сечаних спідницях, якого ще чекати горя з наших благословень!

Верховик плакав, схилившись на заворітницю, і цвьохав батогом розмочений дощем коров'ячий кізяк. Скосивши раптом на Юра око під замуленим муром огорожі, над Гнідим у сідлі і при зброї, сміючись і плачучи, зареготав:

— А ти куди під ніч? Втікаєш з дому?

Пречиста Діво, радуйся, Маріс! Бо я не можу...

— До Волянських, пане Верховик. Як надовго затримаюсь, скажіть матусі, щоб не тривожилась, я в них.

— Ади... — ткнув пальцем в присмерки Верховик, у той бік, куди попленталась з дітьми меланія, хоча десь за го-рицями ті вечорниці

ховалися, де весело їй було споглядати залицяння парубків до дівчат, а коли дівчата розбігалися, шукали смоковницю її спідничної губи. — Ади, пішла в поточний, як Аза, з двоїма ведмедичками. У нетрі. А нам з матір'ю в могилі лягати псами на могилах і відплакувати дітей. На зерні живуть люди, і людина — зерно, а дитина?

Зійду із крил, у безвість невідому Я йду із дому.

Подумав: я так і не надіслав Костеві Горбалю цю, записану від старого Верховика, думу. Обривають моє життя порожні дні, як виплакані очі.

В терпкий хміль самоти.

Може, ці фольклорні вправи вартні більшого, ніж усе, що сам створив?

Без нагая мене виписують із життя. Так колись видали з Молдови. Але Гординському нема що дивувати. А мати Дашкевичка, посіявши довкола неприязнь, забирає землю з-під ніг. У Чернівцях, коли вмерла дванадцятирічна сестра Павлинка, мати з горя проклинала всіх, усю родину, і годі було повірити, що вона при своєму розумі. Але ще тоді він побачив у ній таку несамовиту жорстокість, родиво такої люті, що її образ жахав його довгі літа мало не щоночі, а всі вимерлі сестри ввижалися нещасними калічками під її чорно затисненими кулаками. Тепер він боявся матері більше, ніж батька Гординського, якому потайсерця потроху прощав, уже без зла, лиш за звичкою називав песим ляхом.

Знову повело мене по колу часу, знову розростається безвихідь, як гори з глибин,— не стрепенутись, а вже западають сутінки, година другої варти почалась, і лиш вітри гудуть, як тятиви ординських луків. Де мої корони, карети й золоті стремена, Боже, де мій храм пісень, я ж

вернувся сюди із тернових доріг. Нехай би вже задзвонили з надхмар'я дзвони Нірвани...

Старий Верховик кошлатить розчепіреними пальцями віниччя білого волосся і кричить навздогін:

— Праведно жити — то не виходити з власної хати.

Ні, вперед! Понад осінньою рікою, над смерканням життя. Місяць спинився на Верховиковому подвір'ї, старий знову повис на воротах, і пливуть на нього з гір хмари обурень, далекі від цісарського вуха. А чи не вклонитися мені престолові? Попросити дозволу на видання газети, пристойної посади в повітовій школі чи й розбудити зацікавлення владики у гімназії чи семінарії для гуцульської молоді? Стану апостолом просвіти на вході в Чорногору, треба вірити тільки в рух.

Ба напишу! Завтра ж у Розтоках, у Волянського, напишу до цісаря клопотання про часопис і про школи, вкину листа на галицькому боці, щоб наші комісари не простежили. Сіль то сіль! Нехай уже прихмарить сіллю і зреформоване лжею цісарське небо, бо ж досі його добра воля лиш серед риб і птахів та в мороці дурних надій. Не закатує ж за таку зухвалість.

Відступив ось від рідного тину — і вже два добрі наміри: клопотання про освіту для місцевої молоді й часопис і... Павлина...

Ніч спотиком кружляла за місяцем поміж верхами, як монах за свічкою в катакомбах монастиря, поки не поринула в тлі блакиті. Низовий вітер з Черемошу студив чоло, попирхував ніздрями Гнідий над проваллями і темними вибоїнами на гостинці. Скільки ночей прогаяно марно під замком у матінки Дашкевички, коли така розкіш — мандрувати за місяцем на колесі часу! Це і не випадок, і не клята неминучість, це моя воля, тільки тут повернення. Загасити ліхтар

небуття, за справи! Ще ніхто не складав цінності псам на прив'язі під стінами тління. Рубай поли,

Федьковичу! Бо лишишся для потомства дурнем, як сак, а ти ж маєш себе за іншого:

Ich gehöre zu denen, Die am Wege sterben,—

і твій слід невловимий, як високий птах, гуцульський батько із Стороння. Це твій герб, і опір твій — вперед! На три віки, що минули й ще прийдуть, хоч ближче тобі сардак, ніж Гординя, усі придомки всіх століть, дідицькі недуги, і слава, и статки.

Зі снів і марів йому не раз з'являлися поважні сподвижники його роду: прадід Микола Гординський де Федькович, високошанований засновник клану, володар Гордині і придомку Федьковичів дід Михайло, дядько Йосип — впливовий радник у львівському намісництві, дядько Андрій — знаний в Галичині лікар. Усе то люди красних становищ, з університетськими дипломами, пишнішого шифру в спадку предків годі було шукати, але Юрій чув у собі іншу силу крові і в замаху на розмаяні знамена власних чинів на це ніколи не посилався, як і на протоієрейські лисини й сутани Дашкевичів. Він свідомо осирочував себе, щоб недолею з'єднатися з простолюдом і стати його захисником. А в сиріт завжди більше падінь, ніж піднесень. Одначе в дорозі до Волянських він підламав себе, зміркувавши: якщо писати цісареві, то згадати походження неминуче, інакще в престольних канцеляріях лист залишиться без уваги. Йому навіть сподобалося, що розіграє з себе перед вельможними принижену скромність представника родовитого клану: бо що таке якийсь провінційний часопис, якась повітова гімназія чи народна школа! Мета варта була навіть брехні, навіть вкраденого походження. Та й Павлин і він вирішив змалювати себе в султанській киреї. За це матінка його тільки похвалила б. Що ж, обманути владик і попів не гріх, коли б не було, то можна й винайти свій дім. Хіба батько не виродив себе заново, щоб стати можновладцем і тираном? Я лиш добра прагну. Онде пішла дорога над Білим Черемошем у Довгопілля, де

стояв батьків панський дім. Коли батько став невірним матінці, вона зодяглася гуцулкою й подалася підстерігати його з любаска-ми до Копинівської гори, та він погнав верхи у Розтоки. А коли мати й сюди добилася, звелів жандармам побити дружину кольбами. Ота жорстокість їхня вбила сина, та й досі він знемагає під нею. Зрештою, жорстокість народжується там, де нема характерів. Цією гідністю не наділив Бог ні матір, ні батька, а Юрій осягнув з того лиш розбурхану уяву, що межувала майже з розбещеністю в стихії казки з вигаданими героями. Щастя його полягало в тому, що це була казка митця, його власний твір, у якому не було місця для тортур, фальшивої педагогіки і помсти.

Гнідий наче розумів, що йому не слід поспішати, нехай помислить-поміркує, злетить і осяде, як лавинний сніг, хай кригою зарублюються спогади на дні серця. Першопричина всього — вибух, він уже відбувся, тепер він мусить пізнавати себе і все в розгортанні дороги, бо це вертихвістка, яку хвилює тільки насолода. Так, у спалаху згоріло чимало, і вибух стався, усіх прозрінь наслідок. Його поле перед ним стояло пустопаш, проблем вистачить, а робота його ніколи не стомлює. Стомлювали обов'язки, до яких не лежала душа. Мабуть, тому так мало дум перейшло на музику слова. Пробач, пісне.

Пане моя, Ладо моя, Урочисте свято!

Ці рядки будуть належати Павлині. їй скаже їх легінь-вівча-рик у шовковій полонині, але додасть, що на обох полах його сардака кров минулого кохання, його кров, тепер він воскрес, розшукавши свою Павлину.

А я думав, моя зоре, Що ти десь за морем...

Дві пісні рожеві моєму коханню на поклін я перероблю для Павлини, бо Емілія нас обох зрадила. Це не оуде святотатством, бо кохання, що приходить до розбитого жінкою серця, не є святотатством.

А що лишиться із послань Ап Етііїе, якщо йому відкриється справжнє щастя з іншою? Можливо, якісь наївні версифікації, виконані ще до неї, в передчутті їхньої зустрічі, чи ті, що лишилися в її альбомі. Важко припустити, що все заграбастає розситіла попівна з Тюдова, в глибині обличчя якої ледь вгадуються риси його матері. Природа підсовує несподіванки. Олександр Волянський недовго прожив з його сестрицею, та досі бринить її усміх з його лиця, і бризне її швидкий погляд з його очей, і губи стулить в огірченій задумі, як вона. Дивом предивним перебрала це Павлина від брата, і мама Дашкевичка жахнулась би перед таємницею перевтілень чи наслідувань, відкривши в Павлиниому образі ледь приховану спільноту з образами її вимерлих від сухот дочок. "Мої дівчатка", — називає їх в скорботі мама. Бідна вона моя. Чого ж ти така кручена, нене! Нехай пропащим стану, але приведу тобі невістку, трохи схожу на твоїх дівчаток, хоч і поза міру вгодовану та самопевну. Тільки і її примушу покинути панський стан. Розфарбую від пальм під очима і зніму червону ікону з обличчя. Якщо Бог справді раб добра й дає мені дві зірки на небі, то й небо повинно стати чистим, хоч я вирушив у дорогу лиш із скелетом мани. Як народ, де сором за клопіт про слова, хоч не має й на гривню держави.

Олександр відкинув ворота навстіж і, здавалося, готовий був занести його разом з конем на обійстя. Зціпивши в обіймах, довго не відпускав, промовляючи:

— Що ж ти, брате, нас забув, їхав із Чернівців — прошмигнув повз осідок, як якийсь злодій із Сокільської дебри. А я книжок тобі надбав тим часом, новин всіляких назбирав, ношу лепську, гуцульську купив... Ну, в хату, в хату, нам треба жити, а не в могили закопуватись. Я відчуваю твої настрої за шістсот миль і чув, що ти через це всілякі непрощені трагедії описуєш, сам себе добиваючи. Хіба ти не знаєш, що старший не має права на смерть, коли молодший ще дитя? Я хочу, щоб ти мені виніс пляшку слив'янки на могилу, а не назворот. Га? Нестимеш мене в домовині до цвинтаря, а на деці бочівка спопелюхи. І люди будуть за нами співати:

Чи він стулений, як зима, Чи серця у грудях нема, Що все мовчить, як та могила, Нікого й словом не займа?

У відчинених до кухні дверях стояла усміхнена Павлина.

—Та цмокни ж попівночку в щоку, — не вгавав розхме-ліло радісний Олександр. — А я подумую собі: чого це вона третій день зволікає з від'їздом? Видно, це їй наснилось, що ти мусиш до мене завітати, та й дивиться третій день не за водою, а проти води, ніби каченят чекає з ҐІути-лівки.

— Що ти мелеш? — трохи зашарілась Павлина. — Він нездужав, Юрію, тільки сьогодні з ліжка піднявся. Але ми вам надзвичайно раді.

— Готуй на стіл, — махнув рукою на Павлину Олександр. — Онде твої книги, — показав на пакунки вздовж ослінчика біля скрині. Розслоняючи вікна в світлиці, читав Федьковичеве:

Єдина ти моя! Чи Господь так дав,

Чи долі цариці судили?

Як вітер з горою, як риба з водою,

Як рожа з весною ми жили!

Я в тобі, ти в мені, душа по душі,

Голубко ти моя!..

Юрій відчув, що йому тут невимовно добре, а все інше підробка. Підробка і політика, і держава, і віра, і прагнення справедливості, і батьківство, і діло, і ледарство, й істина, що все підлягає плинові часу і

розтокам світів у безвісті. Підробка все, крім щирості добрих сердець і покордонних стовпів на бескидах.

— А як далі? — урвав його думки Олександр.

— Не знаю, — стенув плечима Федькович. — Ще не знаю...

— Чому ти не закінчуєш?

— Тисячі справ у селянина і тисячі професій на день. І все переходить з вечора на ранок до безконечності.

— Знаєш, я ось провалявся тиждень і безнастанно ніби себе пригадую з якихось позаминулих днів, ніби виходжу щоразу з якихось темних земель та й не знаю, куди податися.

— Буває й таке. Видно, це зарід старості.

— О ні, ще ні! Старість пре одним тягом. А це якісь пробудження з "колись', які вже були, але я їх не прожив, бо пам'ятаю лиш страви і питво, без писаних слідів. Коли я тебе побачив біля воріт, то подумав: ці диваки, поети, живуть реальніше, ніж ми, пересічні, бо вони щокроку карбують свої сліди.

Я в тобі, ти в мені, душа по душі...

Павлина внесла тацю з картоплею. Запах присмаженої на соняшниковій олії цибулі, прянокислий аромат квашеної капусти і яблук, м'ятноосвіжливий подих ганишу від огірків і... дух жінки: зрілої, повносилої, мовчазно-неприступної, з пишними персами та рум'янцями на щоках — чого кращого йому бажати в його голодній студниці з "трибуналом" і горами списаного паперу по усіх закутках! Ще рік — і ти станеш шарпаком-посшакою без дружини та жіночого догляду, а я не можу, а Меланія невміла й неохоча. Місиш носом брудну подушку, і

голова зруділа від поту і макових снів. Женися, Юрику, бо грошики лічиш, а греи-цари сплять. Ніби зі мли тебе пообіцяли мені, так не маю над тобою слова. Красень з білого сміху... Друг дому Юрій Ганицький, батько якого, Іван, видав доносом Лук'яна Кобилицю, заходив у патетику: чи одного в ізоляції вже вдушила смерть! Його очі мовби засинали в холодному осерді, зупинені на розп'ятті. Люди, племена і народи прагнуть з єднатися коли не в хресті, то в зорі чи місяці, тільки не в кинджалі. Так Господь велів і заповів Ісус, вмираючи за людей і відмовляючись заради них од земного щастя. Вступаючи в шлюб за законами віри, ти вступаєш в союз народу в його безсмерті і благодаті Божій. Від кого ти набрався цього вовчого хлопоманства? З порожнього, Юре, не наллєш. А писав із Семигороддя, що коли живии-здоровий вернешся, то збудуєш церкву край обійстя. Невіром став. Пекучими трунками споюєш гуцулів, а стверджуєш, що любиш їх, що з гуцульського лона вийшов на лан. Це так словом навчаєш і прикладом ведеш?! Блуд. Усі твої наміри — як пес, що пробіг по снігу. Ну скинув кабат офіцера! Кажеш — калина і кров. А навіщо гуцулам мудрагель у сардаці? Отакий саморозіп'ятий брехун, що проти всіх повстав!..

Попи прокляті, дайте мені спокій, німо волав він, тремтячими пальцями витираючи окуляри й бачачи перед собою лиш білу пляму вікна. Згиньте, висвячені дияволи. Як вас земля носить?

Він ніколи не виказував Волянському своєї ненависті до патлатих чорноризників, але той її відчував і, будучи попом, сам лаяв їх... полишивши безсмертя. При цьому у Федьковича тільки вус тремтів від стримуваного сміху. Але слухав Олександра до самого кінця, не перебиваючи, наче вечірню молитву, бо згадувано було тут і отця Кантемира, й превелебників Левицьких, і можновладних Губріхів та Августаків. Віддихуючись, Олександр здебільша закінчував: "Das ist ja ein Narr", — та й будь же з такими щирий!

Юрій випадково завважив, що поміж себе Волянські розмовляють тільки польською. Зрештою, і матінка Дашке-вичка в перші тижні після його повернення вперто, попівським звичаєм нав'язувала йому "мову

панів'. Та він уперто відповідав наголосно-дідьчим гуцульським діалектом, аж спотворюючи: "смирика", "сплит", "нибиса"...

— Записав для тебе кілька пісень і кілька бувалиць,— Олександр подав Федьковичу нотний зошит. — Бували ці на звороті. — Посміхнувся: — Консисторія відлучила б мене від церкви, якби довідалась, що, крім чаркувань, занотовую для тебе сороміцькі сценки з попівського життя.

— Невимовне вдячний тобі, Олександре.

Павлина вийшла до столу в чорній оксамитовій сукні, із скромним разком коралового намиста довкола шиї. Вона була неймовірно вродлива, тільки вадила їй повнота. Перебравши усіх женихів із Галичини та Буковини, вона перестала дбати про стан і зодягалася незугарно до несмаку. Коли вона наливала собі й чоловікам слив'янки, Олександр здивовано видивлявся на неї і не стримався:

— Яка розкішна пава — моя сестричка! Для тебе, Юри-ку. Щось це неспроста. А я радий був би, щоб ви побралися. Давайте я вас заручу сьогодні. — Він метнувся до вань-кирика й вернувся зі скринькою із коштовностями. — Ось заповітні персні. Я їх купив у Коломиї саме для цього випадку. Пальці, прошу панства. Ну-ну, Павлинко. А тепер ти, Юрику. Ну? Ну? За вас, молодята, — підняв келих. Випивши до дна, заплескав у долоні: — Та я ж предивне диво сотворив. — І налив собі ще раз.

Він пожвавішав, розохотився до чарки, і на столі з'явилася друга й третя карафка зі слив'янкою. Потім подав Федьковичу гітару.

— Тепер співати, чортенята! Чи ви вже забули, що я вас заручив? Цілуйтесь. Бо зараз же вкладу у постіль, а мені кортить поспівати. — Силоміць пригнув їм голови, обох розцілував, тоді раптом підбіг до портрета дружини, облямованого чорною стрічкою, і заплакав, як маленька дитина. — Боже, який ти несправедливий! Це ти в нас

затоптав суверен людини і людяності, Господи Творче наш. Ти забрав її від мене, і я став невіром, пияком і розпусником. Як байстрюк, я виплив на час і, як жандарм з ґирлиґою і Бісмарк з попівною, чиню нові Європи, щоб насолодитись чужим.

І знову заридав.

Щось переваживши в собі, Павлина обняла його за плечі і прошепотіла у вухо:

— Ти сп'янів. Ходімо, я тобі постелю.

— Він твій, — показав Олександр на Юрія рукою.

— Так. Ми про це поговоримо.

— Не відпускай,— уже в дверях до ванькирика промимрив Волинський.

— Ні. Він залишиться з нами.

— Не відпускай, бо втече в Сокільську дебру. — І знову вернувся. — Він вічна помилка. Він помилка вічності.

— Так, так, іди спати.

— Я все століття пройшов пішки, а він книжник. Я з історії, а він з книжки. Але він збудує піраміди освіти, бо майстер наслідувань, а я лиш парох, я з шшого цвинтаря народився, із зерна барвінку. Але в нього неврівноважена посада на землі, ми йому мусимо допомогти. Він не пізнав свого роду і сирітства хрестів.

На Юрієвих очах Волинський перетворювався у Ганиць-кого, і він махом ковтнув чарку слив'янки.

— У нього ще гарячка, — сказала Павлина.

— Ми й заручилися для його одужання.

— Він сердечний до тебе, Юрію. Він тебе до безтями любить.

— Я знаю. Шкода тільки, що і в нього Бог — це якість на всі виверти долі. Як жінка з рук жандарма.

Павлина розсміялась:

— Як чужа жінка в тенетах пушкаря... Але на брата не гнівайся, він же як дитина. Якось приходить з відправи, ніби зілля-зради напився, геть у хмарах. Каже, ковтнув у захристі слив'янки, вийшов до вівтаря й прогримів, відкашлявшись: "Міцна і добра..." Звичайно, про горілочку. Ледве викрутив: "Міцна і добра воля твоя, о Господи, але за громами не вчуєш мене". Каже, була та слив'яночка, мабуть, століттям прикопана, бо молов якісь придибашки, яких для тебе насписував. А тоді — я вас з Юрком поберу. І, видно, не переставав про це думати. — Вона сумовито позирнула на обручку. — А це нічого не означає, крім того, що він сп'янів. Ти й лихої долі не вгадаєш. Здається мені, що втоплю я її колись в Черемоші, де верби коси чешуть. І лиш гори за мною одним голосом заплачуть.

— Не треба... — Він спробував її обняти, але вона вперлася в його груди обома руками і відвернула голову. — Не треба, — повторив він і відійшов до столу, налив у келихи слив'янки й подумав: "Нап'юся". Та посидів хвильку мовчки і його охопив якийсь грайливий настрій. — Не треба, дівчино, скупана росою. Я в вічних зорях прочитав уже твою долю. Вона — мов Кам'яна Багачка: горда, неприступна і величава. А я, тебе бачачи, почуваю себе так, ніби Довбушів скарб розшукав.

— Ой перестань. — Вона підійшла до столу й підняла свій келишок. — За тебе, Юрчику. Я твої пісні знаю напам'ять, з жодної ладу не вийняти. Але проти тебе я малограмотна попівна, лиш скрипка з Бескидів, готова озватися на твою мелодію, папоротин цвіт твоїх незабувань. Для твого серця я вже розмова з калиною, тому прошу тебе: не знущайся. Найбільш нещасні і найбільш жалюгідні люди, яких Бог позбавив талантів. Вони ціле життя борсаються самі за себе, але їх ніхто ніколи не визнає і вони божеволіють у власних вигадках про себе. І я така. Ми просто немудрі сини і дочки землі, яку сто плугів не зорють, навіть такі, як ти. Нам без тебе нема й Бога. Але щось хитре засвітилося в твоїх очах перед тим, як ти... скупав мене в росі. І моє серце затужило раптом, як сова, бо нині скоївся жарт, що колись мене уб'є. Я проста для тебе, і ти наді мною так гірко не жартуй. І ще раз прошу тебе: не ображайся на брата.

"Я не знаю жінок,— подумав він, червоніючи.— Ось де найчистіша і найдосконаліша поезія: жінка! Дарма що зрада. Дарма що флірт. Дарма що відмова. Життя, і мислення, і терпіння, і прокляття. А хто поети? Вічні підлітки з душами сивих дідів. Ще не доїхав, а вже зміркував, як падати на голі перса. Бім-бем з Трафальгарської площі, чужа наука, чужа тута, та й плач і біль, та и плач і біль без віри в божество. Ні Емілія, ні Юлія, ні Стефа Попович не створили мені почуття ars poética, бо я приміряв їх до себе. А ця прирівняла мене до себе. Первісне мистецтво самої природи. Троянда з-під шовкового листя. А ти танцюєш "Циганочку" в червоній сорочці. Якщо ти зробиш цю дівчину своєю дружиною, ти пізнаєш свій рід земний без перевдягань. Або химерами спровокуєш її до вербової коси над Черемошем".

Він поклявся сам собі, що буде перед нею щирим.

Вгамувавши спрагу здорової плоті, вона розситіло спала з ним, поклавши голову на його плече. І він ніби поздоровішав, досі вважаючи себе істотою у ста недуг. Метафори не сприймалися, вони посміхались одне з одного, знаючи свої потреби, і ті потреби негайно вдовольняли. Обоє ні за чим не шкодували, бажаючи одного, щоб Олександра і вдень і

вночі відвозили на хрестини чи молебні, освячувати нові осідки, церковні фундаменти чи "прокляті місця'.

Одначе й не писалось. Будь-які дослідження і спостереження стали зайвими, Федьковичів девіз "дивитися, думати і говорити" втратив смисл, як розмита могила. Павлина впорядкувала для Юрія окрему кімнату з оглядом ще квітучих царин, поклала на столі стосик чистого паперу й письмове приладдя. Олександр, дарма що не прокидався з перепоїв, звідкілясь привіз пакунок галицьких часописів і Гоголевого "Тараса Бульбу", та все те припадало порохами згайнованих днів. Він чекав, що вона покличе його до роботи, попросить, щоб прочитав нові поезії, але його мовби поставили перед випробуванням: працюватимеш чи віддасися безтурботному рослинному буттю. Так майнуло кілька тижнів. І не пастка, і не пустка, а якась самозреченість серед зручностей і повільний зсув у порожнечу. Проза. Полон. Нидіння. Гітара висіла на клинку. Гнідий перестав бити копитами у критому задвірку, погода була рівна, як полярна ніч. Якось він подумав, що, звичайно, вирветься звідси, але й тікатиме сюди раз по раз, бо звідав чогось сумірного з гниттям чи безсилим вмиранням, потреба якого жила в ньому з самого народження. Це була вроджена потреба генерального попівського смороду і ситої попівської затхлості, передана йому від Галицьких і Городинських разом із зародком його істоти. Отаке-то, штамповані діти кріпацтва. Вас гризуть іще трупоїди панства і хамства, а лінощі духу і тіла — постійна ластівка мого дому, як кров на каїн-ських руках, як тіні злих велетів на Хрестаревій скелі, як маковий цвіт зітятих батиями голів. Вінчання з ледачою смертю дає вам насолоду, заради ситих утіх самі собі готові рити гріб і саркофаг. Тим часом повітова управа бачила за поетом лиш одну ваду — хворобливий нахил до мужицтва — і перед крайовою управою характеризувала його цілком однозначно: "Дивність і ексцентричність його поведінки полягає в тому, що при його високій освіті він, всупереч всім соціальним вимогам, обертається виключно в товаристві місцевого селянства, якому по неуцтву і грубості немає подібного". Були й застереження: чи не переслідує він своїми несподіваними зниканнями і з'явами та мандрівками "заборонену ціль"? Це вже був прямий донос Губріхів та

Августаків. За ним стежили, пояснюючи його відмову приятелювати і співпрацювати з ними як доказ неблагона-дійності, хоч досі його провина перед обома превелебними родинами полягала тільки в тому, що відмовився від посади гувернанта для їхніх доньок.

Після прогулянки на Сокільський скит Павлина запровадила його до своєї опочивальні.

— Приляж. Ти сьогодні погано виглядаєш.

— Мабуть, вночі я покину вас, моя горличко.

— Чого це так раптом? Я тобі набридла? Тобі в нас погано?

— Погано, погано...— Його вухо протестувало проти повторів, як і проти спотворених на польський лад слівець чи висловів.

— Тобі зі мною зле? — аж зблідла Павлина.

— Мушу їхати до свого трибуналу.

— Якого ще трибуналу?!

— До свого робочого стола.

— Що тебе мучить, Юрику? — З Павлининих очей покотилися сльози.

— Мої плечі покроєні шпіцрутенами...— По хвилі додав: — Ні. Я незадоволений сам із себе. Якась туга мене й далі тре, хоч гори повні пісні і барвінку... Упокоїти її не маю сили.

— Яка ж туга, рідний мій?

— За волею. Я свою долю впізнаю в людських плачах, а не в перинах парника. Проте вибач. Я не поет з поеми, а поет з життя. Навіть у снах люди ідуть до мене, як діти-сироти, яким треба допомогти, але навіть у снах кати не тремтять переді мною, як перед сумлінням часу. Іду писати, Павлинко. Даруй мені за цю нескромність, але, може, ще вдарю сивим віком у молоді струни. Я з давен-давна нерозлучний з народом у хлопській неволі, а перо нині дорожче за царство.

Про своє покликання годі краще сказати. Мовби розуміючи його, Павлина закивала головою, та раптом якийсь ворожий струмінь пробіг по її тілу, лишивши на обличчі тінь мстивої образи. Він подумав, що коли вона проситиме, то лишиться ще на один-два дні. Це не ведмежо-понура тупість Ганицьких, які ревнували його до літературної праці. Це туск розлуки... Не раз, покидаючи світ нічних образів, що повинг.і вдосконалити світ, він спорожніло й стомлено дивився на верхогори і чув, як Меланія матері, а мати Меланії шепотіли: "Він здивачів зовсім". Спека болю обпікала його серце, він ледве стримувався, щоб не заридати через цю дрімучу зневагу, и опинявся мовби в безмежному хороводі безумства, якому досі ще не придумано назви. Тихо казав сам собі: ми не пішли далі, ніж ті, що карбували символи на скелях. І, дивлячись на гори списаного паперу, шепотів: мої поховані міста...

— Зостанься ще, Юрику. Прошу...

Він втішено закружляв Павлину по світлиці, приказуючи:

— Моя ти ясновидице соколина, моя чарівнице! Ми з іншого цвинтаря народилися... Із порятунку...

Було ще два дні і дві ночі щастя. Потім цілу ніч добирався додому й, коли в світанкових сутінках вмостився за трибунал", тихо мовив:

— Пробач... Я теж людина... — І навіть припав вухом до лоскітливо-прохолодного полірованого тису. — Пробач, братчику, ти цього не

збагнеш. Сьогодні я перед тобою від'ємний плюс. Лжевисота. Марево. Гість з минулого на всі кольори епох. Ми надолужимо, самі себе наздоженемо, бо спокій тримаємо в душі, а роботу в серці. Не треба нам чужих Парижів, бо маєм Коломию. — Заходився розкладати на ослонах привезені від Волянського книжки й часописи. Нойбауер на першій полосі своєї газетки набрав великими чорними літерами слова Бісмарка: "Коли ми переконаємо світ, що йому ризиковано на нас нападати, ми зробимо з Європи Німеччину". Ось чим запахла гармонія світового різноголосся! Такого гасла не посоромиться жодний тиран. Ти чуєш, трибунале: коли переконають, що ризиковано нападати... А які сили його стримають?.. Корона мислі й прагнень супостата — зробити з Європи Німеччину. Це не на одну днину арифметика. Тому й колінкують тевтони перед канцлером. В карти розігрують Європу до шибениці. Як же нам просвітити цю ніч темну, і довгу, і дику? Як розсудити неправого з правим, тирана з рабами?

Чи ж навіки сидітимуть Кати на престолах, Кати правди, кати волі?

Ні, мусить прийти, прийде час!

Як поганці в однім ранці В болоті утонуть.

І посадимо на престолі не вовка, а волю! Не встигнете розпродати небо на грейцари, іуди. Вам уже й зозуля не кує, бо довший час лиш біля великих величин і простір їх у Бога за межею. Всезмога людського океану замикає вас у колі карликової смерті, а не в черепахових панцирях.

Для сну йому лишалося не більше двох годин на добу. За неповний місяць він впорядкував збірку народних пісень та й власну, з нотами, під назвою "Співанки Федьковича", поезію Новобранець" переробив на поему "Дезертир", присвятивши її Костеві Гороалю, викінчив поему "Лук'ян Кобилиця" (дарма Вахнянин непокоївся, що навіть заручини завадять Федьковичеві "змогтися" на гідні речі, а одруження взагалі

може погубити його талант). Не "забрала його дівка усі пера", пов'язавши очі рушником. Заново було перечитано Гете і Лєрмонтова, не звладаючи з плином ритмомелодики, Танячкевичу написав листа віршованого:

Я ж бо тебе не зречуся, Руський мій сардаче! Тепер аж я заспіваю, Тепер аж заплачу,

Бо маю я в що утерти — Широкії поли... Не скину тя, мій сардаче, Ніколи, ніколи!

За "трибуналом" мить стискалася до іскорки, як зірниця в полі неба. Він розкладав чисті аркуші у три рядки вздовж стола, зазначивши назви віршів і поем, і рука його бігла по них, як по клавіатурі органа, нотуючи голос серця і поетичного сумління. А в короткі хвилини перепочинку вибігав аж до заворітниці з підсвідомим сподіванням, що з-за вигину дороги з'явиться вершник: кохана дівчина з-під Со-кільської гори. (Він подумки називав Павлину Сокільською княгинею, та неодмінно бачив її тільки в гуцульській ноші і був певен, що, коли й світ не змінити перевдяганням, попівна в народному строї стане для нього стократ дорожчою). І якось наприкінці дня пара баских сивків Волянсь-кого підкотила міднокована бричку до брами. Він щойно закінчив свої "Дві пісні рожеві. Моєму коханню на поклін". Це було потрясіння: вона на відстані денної дороги почула його заклики — і прибула.

Правда, з Олександром.

— Мої ж ви красні соколики, срібні розточата, діамантові тюдівчата і сіозлоті іуцулята! — Від зворушення в Юрія запотілися скельця окулярів. — Мої ви серденяточ-ка, я ж вас ще з Христового воскресіння виглядаю вздовж Черемошу і Путилівки, моя скрипка на Кам'яній Багачці вас чекає, шабля почеплена на Писаному камені, щоб опришки не напали, а пістоль на двох колесах з Букової жерло скосив, щоб мандатор мита не

взяв. Прошу, прошу до господи. Ідіть на обійстя, сам коней розпряжу і корму дам.

— Гаразд, ми віддамо поклін паніматці Дашкевичці тим часом.

Олександр узяв Павлину під руку і повів на ліву половину оселі. Юрій загнав коней під оборіг і почепив їм по торбині з вівсом на шиї. Передок у бричці був набитий клунками — якісь пожитки чи гостинці. Смеркалося, вже падала роса. Бричку вкрив старими сардаками, осміхнувся: вони в мене широкополі, як багацький тік. У таких піднімеш всі висоти світу, а почуваєш себе, як день без гризот і монах при зачиненій брамі.

Матінка Дашкевичка готова була серед ночі бити в дзвони до всіх парохів округи: поспішайте, доки ще дихаю, мій син посватав красуню панотця Михайла Волянського з

Тюдова, усі посвідчите людям мою згоду і прихильність до цієї вельми чемної панни, бо хтозна, як він крутне носом, коли вмру, який вітер рознесе його добрі наміри по Біскових дебрицях. Одною рукою вона тримала хусточку біля очей, друга не відпускала руку Павли ни, і, вся в чорному, ніби щойно з похорону, вона погойдувалася тулубом в такт якомусь внутрішньому: нарешті, нарешті, нарешті, так, так, так... Тепер його обіймуть і Витошинські, і Коб-ринські, і Волинські та Кантемири, і Дияконовичі (на знак недавньої любові з Юличкою) та Левицькі... Тепер він як цап на кілочку, аж тепер йому скрутять роги, вправлять мізки. Усі Різдвяні церкви Христові повстануть, коли за-вихторить дурити світ цій красній панні, й Дашкевичка ще раз наблизила очі до Павлининого обличчя, на довгу мить примкнула повіки і щось нечутно промовила, що могло означати й благословення матері. Обличчя Дашкевички мовби запеклося певністю: все у мене вмре, та голова лишиться, цю Довбушеву зухвалість з нього виб'ють.

Юрій дав їм можливість "надихатись попівським сопухом", сам же очистив для частування "трибунал", приніс з пивниці бочівку тернівки й вудженої дичини, позичив у Верховика коровай житнього хліба, Меланія зав'язала йому в хустку дві тарілки холодцю, бери, Юрчику, я це до Зелених свят двох півнів зарізала, щоб і тому, в Бісковому лісі, лишилося. До холодцю втер свіжого хрону з присівку, вибрав квашених огірків і маринованої сливи, засмажив яєчню — прошу, попадята, до солоного столу поета в першому поколінні. Атож, кіт поїв кошенят, а кішка думає, що собака. Але в нас усе без трупів і примар, самі переконуйтесь, що ми не салогуби з гусячих перин. Наше гасло — повстаньте, гнані кобзарі! Я вже вам про це сказав. Запрошую в наш зруйнований руський рід, він барвінкове зерня світу.

Олександр лишив Павлину причепуритися на половині Дашкевички. Оглянувши з порога наготовлені закуски і питво, почухав п'ятірнею за вухом.

— Православна консисторія доручила мені виголосити проповідь у Сторонці. Завтра, після обходу зі святими дарами. Запрошено, крім мене, священиків з Дихтинця і Дов-гопілля, післязавтра відправа в тому ж складі в їхніх селах, а в мої Розтоки приїдуть семінаристи з Чернівців. Що б ти мені дорадив сказати помимо баєчки про Каїна й Авеля?

Федькович розсміявся:

— Щось би таке про гуцулів-опришків: і до мечів своїх ясних Простягнули руки, І віддадуть кару в кару І муки за муки. 1 подеруть на онучі Ті ваші соболі, 1 посадять на престолі Не вовка, а волю.

Волянський, сміючись, похитав головою.

— Ой Федьковичу, Федьковичу! Занапастив я, здається, нашу Павлину, узяв гріх на душу, розбив дівчині дзеркало.

— Вернешся з чистилища й відмолиш гріх у підніжжях повалених вівтарів.

— Ти невиправний, брате. Тоді наливай, поки дівка стрічки в косу вплітає. Мама до нас не вийде, каже, що нездужає. Наливай, враже сниво! Наливай...

І з того, як Павлина зайшла до світлиці, і з того, як сіла в куток на ослін і відсторонено втупилась у переплетені пальці, Юрій зрозумів змову, навіть зраду. Вже матінка проконсультувала наречену, як з ним поводитись, як тримати віжки, смикати за вудила. Навіть Олександр відчув переміну в настрої Павлини.

— Що ти підсунув оці наперсточки, Юрію. — І, відштовхнувши келишок, прогарчав: — Є в цьому домі хоча б гільзяна кварта? Якою пшоно міряють?

Юрій приніс з комірки угорські бронзові пугарики.

— Ну ось, — посміхнувся Олександр. — На гривну злота, на діжу дукатів. Після такого, — підняв до носа пугари-ка, — підемо на ліктях в капеверуш.

І всім налив слив'янки, розглянувся по світлиці, мовби питаючи: "А де я вас спати покладу?" Та чогось всміхнувся, махом випив і наліг на дичину. "Мати б отаке здоров'я", — подумав Федькович. А ця зчужіла панна! Амазонський тропік і вовча яма на зломах. Щось серйозне їй сказала матінка, що не вертаються води. Ну що ж, коли кохана так щиро сприймає чужі застороги, на життя не сподівайся. Охопила вже її нудьга знеоулості, здається, ми прийшли на край усіх надій, як улеглі сніги по узворах. Щоб ти вже до образів засміялась, дорога нене, коли так звично тобі все знищувати перед рідним сином! Мабуть, нема нічого жорстокішого за ненависть, що виникає між кревними. Вона, як рінець у

гірському потоці, заносить серце, замулює, чикрижить хребцями недовіри в семизлуках і скутах нерозминань. Гай-гай, нене!..

Він ніколи не п'янів. Неуважно слухав текст Олександ-рової проповіді, спрямованої в тьмисту далеч віків, і думав, чому Нойбауер обмежився одною-єдиною цитатою з неофіційної Бісмаркової бесіди з якимсь латиноамериканським послом — без посилань на джерела і коментарів. Хитрюга — "блискучий німець". Він кинув репліку Бісмарка на здогади читачів. Але виникав сумнів, що слова ці Бісмаркові не належать, що це якийсь шкідливий підкоп під канцлера.

— Ти бачив Бісмарків аншлаг у газеті Нойбауера? — запитав Олександра.

— Так. Це по-німецьки вбивчий випад проти нової імперії. Ні слова за, ні слова проти, думайте, панове, що хочете, але знайте, що нова Німеччина планує походи і на схід, і на захід.

Бісмарк — це війна... Банальний висновок зробила Європа. Бісмарк, подумав Федькович, — перманентна трагедія усіх народів Європи в недосяжних майоутностях. Поки що це два мужики, а три партії, та незабаром усе причавить маршава навала пажерливих молодців з кривавими още-пами і на випнях Європи засвітяться ліхтарі небуття для нині існуючих племен. А тим часом незрушною позою вбивають дракона. Бути мені з німцями, щоб врятувати свій народ? Стати нам німцями?..

Він зітхнув, і Павлина, зрозумівши це по-своєму, сіла біля нього. Він обняв її за плечі і зазирнув у вічі.

— Не наливай більше Олександрові,— тихо мовила Павлина.

— Чому?.. Це його особиста справа.

— Він отак засидиться до ранку і стане ганчіркою.

— А мені можна?

— О, тобі можна! — вона притулилась щокою до його щоки. — Ти кремінь. І це твоя особиста справа, хоч Дашкевичка просила оберігати тебе від пиятик з Олександром.

— Тільки з ним?

— Не тільки з ним...

— Аз ким іще?

— З гуцулами... В корчмах...

— Візьмеш мене на ланцюг?

— Ніколи в світі, Юре. Тебе можна вбити, а поневолити несила нікому. Не бійся, я тебе на вужівку не припну. Але мене ті напучення чогось дуже засмутили. Мені тебе раптом так шкода стало... мій яворе під вітрами!..

— Дякую, Павлинко.

— Вона хотіла б бути з тобою суворою, як з пустотливим хлопчаком.

— Вона і валянком не посоромилась би зробити. А тоді б намочила і скликала дивитися: пірне чи буде жити? Жорстока, немічна старість.

Олександр дрімав, відкинувшись на спинку ослона. Павлина кивнула на нього і осміхнулась:

— От забавник... І так щоднини: то любомудрствує, то западає в нетяму, ви, чемні парафіяни, майтеся гараздом, а мені віддайте моє

можне. Легко так жити. — Вона скинула на Юрія очима. — Але весь його розум у тому, що на щирість ніхто ще не прожив. Каже: люди живуть "на силу". А лиш відчують за тобою слабину — відсахнуться, як від прокази. Каже: і ти, Павлинко, зрадиш мене на людські киви, коли занеможу.

— Ви що там зажили назад, молодята? — раптом потягнувся Олександр. — Ти що розбріхуєш, Павлинко? Знайшли собі дерево спокуси. Ану за пугарики та чогось вже нами спів'яного на додачу. Тільки, Юрику, я прошу пісні без розлуки. Пий і бери гітару, досить вам зводи водити та переколи орати. Не забувайте, що роки терзань ростуть з людським віком, треба жити, забувши успадковані гріхи. Чого нас принижує ваше щастя? Чому ви від когось ніби залежні?

— Ні, ні, хлопці, — заперечила Павлина. — Там хвора жінка, даруйте нам цю ніч без пісень.

— Ну що ж! Не будемо їм душі ламати, Юрику? — Але напівжартома-напівіронічно додав: — А я думав, що колесо за колесом не потягне.

— Та ні, — мовби виправдовувалась Павлина. — Я розумію, що таке старечі капризи і що таке недуга.

— А ти завважив, Юрику, що я заручив тебе з нареченою поета? — Олександр, сміючись, підступив до них і церемонно поцілував Павлині руку. — Вона сказала цілком поетично: подаруйте нам ніч без пісень. Якого легеня це не зворушить?

— Якщо в нього все на місці, — додав Федькович, прищуривши на попівну око.

— Ви рівня з усіх поглядів, молодята.

— Ще й славетна, — розсміявся Юрій. — Хоч кажуть, що честолюбство притаманне кволим людям, ми досягли висот, слава Богу, не думаючи про байронівську смерть.

— Браво, Юрику. Налий нам з цієї нагоди... Поки живі ми в наших помислах. "Налий" — найважливіша прикмета нашого духу.

— Піднімеченого духу,— докинув, сміючись, Федькович.

— Геть, німці! Геть, ляхи!

— І геть, їхні повірники!

— Фальшиві ерудити і правдиві ляжн;.

— Ти з нами, Павлинко?

— Так. За вас!

— Тільки жаль, що ця ніч промине без пісень. А згадайте:

Wo man singt, da lass dich grötlich wieder: Böse Menschen haben keine Lieder48.

— А я знову додам, — підняв руку Федькович, — коли нема діянь народних, нема й пісень.

Олександр збив на жарт.

— Сьогодні на цьому пюпітрі, — показав на "трибунал", — Господь заповів вам діяння без пісень, молодята. А я де сплю? В конюшні?

— У хатчині для слуг. Ти ж слуга Божий.

— Лиш не зачніть сьогодні гуцуленя, бо Господь мені це не простить. То дозвольте мені в лігво для слуг? Завтра в мене меса весни.

Отець Ганицький ще раз облагодіяв многостраждальну Дашкевичку: обідню трапезу влаштували в її домі. Тонкогубі церковні сестриці в один мент позносили столи, ослони, килими, з'явилася гора полив'яних мисок, ви шику ва-но ложки з виделками, поставці, заросені, погрібної прохолоди графини з вишнівками, слив'янкою, порічковою наливкою і ще якимись цукристими та медовими трунками.

Столи аж вгиналися від наїдків: з низьких довбаних ночов для розчини на пампушки звисали півметрові смажені пструти, на бронзових підносах — пропечені до рожевого поросята із спіралями закручених хвостиків, вуджена, при-часничена баранина, дзбанятка з хроновим соусом на сметані, лискучі житні паляниці, уквітчані китицями калини, галуззям мирту і веретенами воскових свічок... Мобільності богобоязливих сторончан могло б позаздрити Бісмаркове оточення, ба й церемоніальні служби цісарських двірців.

Гостину влаштували просто неба, на високому муравистому березі Путилівки. Павлина метушилася між молодицями на правах господині, до неї зверталися за порадою, то губили, то розшукували, то переймали з рук вилежані лляні скатерки чи вазонята мушкателі. Юрій не вписувався у цей шарварок. Ці рідковолосі, горбоносі, плішаві дяки й попи на одне обличчя із засаленими потилицями і спітнілими руками знову з'явилися, ніби з дурного сну. Десь вони вже встигли причаститися, бликали на голі литки сестриць змутнілими очима й по-вовчому тягли носом запахи м'ясної печені зі столів.

— Який погожий день, — мрійливо проспівав Ганиць-кнй, по-змовницьки стискаючи Федьковичеву руку.—Природа, сину, — це радість, це біль, це звічна трагедія, але такий день, як сьогодні, — це як весняні голоси сопілок в полонині. — І зблиснув угнутими досередини зубами ховрашка, й засміявся утробою.

Отець Левицькии пискляво скаржився отцеві Кантемиру на поганий апетит: мені в дитинстві зіпсували кров цукерками, того волосся вилізло, того, вибачте, то запори, то проноси, то така різь мучить, що корчуся, як вуж на вогні.

Отець Кантемир глухим баритоном виказував співчуття:

— Отака коаліція... Отака коаліція... Отака: от та й ет!.. От та ет...

Характер отця Левицького народився зі звички скаржитися, і він додав:

— Який день чудовий, пане, а мені шкодить. Млість.

— Отака коаліція...

— Млість...

— Розстроєний ьік.

— Був мені голос, що скоро помру.

— От та й ет,— зітхнув отець Кантемир і подався шукати Волянського. Це Олександр у комірчині потроху скріплював їх "Христовою кров'ю".

— Чоловік — оудовче створіння, а жінка—рождаюче, — ні з сього ні з того сказав сам до себе отець Левицькии і зозулясто покосився на Павлинку.

— От та й ет,— сказав отець Кантемир, виходячи з хати під руку з Волянським.

— У красний храм. У домовину, — сказав сам до себе отець Кантемир. — В'янеш, як квітка без сонця.

— Істина, добро, краса, культура... — Отець Ганицький звідкілясь припровадив сергіївського вчителя Крилатого. За ними, мовби крадучись, приклавши пальця до рота, не спускаючи ока з Федьковича, вальсувала Стефанія Попович.

Отець Ганицький став боком і показав на неї рукою:

— Сюрприз, Юрію! Ми даруємо тобі нашу вірність. Це одна з тих великих жінок, яким потрібні і чоловіки, і дім, і діти, і батьківщина.

Буковецька вчителька була зодягнена в довгу сукню з чорного оксамиту, якась госпітальна стрижка, нервово посмикувалися вії і губи. Вона вітально помахала Федькови-чеві рукою і рушила до Павлини. Юрій здивувався, дивлячись, як вони по-сестринському розціловуються. Зрештою, продибашна Стефанія де не бувала. Подумав: вона давно вже, мабуть, грає в долю, в характер і темперамент, в минуле і майбутнє, в народження, переродження... Зі всього видно, що и смерть розіграє. У цьому вони з Павлиною схожі, тому й така ніжність між ними... Від захоплення до зневаги... Бракує тут сьогодні тільки Губріха і Августака. Пошкодують батьки повіту, що не побували на гостині.

За столом узявся правувати отець Галицький. В суто-лоці Стефанія Попович не встигла пробитися до Федьковича. Він сів у кінці крайнього столика — не судитимуть за скромність судом ворога, а Стефанія з Павлиною примостилися між сестрицями й нерухавими серед святих отців дяками, очевидно, домовилися поспівати. Молилися мовчки, Олександр Волянський обмахнув хрестом роздвоєне підборіддя і взявся за графин з парухою.

— Слава тобі, Господе, Боже наш, — відкашлявшись, пробурмотів отець Ганицький.

— Слава тобі, Всевишньому, — хором підхопили дяки і сестриці, мов на відправі.

Павлина, мабуть, щось розповіла Стефанії про свої взаємини з Федьковичем, бо та дивилася на нього мрійно-покірним поглядом, ніби їй з ним всміхалося щастя найближчої ночі.

Жінки пустили по рядах макітерку з парастасом, тоді пішли в рух поставці. Носи в попів дуже швидко загнітилися, дяки посміливішали, молодиці розв'язали вузлики соромливої стриманості. Павлина сиділа загадково-мовчазна, уся ця оказія мовби її не стосувалася, та й Федькович раптом перестав існувати. Чи не прохопилася їй Стефанія про Юлію Дияконович? Ця дворушна невинність здатна на все.

Він нізащо не хотів би втрачати Павлину. Багато чого в ній і в неї сприймав з поблажливістю старшого брата. Вихована вона на прикладах марнотратства, в безладді старих батьків, які більше пильнували своїх хвороб, ніж пізно народжену дитину, відчувалась в ній якась необачна навіженість, виснажлива для інших примхливість, були й нежіночі грубощі. Але тут же ламкий характер і глибока поетичність душі. За короткий час він навчився від неї дивитися на багато речей її захопленими очима, до того не бачачи в них нічого таємничого чи істотного. А що казати про ту майже дитячу бурхливу піднесеність, коли від щастя весь світ здавався їй безхмарним і безмірно щасливим, коли вона пританцьовувала біля кожної фіалочки і починала співати для бджілки між пелюстками яблуневого цвіту! Здавалося, що його думки, народжені в її присутності, від її зворушення, проймають світові океани і безконечності, а без неї його життя залишиться життям молюска під замшілою плиткою на заоінку Путилівки. Він нізащо не хотів би втратити Павлину. Йому аж серце завмерло від припущення, що це може трапитись. Коли вже розійдуться ці старі дрімаки з мого обійстя? Я хочу не раю, а спочинку. А може, я вже скараний за ту хвильку спокою і щастя?

— Дерев не перепишеш, жінок не перелюбиш, — басив отцеві Левицькому отець Кантемир, стріпуючи остяки пструга з чорної, як ворон, бороди.

— А я їй так і сказав: розгляньсь, прикинь, зваж. Мало таких прикладів маєш, що поки піп — попадя, а без попа пропадя?

Ну й втихомирилась?

— Що ж, в правдивості коріння всіх чеснот. Але як воно буває! Паству виховуємо, а своїх жінок і дочок не вміємо прикоськати.

— У своїх кривдах ми уповаємо на Йосафатову долину.

— Цим ми рятуємося тільки в своїй душі.

— Та й виходить, що всі дурні, а ми найдурніші... Отці Левицький і Кантемир вже не слухали один одного,

та й ніхто вже нікого не слухав. На царинках групами сиділи гуцули в темних гачах, білих сорочках і білих кожушках. Хто ще в шапці, хто в капелюсі, палили люльки, щось гомоніли поміж себе. З якою радістю він би гукнув це братство на обійстя, до цих столів, до цих поставців та закусок! А ще б ударила троїста, та взялися легені й дівчата в кружка, та заспівати о, аби сама вічність постелилася килимами до верхів Чорногори! А тут гончарі печуть хліб...

їдять та п'ють, п'ють та їдять. Позачасове існування. Масагети. Шнурочками ходять за стайню і знову за стіл. В присмерки поведуть шнурочками сестриць на царини, тоді будуть кликати:*Ти вже? Гай, вертаймось, пора виїжджати. А ти біжи. Тільки не забудь підмитися в поточині, бо поламає дома ребра..." І побачив Бог усе, що створив: і все було дуже добре. А ти возлюби їх і живи праведно, бо вони закусять

після тебе солов'їними язичками зі срібних тарелів і увійдуть у царство Боже, перш ніж мотузку всилять крізь вушко голки.

Федькович прослухав усю службу. Правили на церковному майдані при виносних райських воротах, отці співали, як боги, натовп з довколишніх сіл та хуторів аж захлинався в риданні, коли проспівали "Розіпни його" й Олександр словами Понтія Пілата одрік: "На хресті!" Пауза. Тоді Олександр зобразив рухами рук, як на Ісуса напинають терновий вінок, і глухо серед могильної тиші мовив: "Радій, царю іудейський! Проповідь розпочав словами: "Блажен, хто скуштує хліба в царстві Божому". Далі якась софістика: Бог виорав немудре світу, щоб по-срамити мудре, царство Боже — це достаток вина і пшениці, тож благословиться нехай те місце, де їдять і п'ють... одначе про гуцульські землі, які пани не уступили після скасування кріпацтва й досі тримають у голоді тисячі верховинців, говорив палко й до болю переконливо.

Олександрові можна пробачити і цинізм, і пияцтво, подумав Федькович. А ти, поете, за бенкетними шинквасами говориш про абстрактні болі й абстрактних катів.

Під час Олександрової проповіді він нишком споглядав отця Левицького. Цей хирлячок у немитих кісках аж мінявся з обличчя од "праведного" гніву, і не цукор спінювався в його крові, а закипала жовч. Із завтрашньою поштою консисторія і Гаман отримають ядучі доноси на схизму Олександра. Та Волянський ретельно споює Левицького (онде вже дрімає в макітрі), виправдуватиметься, що пишуть на нього п'яні заздрісники. Та й не посміє Левицький дослівно цитувати отця Олександра, який іменем Христа закликав руйнувати "світобудову вселюдської несправедливості' ... Римську імперію, матір усіх мерзот земних, і який стрясав рукою повітря: "Незабаром похитнуться від її падіння моря і твердь". І не хто інший, як сам Нерон, що вбив свою матір і брата, його догідники, що повсюдно знищили поняття людської гідності навіть в заповітах Ісуса, не хто інший, як вони підпалять Рим, і Флавіїв жереб не дістанеться нікому. Трохи нелогічно вклинився у проповідь Иосиф Флавін з сорока обложеними в печері ізраїльтянами, бо

це ніби продовжувало панування римлян, але це вже "святая святих Олександрової інтуїції, розрахованої на сплячу юрбу (у тексті Олександрової проповіді тої недоречності не було). Та й закінчення "природа забезпечує вам проживання, а Бог вічність та справедливість" не в'язалося з реалістичним пафосом проповіді. А загалом Олександр— прекрасна несподіванка, такі попи здатні повести в бій.

В якусь мить Федькович перезирнувся з Олександром — той сидів осібно на приставному стільці в торці стола. Во-лянський змовницьки підморгнув Федьковичу, мовляв, усе обійдеться, все гаразд. А відтак, мовби рухало їх одне почуття, зайшли провідати Дашкевичку. Мати сиділа між подушками з молитовником, сухими очима дивилася просто себе, нічого не розрізняючи. Федькович поцілував її в холодну скроню.

— Гарно там у вас? — кволим голосом запитала Дашке-вичка.— Статечно?

— Так, мамо.

— Усе дуже пристойно,— потвердив Олександр.

— Слава Богу. Подай мені, синку, травички. — Дашке-вичка показала на горнятко з якимись відварами, які їй готувала Меланія Верховик.— Дякую...—До Олександра: — Ви заночуєте в мене?

— А-а-а, — махнув Олександр на вікно, під яким сиділи гості. — Роз'їдуться, а ми ще з Юриком погомонимо.

— Павлина лишиться?

— Так.

— Скажете, щоб зайшла на хвильку.

— її не одірвеш від Стефи Попович.

— Нехай обидві прийдуть, я щось таке... своє хочу попросити.

Надворі Федькович розповів про свогзанепокоєння щодо Левицького. Олександр посміхнувся:

— Імператор Траян сказав про анонімні доноси: "Це поганий приклад і не відповідає духові нашого часу". Гак-ман — розумний чоловік.

— Але ж культ одного владики завжди є породженням собачого многовладдя.

— І виправданням деспотії, — сплеснув руками Олександр. — Будемо сподіватися, що мені не звелять, як Се-неці, покінчити життя самогубством.

— Ти ще сниш своєю проповіддю.

— А тебе вона не зворушила?

— Спасибі, Олександре.

— Поглянь, як обжираються богощи, — Олександр кивнув на столи, де сиділи дяки.

— Як кумранські символи.

— Для цих правда і кривда—одне й те ж саме, а страждання — угодний Богові подвиг. Тільки чуже страждання.

— Та щоб Всевишній ніколи не втручався в земні справи, наводячи невигідну для них справедливість.

—До "кінця днів". — Олександр, сміючись, обняв Юрія за плечі. — Домовились...

— До повного розвалу.

— Бо віра без діла мертва. Ось Стефанія щось до тебе має, стримить, як вуж на хвилі.

Вона його привітала з вибором, невиразно пошкодувала, що Павлина — родичка "галілейського мандрівника" (Олександра).

— Але я знаю, що ваші приятелі назовуть це смертельним промахом.

— Танячкевич, Горбаль, Шашкевич-син?

— Так, — ствердно кивнула Стефанія.

— А ви якої думки?

— Амазонка втікатиме, щоб її вічно наздоганяли.

— Така вона, муза генія, — посміхнувся Федькович.

— Ой...

— Або безжальний присуд долі.

— Федьковичу: ой!.. Я хотіла б тільки одного: щоб у вас не трапилося ні зречення, ні каяття.

— І не увижалися обломки давніх образів?

— О ні, не треба.

— Виходить, що сто коханок менше розорюють, ніж одна дурна жінка?

— Але й це пусте.

— Тоді сумна моя безвість.

— Ні. Я вас знаю, ви завжди готові до гіршого.

— Amor fati? Мужня воля до того, щоб пережити своє життя? Ніцше?

Вона прицмокнула і стенула плечима.

— Завжди бути готовим до найстрашнішого? — запитав знову Федькович.

— Я сказала — ви завжди готові до гіршого. Це не вирок, а тільки застереження з невідомого майбутнього, ніби оселя вашого духу чи, сказати б, поетичний стан. Але ми забрели кудись дуже далеко. Я просто маю на увазі її манірність, половинчастість... Павлина — егоїстка, Федьковичу. Даруйте, але я мусила вам про це сказати. На щастя, ви вмієте зберігати самовладання, і ще я вірю в магічний вплив вашої посади й особистості.

— Буде що буде.

— Ви не забуваєте, що я вас люблю?

— Забуваю...

— Не забувайте, Федьковичу. Я невродлива, навіть потворна, мене забудьте, але пам'ятайте, що я вас люблю. Згадуйте, коли вам буде важко. Я буду з вами. Впрягайтеся... І вибачте...

— Ви про що тут воркуєте? — стала між ними й взяла під руки Павлина.— Ану, ану! Почервоніли!..

— Ти ж знаєш, що я безпутниця, суще безчестя і тільки думаю, як би відбити від тебе Федьковича.

— Пізно, мамо, до школи, — розсміялася Павлина, притискаючи до стану Юрієву руку. — Цей грішник приречений, ти його від мене не врятуєш.

— А що я вам казала, — засміялася Стефанія. — А ви думаєте, що лиш відьми знімають зірки з неба.

— Цікаво, скільки потрібно відьом на одну дружину? — весело сказав Федькович.

— Ти бач, яка черга до раю, Стефо?

— Що ж, одну прагне озолотити. Молодець, Федьковичу. Вас покинути? Поворкуйте і ви. А я піду твого Олександра розважати. Хочу йому поцілувати руку за сьогоднішню проповідь.

— Іди, іди, це джерельце не вичерпаєш.— До Юрія: — Чогось він як занехаяна дитина, відколи за столом.

— Гіркота сміливості.

— А на цю вічну вдову мені завжди жаль дивитися, — сказала Павлина про Стефанію. — Вона розумна?

— Дуже.

— І така нещасна!

— Наївна самітниця, що прагне ласки, товариства, дитини, слави, багатства...

— Нещасна,— повторила Павлина.— Вона, звичайно, розуміє, що нічого не досягне. Звіршуй про це. Але щоб вона не здогадалась.

— Я про жінок не пишу.

— Ти ж мені читав?

— Це інше.

— А про маму напишеш?

— Ні... Мабуть, ні.

—Дивно. А що тобі говорила про мене Стефа Попович?

— Що ти трохи гри масна.

— Ну, це я їй сама сказала про себе. Я їй ще сказала, що боюся стати для тебе обтяжливою. У мене дуже нерівний характер, часом я до всього на світі в перекорі, чогось бунтую, готова накликати війну.— Вона скрушно зітхнула, тоді несподівано запитала: — Ти не будеш сердитися, якщо ми кілька тижнів не будемо бачитись?

— З чим це пов'язано?

— Мені треба поїхати в Коломию до родичів.

— А коли ти мене познайомиш з батьком?

— Після повернення.

— Гаразд. У мене теж набралося чимало невідкладних справ.

— Але ти ніби ображений. Це не вибрики старої діви, Юрію. І я не якесь блудливе поріддя. То наші майнові чи спадщанні клопоти, батько хворий, навіть до Розтоків не зважиться поїхати.

—Добре, кажу. У мене до біса роботи, не жіночих зваб. —Образився! —якось аж втішно підкреслила Павлина.

— Ні. Це дерево для мене без листу. Я хотів би, щоб кожне з нас жило своїми власними турботами, як водиться в добрих подружжях, але й ніхто не повинен забувати спільних цілей, бо не хотів би я повторювати помилки своїх батьків.

— А коли мені доведеться пробути там до осені?

— Я житиму радощами пам яті.

— Ти злоріка. — Вона окинула його тривожним поглядом і раптом випалила: — У тебе ще хтось є, крім мене.

— Я неповний тиждень залицявся до Юлії Дияконович.

— Ти з нею бачишся?

— Ні. Вона вийшла заміж за Крилатого.

— Холодні печалі невдалого парубкування...

— Ця шкодлива кішка народилася для іншого чоловіка.

— Але ти з жалем згадуєш про неї.

— З жалем до себе: що такої вроди не заслуговую.

— Без приносу нема льосу.

— її вже і Крилатий поховав між померлими богинями.

— Ти на все маєш виправдання.

— Просто я не розминаюся з неминучим.

— Навіть з розчаруваннями, наклепами, невдячністю?

— Я живу з власної необхідності жити — і край. Я не претендую на гріх і святість водночас, бо це річ неможлива.

— Коли я тобі обридну, ти спробуєш спекатися мене?

— Я не хочу, щоб ти мені обридла, і, будь ласка, досить цих вправ.

— Ти не будеш зі мною брутальний?

— Мене це так само непокоїть. Але ні. Коли все розумієш, то все прощаєш.

— Тобі муляє якась непевність. Я вже так зрослася з тобою, що відчуваю все-все. Муляє, правда?

— Так.

— Даруй, але я повинна знати, що й чому. Ти проти батьків озлоблений, Ганицького спік би на вогні за фальшивість, Августаків ледве святкуєш… Але ж є в тебе і приятелі: галичани, Нойбауер, Воробкевич, наш Олександр. Ще хто?

Він подумав, що, мабуть, гидко ховатися за плечі історії, та чому їй не назвати справжніх апостолів-обранців, адже людина мусить комусь поклонятися.

— Я дивлюся на маму як на святу, що осиротіла у власному материнстві. Вона вбиває мою любов, бо їй цього дуже мало проти вимерлих від сухот дітей.

— Мама для тебе не приклад.

— Це лиш моя німа молитва. — Він мовби прислухався сам до себе, машинально протер скельця окулярів.— Молитва... Ваш Олександр сказав ои — на безвік.

— А хто понад усіма?

Він у ваганні поглянув на неї.

— Це надто далекі люди...

— Не хочеш, щоб я знала?

— Не розумію, що це тобі дасть. Ну, це... Христос. Це Спартак, Гарібальді, Шевченко. Такі речі не пояснюють.

— Навіть нареченим?

Несподівано його обійняв якийсь довірливий оптимізм, ніби щойно перестутіив поріг до себе справжнього, та сказав мовби жартома:

— Назвав я тобі їх заспіль, не подумавши, але це і є мої апостоли. Навіть здається мені, що сам Бог відкриває їх, а хто їх не бачить самим серцем, той просто сліпий.

— Але ж сам Бог не велів судити сліпців, Юрію.

— Я не осуджую. І пробач, що я про це неохоче розповів. Мені важко щось приховувати перед тобою. Колись я все виклав би, як перед власним сумлінням.

— Твій батько з високошляхетного роду?

— Гордигіські — вельможі Розгір'я. Колись поїдемо з тобою на Самбірщину?

— Не хочу.

— Чому?

— Ми надто бідні люди, щоб при великих ставати великими. Нам краще між чужими. Родичі завжди багато вимагають і через це жорстокі, не прощають навіть дрібниці.

— Так,— зітхнув він.— Родичі — категоричні егоїсти, які нічого не прощають.

— А ти сказав, що коли все розумієш, то все і прощаєш.

— Не всі здатні все зрозуміти.

Вечірній вітер схмелив над вікном святкове галуззя, задебелів щось в маю над одвірком. Скупе листячко верболозу вже згорнулося гусінню й скоцюрожденими баранцями — наймальовничіше свято між весною та літом набирала ніч, і вже ні та, ні інша пора року мовби не шукала в собі віри.

— Ходімо спати? — спитала Павлина.

— Стели. Гості збираються до від'їзду.

— Ще будуть прощатися з мамою?

— Не треба. Подумає, що всі тут непевні за її здоров'я.

— Але ж вона хоче вийти. Просила нас зі Стефою допомогти.

Федькович мовчки дивився на ще омиту сонцем, схожу на білу фортецю, непорочно-неприступну скелю по той бік річки. Думав: щойно народившись, імітуємо смерть. 1 це прощання мама продемонструє як останнє.

* * *

І вже був день. Молодий, свіжий і повносилий, як Великдень. Якось Танячкевич назвав отакий день "днем для мертвонароджених". Тепер і йому так подумалось. Так виглядало навіть із сонця, що мовби й не пливло у небі. Десь у глибинах пам'яті бриніли Шекспірові сонети: я би покликав смерть, чи... я покличу смерть, чи... я кличу смерть.

Умирає мама. Меланія Верховик знову до ранку спала зі слугою Юзиком, недужим грижею, а десь на Бісковому скиті рубає смереки її чоловік, кажуть, справдешній леґінь. Зітни їй голову, замість смеречини, що на гранітах, у двох —трьох сантиметрах напиленої віками глинки, пустила корені на тисячоліття. Дивно: той Іванко не зітне Меланії голову. Бо сам хоче жити, і катуша навіть уві сні обходить його сторонцем.

Гнідий гатив копитами підлогу. Виходь, коню. Аж стрепенувсь на кроки господаря та запах люльки, аж мокротою взялися шия і круп. Легковажна ти пуряво між скляницями Горганів і небес! Шаблон слуги. Моя ердельська покаро. Ідемо на Бісків, поглянемо, як рубають смереки. Як стинають голови верхам.

Та ступав поруч із осідланим, завуздеченим конем, як вже не раз між стременами гір, коли не в міру послужливий Гнідий ламав на копитах підкови і спинався на верхи у кривавих вухналях.

Жовтим мулом текла Путилівка. Десь у перевалах спливи. Річищем упереверть котилися пні, довго, як на руський місяць, встрягали у лесові береги смереки.

Мовчав ліс, і мовчала дорога. Тут, де так само чоловіка ніхто не має за чоловіка. Лиш чую німо-чорний крик епох. Соромливо-мовчазне "хочу" і не можу".

Так я до вас стримів, гори! Чекав усім тілом, як спокою від тривог. А ви німі й сліпі. Скільки вам казати: а ви німі й сліпі! Як людський рід і гуцульський щеп. Посілок недуги й безнадії.

Вмирає мама. Павлина повіялась до Коломиї. Дарма це все з Павлиною. Моя чергова помилка. Двічі ніяка ця затримана діва. На зуб старому цапу. Але ж люблю тебе, Пав-лино, як останнє сподівання щастя. Люблю жагою здоров'я і могили. А ти лиш тіло без душі й жалю. Хоч умри, не озвешся, не назвешся. Хоч умри, ти як Химка Забіяка: тільки примха крові. А я... Мов бунтівний той негерой, що знає стиглість сонця, та не має. В державі страмоти я офіцер без шаблі. Отут. У безвісті пропавши. З пенсійними витратами на власну смерть. Д, хтось для цього вночі під шрапнеллю золотого добуває. И не вернеться, не спишуть на постій додому, там і закопають, може, ще живого. Отак мені корона платить. Гнідий закам'янів. І я стою, ніби прич-мелений, немов приріс у мить принуки до землі, та й прошу знову й знов: малу дитину не гнівіть, не кривдьте муху, моя-бо справедливість і милосердя з усіх часів. А ти вже схаменувся б, Бісмарку: усе, що ти сказав, дзвіночок пе-репіяв.

Пречиста Діво, радуйся, Маріє...

Поїли зрад-зілля, в немилицях ходимо. У світлі каганців і мовчазної покори.

Чисте поле Романове...

Даруйте, хлопці, за цей пенсійний доброжиток.

Навіщо я Павлині так багато наплів про себе, про тих апостолів і нічліги усіх моїх жінок? Вона це з насміхом розбріхує комусь. А кажуть, що майбутнє, як дитя, народжується в бруді. Батьками цих справ не дозволено судити. Але навіщо цій істоті я любов розкрив? Освідчився, як леґінь у потоці. Ще одна небилиця мого життя. А Наполеон сидів собі на пні, коли тонули улани. Безумство самозабуття? Чи переможця смерті/

І це марниці. Що там із смереками? З чоловіками і жінками моєї Чорногори? Отож-бо, братці, є: коли я стану імператором Індії, то зроблю вас губернаторами Кашмірів.

Павлина виїхала "не будь здоров" і не пустопаш. Ніби я винен, що їй треба їхати до Коломиї. Дивно. Мовби полили тебе розлуками після живої смерті. Некеровані причини і безпорадне буття. Ні тобі справедливості чи дяки, ні тверезості чи невдаваного самовбивства. Достоту як у країні Бісмаркових світань. Ніби засвітився ще один ангел світла після неба Клаузенбурга, Торди і Ардяла в поході гуцульських легіонів на смерть до Ломбардії. Але все-таки там щось було. Трохи власних історій, трохи Вільмара. Був у пам'яті камінний Погар, де біс на скрипці грає. А ще опис земель австрійського царства, релігії, звичаї, професії, біблійні легенди... та два дні їзди на конях з Чернівців додому. Там щось таки було. А це нова завіса в пекельні знегоди. Шкода, Павлино, що ти покинула мене, як недоношену дитину. Я став народжуватися... Народжуємося на погостах рівними, а вмираємо завжди підтяті. Як ледні потемків. Як тупорилі й засечені жандарми. Гоморра і трахома. Німий крик душі...

І криваві приторки болю. І мандрівка без стрівань. І глибини оспалих надій в глибині непробудного сну. І снігура непрожитого життя...

Гнітюче розчаровуєш мене, Павлино, вбиваєш. За що? Хто навчив тебе такого підлого знущання?

Ну, справи, клопоти спадщанні... Але за що ти кривдиш мене через якусь дурну потребу?.. Вона прощалась теж, як мама: мовби назавжди.

Обставин, які б його хоч трохи щадили, в житті таки не було. Навіть більше: все ніби вигасло для нього разом з його переселенським чи розселенським родоводом. Вигасло, умерло, щезло, не проміряне ним ні на карати, ні на грейцар, в душі лиш скімлило дитя жалю до всього сущого, часами зривалося на ридання, годі було таке серце збагнути, щоб вгомонити. Як плач сторіч, стояв він над чужим світом, не маючи до кого прихилитись. Навіть хлопці зі Львова здебільша не могли його зрозуміти, та совість мали, намагалися подати руку бодай для потиску. Однак усякому людському дріб'язку чогось любо було познущатися з нього. Навіть отой від їзд Павлини. Все, що між ними було, потонуло в її химерах, просто якомусь божевіллі: вона жадала бачити його іншим, ніж він був, а іншим він не міг стати, бо це означало, що йому кінець. За звичайну жіночу вередливість це годі було прийняти. То був протест проти нього самого, продиктований неясністю розуму жінки, яка повелася нагло, нахабно й підло, заявивши, що зрадить його, якщо він не відмовиться від літературної пращ. Вона хотіла його бачити вчителем, суддею, жандармом... тільки не поетом, це звання не мало для неї найменшого престижу. Раптом! Бо до відвідин його дому в Сторонці пишалася, що він поет, мудрець, пророк... Вш розумів, що мати не встигла отак переконати Павлину, але це був той же самий протест жінки супроти материнства Творця. Павлину годі було схаменути, вона потоптала в ньому все, як дрімуча віслиця. Після тої сцени перспектив на їхнє одруження лишилося дуже мало.

Весь той вечір був якийсь пекельний. Мама мала урочисто прощатися з гостями. Бряжчала збруя над вигоном, грубо лаяли коней

підпилі дяки, і вже відроги Чорногори поглинув присмерк, коли, поправивши пружинні передки на возах й заславши м'які сидіння бричок, хто звідки зійшлися через розчинену браму на осідок. Мати в супроводі Павлини Волянської та Стефанії Попович з'явилася в дверях, тримаючи в руках молитовник у засмальцьованій обкладинці. Обличчя її, як і до цього, відливало смертельною блідістю, й беззвучно ворушилися посинілі, аж фіолетові, губи, їй мовчки цілували руку, та вона вже не реагувала ні на що. Нарешті Ганицький кивком голови звелів дівчатам одвести її до хати. Бо й справді виглядало, що тут лаштували показ самої смерті, а таких видовищ попи й дяки надивилися досхочу, та й за гроші. Гримотом коліс котилися дороги вверх на Сергії, в діл — на Тораки. Над плесом Путилівки, зблискуючи, мов ятагани, шугали, ловлячи мух, меткі пструги.

Від осідку знову відкотилося життя. "Навіть пісні цвітуть і одцвітають..." Життя — яке вже не яке, та схлинуло геть, як розбита хвиля. Над горами стемніла безхмарна блакить, і, безсило облизавши солоні губи, на околицю впала тиша. Він запалив усі свічники в своїй робочій кімнаті. Одриваючи прутики воску від почорнілої бронзи, думав про матір. Одної людини часом вистачає і на рід, і на село, і на імперію, досить назвати їй посаду. Це завжди потвердять дзвони нашого сумління, коли ми відчуваємо, що найвища посада на землі — бути людиною.

За вікном над кришталевими ущовбами скель в неулов-лену мить зблиснув холодний місяць-розкрій. Пригорби вкрилися синім бряском нічного світання, лиш ліс чорнів над Сторонцем високою, непорушною стіною, немовби вінчаючи світовий кордон до чужих стихій.

Павлина вбігла до хати — ніби ввірвалась у самоту його дитинства. Вони міцно пригорнулися одне до одного й отак, не мовлячи ні слова, простояли посеред світлиці цілу вічність.

— Не піду нікуди звідси,— нарешті простогнала вона. — Не хочу. Не піду. Не покину, не залишу. Умру отут, бо лиш тут моє життя.

Він мовчки гладив її коси.

Йому нарешті здалося, що він здобув собі незалежність генія: є певні статки, є вірна людина поряд, є ім'я і людська повага, залишається працювати з властивою йому невсипущою відданістю — і світ він виправить коли не в скорому часі, то нехай далеко згодом. Я створив свій дім, хотілося йому сказати. Винайшов, видобув з нічого, будучи нагородженим на право його мати. Святе Письмо для тебе справдилося, але справдилось, щоб ти його утвердив власним прикладом. На партитурі часів і стосунків буде записана нова неповторна мелодія, симфонія незалежності і щастя, осягнених генієм. Колись він вкриє славою оцей забутий світ, забуту землю цю. Як скальд рунів, він створить нову сагу про Фрітьофа. Я її видам під назвою "Слава Ігоря". Тсгнерові і в могилі не присниться, що я зроблю все краще.

У ту хвилину ще тривало щастя. Він вірив, що ця нерозривна мить крицею років стане й кріпитиме його до плідних звитяг. Хоч навіть потай себе думав, що оті їх по-обічні самоз'ясування трохи позбавили обох і святої піднесеності почуттів, і попередніх заглиблень, які винагороджували кожен порух їхніх сердець.

Дарма я посилався перед нею на Христа і Гарібальді... Але тоді я не посмів би назвати Шевченка. Моє сторіччя ознаменоване не тільки Бісмарком і Бонапартом. Є Гете, Байрон, Бетховен і Шевченко. Для нащадків усе буде зрівняно до цих висот, таких відмінних засобами й наслідками історичної місії. Вони заклали оцінку віку і переоцінили для наступних поколінь минулі вічності.

А я лиш проїв останню копійку на сіль...

І ніби ця думка настроїла Павлину, збунтувала кров. Вона затремтіла, як прогнана і програна тінь, стала його хулою і ганьбою, указною провісницею нових його занепадів. Істерика її заплуталась у жалюгідних шатах ночі, і про це моторошно згадувати. Павлини нема.

Усі невідповідності тої миті обняла якась сценічна кривда. Я впустив у своє життя брудну людину. Мій дім в облозі паскуд.

Ліс, наче вовк, прикинувся, що спить. Лісоруби полуднували на ялицях. Слухали перестуки дятлів у нетрищах. Здавалося, там працюють сокири. І тонко, як пила, подзвонював Бісків потік у заповненій серпанком ущелині.

— Сідайте до гурту, — запросив Федьковича до навхрест покладених колод ніби знайомий з обличчя, кульгавий на одну ногу й з непокритою головою, лисий гуцул.

Знайомість та була нереальною. Гуцул на кульзі, обличчя солдатське, набрякле за півтора десятка років вівсяною кашею. За такий строк служби усі обличчя мов з-під одного пензля над трафаретом.

— А де тут Івана Лугиню побачити?

— О, він ще вище, пане підпоручик. Аж за Острим каменем на перевалі. Там з окремою ватагою трелюють кіньми. А ми ручками, кілочками, на прямому спуску.

— Та бачків, як зорали гору в Бісків яр. Чому жолобів не зладнали? И підходу сюди зовсім нема...

— Панові нетерпець на угри колоди вивезти. А підходи?.. Ми звідси й не злазимо. По линві харчу й воду подають, спимо у зрубовій хижі. І зазимуємо. Як каторжні солекопи-засланці. Раби римські в камінних штольнях.

Сивоусі й безвусі гуцулики в перехняблених під негодами зелених крисанях зчужіло дзьобали двома пальцями зруділу бринзю з брудних платинок на колінах, їх уже ніщо не цікавило. Хіба що їжа та сон.

— Гору ви, хлопці, зруйнували.

— Життя не так зруйновано?

Федькович розгорнув топірцем тоненький сірий наліт землі на крем'яному щиту. Витягнув руками два зрослі воловоди коріння.

— Дивись. Один корінь пішов до того пенька, а цей іде до тамтого. Росло дві смереки, а корені ось тут зрослися мертво, ніби дві руки з твого тулуба. Якщо котра-небудь смерека банувала через нестачу вологи, то їй допомагала вижити інша із свого коріння. Отак уся ця гора иророслася кореневищами дерев і трималась літами в най нещадніші роки. А ви що натворили? Землею ця скеля вже ніколи не візьметься, і дерево її ніколи вже не вкриє.

— Я, пане, відрубаною ногою навіть за жіночу литку не можу зачепитись.

— Але живеш. Лісоруб посміхнувся.

— Розказати тобі, що роблять вовки, коли не дають собі ради з собачою зграєю? Вовк міг би відбитися і від псячої тьми. Але своїм лаєм пси його доводять до оскаженілості і він кидається на першого-ліпшого пса, щоб перегризти йому горло. І задавлює. Але тим часом решта псів розриває неприступного звіра. Отак і я вже готовий кинутися на будь-кого, хто мені заважає заробити мідяка, хоч знаю, що мене повісять. Я чиню те, що мушу чинити. Того й бачиш мене тут, того я ще живий.

— А внизу живуть його діти, — додав зморений жовті-льницею сивий лісоруб, що й очей не звів на Федьковича, прислухаючись до розмови. Репліку він кинув теж мовби до землі. Додав: — Того й бачиш нас ще живими. А для інших ми вже ніби поховані. Сюди хіба дивак завихторить.

— Ми заковані самими небесами.

— На ланцюгу з повішеного Ісуса.

— Ти справді дивак, підпоручику.

З протилежної колоди звівся чисто поголений кремезний парубійко й перекинув з руки в руку топір.

— Не будеш же ти стріляти в нас зі своїх пістолетів за те, що рубаємо ліс, аби заробити на хліб? — Погрози в його голосі, одначе, не було, він тут же невинно посміхнувся: — І ти не загнаний вовк, і ми не хижаки. Хіба ми не знаємо, що весь Бісків сплівся корінням, як грибниця? Але вставай, братці, до роботи, бо з пайових слів та порад не проживеш.

Вони, досить численний гурт, немовби провалилися десь за стіною смерек. Зацюкали сокири, заскімлили пили, з тріскотом і шумом стали падати дерева. Лиш іноді вкрадалася мить, коли вітер доносив з-за хребта гул Біско-вого водоспаду.

Ось і мудрість часів.

Чи в землю ще вросте народ, як ліс, суцільним клопотом й доцільним існуванням? Kennst du das Haus? Auf Säulen ruht sein Dach...49 Усе чомусь не те. Довкола повій постелився. Люди як одинокі вовки. І не докоряй, на топо-ри не візьмеш. Нема землі — нема й народу. Нема народу — нема мови. Нема мови — нема пророка. Пустеля, полином укрита. Бог посіяв лиш вогонь і смерч. І тиф та чуму. І потенцію до виродження. Щоб витурити Івана на Бісків за грейцаром, Меланія зчиняє вереск, і спить з Юзиком та іншими, і народжує дітей, які не стануть людьми, і не буде народу...

Was hat man dir, du armes Kind, getan?50 Часи навчать!..

Навчать, прокляті, і зневіри, і покори.

Треба воістину бути апостолом чи й самим Христом, аби не занепасти духом. Аби сенс і смисл твого життя не звели до дурних обставин. Аби прожитий у болях день не переклали на марноти своїх буднів чи днів, сказав би Та-нячкевич, для мертвонароджених...

Виявилося, що леґінь, який перекидав уруках сокиру, ховався на Бісковому від служби в цісарській армії. А жов-тушний дідок ховався там п'ятнадцять літ від засуду за бунт у загонах Кобилиці. Хто за що ховались інші хлопці, і тільки шурхіт спиляних смерек засвідчував їхнє існування, бо и мерців не спускали на поховання до долу, а прикривали тіла несвяченим бісковим плиттям, і замість смерек виростали хрести на гранітній оселі втікача, чорта і Бога. Федькович побував там і не гостем, і не батьком для ще юних, і не сином для тих, що доживали віку. Він знову щось лишень підгледів, аби зосталось без слідів. Аби лиш в серці викроївся біль, аби за "тих" сльозу вписати в книгу для 'дозволених". Перед його очима до самої смерті стоятимуть жалюгідні, напівголі, знищені люди.

Коли він зійшов з хребта, була вже ніч. Зблиснув і тут же заховався за Бісків золотавий місяць.

Місяцю-князю, Білий вівчарю, Вийди, голубе, З чорної хмари! Бо я далеко Сю ніч мандрую, Сю ніч мандрую, Де цар ночує...

На добраніч, земле! І сьогодні, як учора, тебе я маю і не маю.

І в таких настроях його застав Танячкевич з товаришем. Аж тепер я закінчу свою рапсодію про світогляд, подумав Федькович. Ні, світоглядну рапсодію. Ніби тільки для цього існую, ніби життя дає мені снагу не до праці, а пустопорожніх медитацій. На яких теоріях я повинен виїжджати перед цими хлопцями? Ах, що таке поезія взагалі! Поезія — це міфотворчість символу і почуття в плинній стихії

організованої мови. Хто це сказав? Звісно, Федькович. А що означає жити? Жити — це вірити в чари. А що таке міф? Це інтуїція пізнання. Мені дорікатимуть за діалектизми. Я скажу: моя мова — носій моєї особистості, виразник мого історичного мислення, мого досвіду, внутрішніх устремлінь та широти надій на людство і світ. О, не так уже й погано. Але я їм спробую влаштувати пиятику. Невеличку оргію безпам'ятства, бо тільки так справдяться усі сподівання людства... коли ми здолаємо інерції до звичного.

І ніби все було вгадано чи наперед розіграно.

— Я ж казав, — обнімаючи його, сипло бубонів Таняч-кевич, — що поезія — особливий світ, який розкриває душу за клопотами днів. Дивіться, які стоси списаного паперу! Порожнечу життя вміють обходити лишень діти і поети.

— Завдяки наївності, — додав, сміючись, Федькович.

— Тільки в тій мірі, в якій уява і література — наука співчуття. В цій мірі діти і поети — ясновидці. Ми ледве добралися в твої заковані горами дороги і потоки.

— Гм... — знову посміхнувся Федькович (очі його світилися неудаваною радістю, бо він давно чекав цього візиту). — Заковані горем, братчику мій, голубе мій щирий. Ви ступили на скровлену землю, де крижаніють очі від людського горя. Якось я піднявся на Бісків скит...

Всадовивши хлопців, став розповідати.

Зодягнений під краківського панка, братчик-родимець Данило Танячкевич і на словах, і на ділі віроісповідував дві "факторології": галицько-буковинський сепаратизм і польсько-німецьку "філософську" схоластерію. До "матінки Австрії"" він теж мав особливе ставлення — де і ким було програно стільки політичних баталій до повної поразки? Все

австрійське — геть, воно неварте виїденого яйця. А ось Федькович і Буковина — те саме, що Шевченко й Україна, і затримана на Буковині православна віра — це... "наша ціль", що врятує від загибелі всі слов'янські народи. Первосвящеником православного слов'яниста Танячкевич вважав чернівецького єпископа Євгенія Гакма-на, політичним заступником — Ернста Нойбауера, культурним поводирем — Юрія Федьковича... Зрештою, для Федьковича він завжди залишався потрібною людиною, хоч сам Федькович сприймав його завжди іронічно, а коли той відстоював необхідність власної, української шляхти, тицяв йому під ніс дулю.

— А чи є на Бісковому наші галицькі втікачі-молодці? — спитав Танячкевич, вислухавши, мало не зі слізьми, розповідь Федьковича. Поет змушений був його розчарувати: нема, жодного нема.— От би легіон покари там заснувати! Тобі з шаблею і пістолями туди б з'являтися та муштрувати військо до зброї під хоругвами православного лри-ста!

—Давай вип'ємо, — сказав Федькович, прямуючи з поставцем до барилка з горілкою в кутку на ослоні.

— Нас і так вбивають пияцтво і жиди. Народ у корчмах зубожів, а уніати і латинники продають Русь на аукціонах. Зволощені гуцули і собі почали мріяти про дунайську імперію, сполячені галичани — про вислянську, знімечені русини не дають розвалитися Австрії.

— Коли б ти не був містиком, — вертаючись з наповненим поставцем, мовив Федькович, — я повірив би, що цей колот просто моралізаторство. Між церемоніями перемог і порятунком втечею.

— Ти теж містик, Юрію, і теж тебе непокоїть почуття ланця.

— В скарбівні слова.

— Ой ні! Усі ми кущ сухого полину, Юрію. Суєта і мар-нослав'я. Марево осені в пригаслий день. Ми містики, оо не бачимо наслідків своїх потрачених зусиль. Ми потонули в словах, які навіть біс на Біскові не чує. І твоїх не чує. Я собі взяв мету — щоб ти був почутий, а ти думаєш тільки про те, що я цього не вмію зробити в єдиносутності тебе й русинів, Бога і життя. Я, мов Ієронім при Феодосію, при тобі, проте письма в моїх оцінках не приймаєш. А ми оба і проти вівтарів, і проти тронів.

— І кажемо, як Августин: нема спасіння поза церквою.

— Бо на цю пору справді нема ані батька, ані матері.

— І народ приречений на нещасну необхідність грішити.

— Miseza nécessitas peccandi. Рятує нас молитва й каяття.

— В Америці втікачі знищили рабство для втікачів.

— І Пій дев'ятий опублікував Силлабус", перелік все-земних блукань сучасності. Геть реалізм, неореалізм, раціоналізм, свободу слова і науки, хай живуть іконодули і згине соціалізм, хай мощі стануть на вуглах святими реліквіями замість проституток, світ знищили жінки, жиди й жандарми, давай з Бісмарком будувати оранжерею прогресу. Реварум новарум. Побазікаємо про нові справи. Я п'ю за твоє здоров'я, Даниле Танячкевич. За політичне вірування. Щоо неторканими лишилися всі справи для всіх. Я п'ю за твоє здоров'я, Танячкевич. Я не знав, що з моєї розповіді в твоїй присутності із Біскового скиту утвориться Бісмарків скит оновлення. Церква — і шляхта чи купці та промисловці. Kulturkämpfer! Бач, як переплітається історія! Римляни не скинули Пія Дев'ятого в Тібр, але ставленик апостола Петра, я думаю, не буде повергнутий. Бісмарк поставить пія на пія, зробить із пія пія, а ти з Гакмана хочеш мати владику для православних. Доки цих попівських війн, коли народ вмирає. Смерть тлумачать як всевластя намісника Бога

і непорочне зачаття Марії. І всі намагаються відімкнути двері могили Петровими ключами. В парламентаріях і руїнах абсолюції. Твій Гакман не завтра, то післязавтра вишле посольство до Ватикану. Знак згоди, милосердя і прогресу. Твій Гакман заснував у Чернівцях німецький університет. Чи ще засновує, щось таке писав мені Нойбауер. Допиваю, братчику, за тебе, бо дав мені хоч виговоритись.

— А ти знаєш все про все.

Знаю. Того й конаю. Транснаціональні єдності православ'я чи католицизму... Та ще раз: пропадіть, попш Є люди. Є діти. Є батьки і матері. Є зорана земля, що сіє хліб. Наш світ ще нічого не зробив не тільки для людини, а й для немовляти. Мама народжує дитину гірше, як та вовчиця. Коли вовчиці нема чим виплекати вовчуків, то вовк лягає перед лігвиськом, щоб вовчиця роздерла і нагодувала його тілом та кров'ю потомство вовче. Коли і цього мало, а вовк це вже завбачив, то кличе свого брата вмерти після нього і брат іде й вмирає під іклами. І вовчий рід триває. А люди? А народи? А імперії? Закляте самовбивство у вбивствах. Найцінніше в людях—здатність творити. Кому це потрібно нині? Така потреба — лиш живе и трагічне видіння. Як невинна жінка в постелі.

— Дівчина...

— І дівчина, і дружина.

— 1 вовк.

— Так, і вовк, братчику. Мені про цих вовків на Біско-вому так наговорили!..

— Налий же и нам.

— Скажу Юзикові, щоб подали оленя. Цей вовк підстрелив.

Коли вернувся з другої половини, давши слузі розпорядження накривати на стіл, Танячкевич знудьговано походжав по світлиці, знічев'я то піднімав, то клав на "трибунал" котрийсь з його рукописів.

— Університет, Юрію, ще не відкривають, хоч все для нього підготовлено, — сказав гість. — Цю оказію хочуть присвятити до сторіччя з часу приєднання Буковини до Австрії. В цьому я Гакмана не схвалюю, як і в багатьох інших вчинках. Відкриття університету стане актом завершення германізації краю, поличником для безвольних русинів і бундючних волохів. Григорій Воробкевич написав мені: нехай ця, тобто німецька, культура і в німецькій одежі, але це культура, а не варварство, бо сам із себе народ не може чимось стати. Тепер ти можеш зрозуміти засади мого сепаратизму?

— Ти надто категоричний у всьому і дуже швидко міняєш свої погляди.

— Залежно від обставин. Щось корисне для народу можна нинірobити в тому разі, коли стаєш під ті чи інші знамена.

— Перша свічка, яку зліпила людина, догорівши, народила думку про Бога і про смерть. А до цього все, що горіло на очах в людини, горіло без певного смислу і значення. Ми запізно думаємо і запізно виправдуємося перед історією.

— Але свічка все-таки символ смерті, а не життя. Ми хочемо полум'я, справжнього багаття розвою, тому доводиться бути дипломатом, а не лиш поборником справи.

— Господь би вам очі заплював, пани дипломати, та й ваші справи, в яких черв'яками свій вік, як у хрону, живете. Орудою своєю ви тільки глибше закріпачуєте люд. Після розмови в Киселицях Гакман запросив мене на гостину в офіцерському мундирі. Та я не пішов.

— І ти вважаєш, що це добре?

— Не про мову чи віру треба нині говорити. Не до захоплень сутичними перестрілками. Треба говорити про народ, від народу, іменем народу. Народ підточується не поганістю батьківства, а відсутністю батьків. Де ви, заступники народні, в історичній цілості народу, в його часовій повноті для наступних віків?!. Дипломати!.. Та... проклятуща моя натура! Чого я з тобою лаюся?! Сідаймо до чарки. Ще ти мені станеш ігнорантом, батьку милий. Тільки через те, що не роз)тиюся на німецькій дипломатії. Гнила солома політичної грамоти. Сідай за стіл, паничу. Не перерубав я твого лісу, а ти мого, та й не будемо заганяти рибу в чужий сак.

— Ти маєш на увазі Sotictatea pentru cultura si literatura?

— Боже, які ж ви, політики, конкретні у власній історії!

— В той час, коли від поту зброя мусить червоніти...

— Хоча б так. Месіанізм і містика мені так само обридли. Якесь безкриле самоіснування.

— В надрах апостольства.

— Безперечно. Мене болить, і я не хочу йти в країну загадкових сфінксів. У праджерела тіней та ворота оуду-чини. Мене болить моя Буковинська Русь. І Червона Русь, Закарпатська, і Велика, і Біла, і Мала у єдності небес і мого, руського, походження. Мій сепаратизм — єднання для життя, а не для того, щоб когось пережити чи вижити, і основи іншої я не шукаю, як тієї, щоб людьми стати і людську велич з гонором у світ нести, щоб всі народи шанували та й обдаровані ми з ними навзаєм були. Тим часом в пасквільній "Лопаті" висміюють Шевченка і Чернишевського, а я хворий їхніми вселюдськими хворобами став й готовий наслідувати до божевілля наслідувань. На щастя, так лиш в

самоті. Коли хоч ти ось тут, я чую силу і призначення. Сідай вже, не ходи. Я переклад Шекспіра злагодив та й розмовляю то як блазень, то як король, і мовою, і віршами. Прости. З поезії виходиш п'яний в день тверезий, тебе й візьме пушкар-жандарм, немов з корчми. Та пий, товариш твій вже спить. А я хотів сп'яніти, бо несила в слова убгати... Де-то ті слова?!

— Ти хоч знаєш, чому не друкують тебе у Львові?

— А звідки знати? Комусь колись зрубаю голову та покладу на палю. Я гуцул.

— Вкотре повторюють: у віршах Федьковича пробивається українофільство, котре в духівництва більш не має симпатії.

— Усе йде в мене не так, як повинно б. А ваші літературні монополісти мене донищують.

— То чому не створюєш свій літературний край, на що я уповаю?

— На пенсію, яку мені дає корона за пограбовані по Європі міста й солдатські кладовища? На вдовині сльози засную часопис? Тут і так з кожної шпари визирають середньовічні часи і захланність. Знаєш, братчику, я почав думати про власну смерть. Українці сваряться, аби що-не-будь зробити. А я в них гордий геній упослідженого людства. Я не вмію дихати духом лжепереміи і пристосовництва. Я навіть до мами, що вмирає, не вмію як слід підійти. Я щойно втратив кохану. Мені треба було народитися на тисячу миль від сторонців чи на тисячу років вперед. Ти ніби приїхав, щоб надивитись на диварні штуки дивогляда.

Гірка біда — не мати серця в грудях, Та гірша є: їх двоє в грудях мати...

— Юрію, ти писав мені про безлюддя епохи. Про розколини душі, про алкоголь, який єдиний тебе єднає з простолюдом, про працю для народу, про свої невдоволення всім, в тому числі й собою, про свою амбітність і перенаселення фантазії людьми з вигаданого світу, про свою вселюдську вдачу — цілувати в руку і не коритись, про перо, сильніше за гармати... Ти мені про це писав... Але я бачу, що ти йдеш, не зупиняючись, та куди?

— За світом йду.

— За світом в Сторонці?

— Так. Тут мені за все заплачено зрадою.

— Я хочу випити, бо мені важко з тобою розмовляти. І вип'ю знаєш за що? За те, щоб ти внезабарі перебрався до Львова. Ти тут скиснеш у наполеонівських плачах, а там будеш воювати, перемагати, утвердишся не в самоті мислення, а в діях, які здобудуть оцінку. Ти там дуже потрібен, хоч на Буковині не менше. Знання чужого життя подвоює життя, а ти тут замкнувся на власному, того й задумався про смерть. Треба тобі звідси виїхати. — Я до вашого аристократизму не надаюсь.

— А коли тебе тут звинувачують у тісних зносинах з найпростішою голотою — це краще?

— Так.

— Вибач, але я переконуюсь, що світ починає тебе втрачати.

— Мені байдуже.

— Ой, ще заплачеш, братчику! Ой заплачеш.

— Твій приятель ось заснув. Ато це?

Танячкевич зневажливо махнув рукою й, навіщось задувши один із свічників, надпив із поставця. Відтак надкусив шматочок вудженої дичини, зробив якусь театральну паузу й прочитав Федьковичеве:

Вони, як ніч з землею, Одне в одне зійшлись.

Федькович зняв з клинка гітару.

— Я буду стиха, бо ненечка нездужають.

Возьміть мене на топори, Занесіть мня в сині гори, В сині гори занесіть мня, На біл камінь положіть мня; В чорній горі положіте, А самі ся розійдітс; Срібло, злото забирайте, А самі ся розходжайте — І топірці занехайте, Людська кровця — не водиця, Проливати не годиться...

Наступного ранку з поштовим візником із галицького боку добився ще один гість.

— Яків Гудик і Гнат Гарасевич ще лиш підступають до порогів літератури, — відрекомендував незнайомців Танячкевич. — Оба вбачають у тобі свого вчителя, Юрику. Так само і я вважаю, хоч бачу, що впав ти мені на дух і не стараєшся побороти свою долю думою, як наш великий Тарас.

Коли ж ти нам стрепенешся Христом воскреслим, орле сторонецький?

— Не квап, — майже з обуренням відказав Федькович. — Часи і будні впокорили навіть високу свідомість Шіллера.

— Але Байрон не сходив з барикад.

— Він не відав, що таке азбучна війна та "цілуй задок" од Віслока до Камчатки. Ходімо, я вам покажу іще з росою свої квітники.

Навесні він власноруч розорав левадку, на якій офірував збудувати церкву, і засіяв спровадженими із Сучави та Чернівців квітами. Дерева за його рукою всихали, а квіти взялися барвистим килимом, навіть з червневої розсади прижилися гвоздики від Олександра Волянського з погідних південних Розтоків.

Данило Танячкевич, нічим не визначний співробітник напіветнографічного журнальчика "Вечорниці" у Львові, й далі розмовляв з постом наставницьким тоном. Господар поводився чемно, але в ньому закипала гроза. Тим паче що молодики від літератури Гудик і Гарасевич огидно зазирали в рот, гадаючи, що Федькович тільки те й робить, що позсипає золото в словах. А збити Танячкевича на просту и природну бесіду не знаходив уміння.

— Коли закладатимеш храмок, я пришлю тобі столичного архітектора.

— Віденського? Краківського? З римсько-візантійських? Танячкевич засміявся.

— Нашого, львівського. Львів — столиця "Малої Азії".

— А-а!..

— Иозеф Главка, — вперше заговорив Гнат Гарасевич, — створив з гуцулів будівничу школу в Чернівцях.

— На будівництві митрополичої резиденції?

— Так. Мій браток набуває в ній фаху. Між іншим, там все робиться руками місцевих майстрів.

— Мою церкву зведуть самі сторончани, — мовби між іншим, кинув Федькович.

— А дім новий збираєшся покласти?

— А дім я зрублю сам. Лиш деревину стартакую в Пер-калабі.

— Яка розкіш! — Танячкевич, склавши на грудях руки, замішувався на квітники.— Ти чудотворець, Юре! Ато б міг подумати, що в цьому скляному загір ї можуть квітувати магнолії і нарциси, братчики і чорнобривці, паничі і гвоздики! Яка попівна, браття, не прийде кохатися з поетом до цієї берези, коли тут така краса! Це ж райський закуток, що аж намовляє згрішити з чесною дівицею.

— Два морги городу відпускаю громаді під школу. А попри дорогу зорудую виміст для танців. Під навісом музики, леґені з дівчатами в крузі, лиш рясні спідниці парасолями здуваються в шалі гопака.— Федькович розкотисто розсміявся, відтак додав: — А шинок звелю розвалити.

— А де черпатимеш в свої барилки?

— Барилки я тримаю для таких нудних гостей, як ти, Танячкевичу.

— Постривай, ледарю. Я приїхав з хлопцями, щоб тебе проекзаменувати в твоїх німецьких поезіях. Мене Кость Горбаль послав, прочувши, що ти вже і Довбуша та Гінду твориш німцями, Мазепу і Хмельницького, циганку Азу і Сафата Зінича...

— І ведмедя в пасіці, — сміючись, перервав Танячкевича Юрій.

— Ти нам сьогодні влаштуєш вечір своєї німецькомов-ної поезії, і ми хочемо з тобою щиро поговорити,— серйозно мовив Танячкевич.

Ось воно що! Горбаль листується з Нойбауером, а він послав "блискучому німцеві" півсотні віршів і початки двох драм німецькою мовою. Горбаль вдруге забив тривогу, побоюючись, що Федькович зовсім перейде на чужу мову. Знову зустріли день в пустотах вітрів. Мати — повія, батько — дурень, а доньки — стогові суки. Німецькою я писав і писатиму, смакуючи самовираз. Я не покладаю надій на те, що стану співцем Німеччини, як думає Ернст.

Горбаль будує стіну недовіри, а ці намагаються перетворити її на стіну зневаги і мовчання. Добре, я вам влаштую вечір німецької поезії.

Я дам вам можливість зазирнути до моїх щоденників ще при житті.

Sich, Vater, hir die Jungfrau mild.

Der Tugen trenes Ebenbild.

Wenn auch an Gold und Geld nicht reich,

An Gute ist ihr niemand gleich.

Ich liebe sie und liebe sehr,

Sie liebt mich auch nicht weniger.

In ihr fand ich mein Ideal,—

Nun segne, Vater, meine wohl51.

Яке вам діло до того, що я розмовляю з коханкою німецькою мовою? А вам не соромно сідати на підслухи до Нойбауера, в кабінеті якого я зайнявся любощами з німкенею/ Чи ви проти мого зізнання перед німцем, що я...

Hohn übers menschliche Sczücht Und alles das, was, sie ersonnen52.

Добре, я влаштую вечір німецької поезії, пани ревізори із столиці "Малої Азії1'. Недарма ж так прозвала цей край наш німчура. Таки Азія. Нагла й зарозуміла. В надзмогах своїх перезмог. Я напишу і Горбалеві, і Нойбауерові, до чого вони докотилися зі своїми епістолами: в моєму домі ревізори. Ключі від моїх скринь в руках жандармерії! Ніби я вже сконав чи раб безправний товстозадого, як баба, поліцая. Ніби мені мало моїх домашніх, хатніх контролерів і пліткарів! Ну що ж, не тому могила, кому спорядили, а тому, кого закопають. Хай вам буде по-вашому.

Він обводив їх царинами, показавши село з усіх сторін світу, а вони ні-ні та й поглипували на Дашкевиччин осідок, омитий в півкола Путилівкою: таки мальовнича й благословенна міцна зоддаля, таки там здаля рай для ока, для поетичної душі розгін. А насправді глухий кут і острів смерті. І церковця немов трупарня в кладовищі, а кладовище наче стервисько за валом спаленого тифом міста. Лиш гори в оксамиті смерек та синє небо ще живуть. Над захованими і безіменно згадуваними кістьми живих і мертвих. Над оподаткованою людським виродженням околицею. Над погрозливим протестом самої землі.

За стінами часу...

Через кілька днів на Бісків вирушив загін жандармів. У Вижниці ці тупі й слухняні для розправ безстатеві мули відбули спеціальний інструктаж, їм описали замкнених від світу лісорубів на скитах, навчили розставляти капкани на втікачів, як влаштувати облаву, щоб "навіть заєць не проскочив". Губріх і Августак тим часом завітали до Федьковича.

— О, gutten tag, Maestro! — привітався Губріх, озираючись на завалені книжками ослони й шукаючи, де б примоститися та видихати зопрілу ситість грудей. — Доброго дня, доброго... Ось я звільню для себе цю табуретку. Астма. Я, власне, щоб ви таки навчали моїх діток розуму.

Анна за вами тужить. Марія, Кароль, Оттон, їда—— просто в нестямі від ваших уроків та розповідей. Ви навіть не сказали мені, що обриваєте лекції і більше не прийдете. Що трапилося, пане Федькович?

— їздив у діл женихатися, пане Губріх.

— Це добре діло, але, гм... у мене Анна на виданні і, здається... здатна in einem Wahn befanden sein. Як ви розумієте, стати... жертвою своїх ілюзій. А у вас, виявляється, Zucker auf der Zunge, Salle im Herzen.

— Як я зрозумів, — посміхнувся Федькович, — медок на язику, а в серці крига.

Він навіть здивувався, що ситуація з дітьми примусила Губріха перекладати себе самого українською мовою. Губріх так само розреготався.

— Але, як я оце збагнув, з вашого сватання нічого не вийшло?

— Дівка на льоду, пане Губріх. So, das wäre überstanden.

— Гу-гум... Все позаду...У вас, голубе, все ще попереду. Але дивіться, бо schlimme Nachricht komm stets zu früh, eine gute Nachricht kommt stets gelegen.

Тут вже переклав, маючи якусь гадку на увазі й поважки киваючи головою, Августак:

— Так, так, добра слава йде далеко, а погана ще далі. Ми, власне, трохи у вас перепочинемо, поки хлопці на скиту перевіряють документи.

Хтось уже доніс, що я ходив на Бісків, подумав Федькович. А лісоруби запідозрять мою зраду.

— Я був на днях на Бісковому, — сказав він. — Там працюють вельми статечні і чемні люди. Переважно скалічені волонтери галицьких і гуцульських батальйонів. — "Не постоїш за волос, то й голову знімуть". — Єй кілька леґенів у ватазі. Тим, мабуть, і документів ще не виписано. Робота каторжна, але найбільше мене непокоїть фаховий бік: дерево спускають просто куди злетить, руйнуються ґрунт і підлісок, геїь виголені до скель галявини і царини пониж ялинового пояса.

— Напишіть, яка ваша позиція з цього приводу, — сказав Губріх.

— Вона в мене така, що мене ніколи не послухають, не дадуть чиновного ходу, і я не знаю справедливої оцінки своїх виступів.

Губріх кинув швидкий погляд на Августака.

— А чи не вибрати нам Федьковича двірником, пане Августак?

Той поважно погладив лисину, посміхнувся:

— А тоді втрьох полічимо гріхи генія?

— Поки що ми Федьковичеві гріхи в стані відібрати від нього, а треба буде — повернути, як молоду пустунку до причумленого парубка.

— Тоді згода, — меланхолійно промимрив Августак, який з півслова звик коритися начальникові повіту. — У Сторонці?

— Звичайно, тут, але докинемо йому кілька найближчих посілків та околичні хутори. Хоча б від Усть-Путили до Плоскої, не минаючи й Довгопільської округи на Черемоші. Оце буде в мене рука між Максимцем і Розсічною. Ну що ж, почекаємо до виборів. Виявляється, ми часу ніде не марнуємо. Домовилися, пане Федькович?

— Дозвольте я подумаю.

— Будь ласка, заходьте завтра до моїх діток і скажете заодно своє "так". Я в цьому не сумніваюся. Ми вам даємо можливість бувати з людьми і щось для них робити...

Губріх хитрувато підморгнув Федьковичеві. Пост подумав: а ти хитрюга, німчику! Отак і приборкаєш посадою, становищем, багатством, донькою. Мимохідь заглянув — і купив козу зі стійлом. Та й слід я вам на Бісків показав, бо галичани не могли тут купити, сторгувати золоту зибку. Учись, як німці? Ой фальшивий їх насущний, і фальшива кров та мета, і запопадлива молодість на схилах віку, і вигнана з одвірків старість. Але, будучи війтом, я буду з людьми без риску, не лишатиму на Бісків підозрілих слідів.

— Я ще сьогодні кажу "так", шановні панове. В мене перед сторончанами багато офір: церква, школа, громадська читальня, свій, сільський, учитель, свій лікар, церковний хор на всю округу, високоосвічений парох і таке інше.

— Тут потрібно будувати цивілізацію, пане Федькович. Я приймаю вашу згоду і думаю, що вона буде підтримана в крайових урядових колах і серед місцевого населення.

— Скомандую слузі, щоб дав перекусити?

— Не завадить, — Губріх промовисто зирнув на барилку в кінці ослона. Очевидно, і про це йому донесли. Федькович подумав, що віднині там стоятиме дві, а на столі завжди буде круг мамалиґи й квашені огірки для закуски. Нехай думають, що він спивається, якщо вже не споює гуцулів. — Підкріпитись і нам не завадить,— прогугнявив, як першу фразу якоїсь невідомої пісні, начальник повіту. І доспівав: — Ось і владнали кілька справ. — Коли вернувся Федькович, потер руки і показав на барилку: — На травах?

— Так.

"Знає і про те, що збираю лікувальні трави".

— Уцідіть нам поки що по келишку.

— З радою душею, пане Губріх.

— Дорога мене завжди стомлює до повної знемоги.

— Міняється погода, — співчутливо додав Августак. — На погоду всі болячки як стій озиваються.

Підкріпившись, гості з повіту від'їхали, не дочекавшись вістового з Біскового скиту.

— Ці голозаді жандарми, — сказав Губріх, — годяться лиш на те, щоб посилати за чортом, їх би на фронт, а не чухати нагноїни у пахвах.

Коли вернувся до свого "трибуналу", Федькович зітхнув. Він давно вжився в свою втишену самоту. Може, це щось холостяцько-хворобливе, та він знав, що не раз пошкодує за супокоєм глухих стін в добре захищеному високим парканом осідку. Двірняцькі обов'язки для округи на півпові-ту в гірській місцевості, без помічників, де, окрім всього, треба бути і поліцаєм, і суддею, і податковим агентом, — клопіт чималий. Прийдеться забувати тебе, "трибунале". Правду кажучи, не дуже це мене тішить, хоч варто себе спробувати й на цій ниві. А вести людей у бій легше? Чи відступати? Чи вночі очищати поле від убитих і поранених? Тут дійства конфліктні, але не криваві.

Він рушив на мамину половину. Дашкевичка сиділа в подушках, перебираючи намистини корунки. Юрій привітався й поцілував їй обі руки.

— Мене сватають на війта, мамо.

— Був Губріх?

— Накидають мені Довгопільську округу.

— Мої молитви немарне, — зітхнула Дашкевичка. — Я певна, що ти доможешся для людей багатьох поліпшень. Тут усі ще кріпаки, синку. Я навіть з хати не виходжу, а бачу, що вони кріпаки. Людей треба звільняти від самих себе, від їхньої рабської природи. Так само як у тобі ще сидить жовнір, так у них живе невільник. Це турбота на роки, вона тобі і до шани, і до гонору. Гординський похвалив би. Може, й комісаром призначать замість дихавишного Губріха. Це краще, ніж ті корчми та співанки.

— А де почуєш пісню, як не в корчмі, — кволо заперечив Федькович.

— В душі її треба слухати, — спохмурнівши, мовила Дашкевичка. Потім додала: — Можна домогтися, щоб панські посілості перейшли до громад, як було написано в законі. Гуцули, Юрче, лишилися кріпаками. Ти маєш про що помислити. Це тобі моя настанова, я буду молити Господа, щоб не відмовив тобі в сприяннях.

— Ви велика жінка, мамо! — раптом розчулився Федькович. Це трапилося з ним вперше після повернення додому. — Велика, мамусечко. Простіть мені, коли я вас чим-небудь образив чи прогнівив.

Шишнівці, 1984-1986

Примітки

До роману "Сторонець"

1 Так в історії названо буржуазно-демократичні та буржуазні революції 1848-1849 рр. в Австрії, Німеччині, Італії, Франції, Угорщині.

2 Я належу до тих,

Які вмирають у дорозі (цім.).

3 Одиночне ув'язнення (лат.).

4 Тавро на тілі раба, злочинця (гр.).

5 Доброму котові — добрий пацюк (фр.).

6 Підлеглий офіцер (лат.).

7 Вершки суспільства (фр.).

8 Літописна назва Буковини.

9 З дозволу сказати, де є право, там є і захист (лат.).

10 Подібне лікується подібним (лат.).

11 Викликаючи у присутніх сльози на очах (нім.).

12 Промине, напевно, багато часу, поки зустрінемося знову (польськ.).

13 А як в Польщі адресуються конверти? (Польськ.).

14 Ходяча газета (нім.).

15 Вона страшна, як смертний гріх... Якою мірою міряєш, такою і тобі відміряється... Вітаю тебе, мій любий... Дивіться, прошу, як засяяла його матінка (нім.).

16 Я добряче хильнув? (Нім.).

17 Ні. Така ж правда, як те, що я живу (нім.).

18 Краще близький сусід, ніж далекий брат (нім.).

19 Стефане, серце мліє: Варшавські два музики — Вечірні чародії

Шопснек і Маврикій (польськ.).

20 Так і кажу: у небі мого краю,

Де снігу і сердець крижинна гать,

Прекраснішої жінки я не знаю,

Там я пізнав усю глибінь — кохать (нш.).

21 "Що тут робити?" — запитує Зевс (нш.).

22 Можете чекати до другого пришестя (нш.).

23 Я хочу проголосити тост (нш.).

24 Я визнаю себе переможеним (нш.).

25 Релігійна секта, що проповідувала боротьбу з плоттю.

26 Сім'я флорентійських архітекторів та інженерів доби Відродження. Уславилися спорудженням численних укріплень в Італії.

27 Візантійські автори, які присвятили свої твори висвітленню ранньої історії слов'ян.

28 Летять, як метелики на вогонь (нш.).

29 Жорна не обростають мохом (нш.).

30 Без гніву й упередження, об'єктивно (лат.).

31 Закрию том старий,

Що завше духові моєму був чужий, А присуди юрби я зневажаю сміло:

Куди струмок біжить — яке джерельцю діло? (Фр., В. Гюго).

32 Ми створені для того, щоб мислити (фр.).

33 На тиранів! (Лат.).

34 Німецький пост і філософ, представник раннього романтизму. Справжнє прізвище — Фрідріх фон Гандерберг. За філософськими поглядами — об'єктивний ідеаліст. Звеличував поезію як найглибшу, первісну силу життя.

35 Німецький письменник, твори якого позначені трагічним світосприйманням.

36 Переклад Леоніда Первомайського.

37 Зоряний провулок.

38 "Літературний щоденник" (польськ.).

39 Красно дякую! Іржа їсть залізо, а сум — серце (нш.).

40 Прошу, не розводь тяганими (нш.).

41 Хто стане вівцею, того вовк з'їсть (нш.).

42 Мерці з'їдять швидко (нш.). Слова з балади Бюргера "Леонора", взяті Фсдьконичем до поеми.

43 Винести остаточний нирок (нш.).

44 Направити на дорогу істини (нім.).

45 Підшити до справи ("ш.).

46 Сізіфова праця (нш.).

47 Останній з могікан (нім.).

48 Де співають, там лишайся жити:

Злі люди не мають пісень (нім., Ф. Шіллер).

49 Ти знаєш дім? Колони держать дах... (Нім.).

50 Дитинко, що пороблено тобі? (За Геме).

51 Ой батьку, дівчина стоїть, Невинна, як лілеї цвіт, Багатства Бог її не дав, Та серце добре дарував. Моя любов не знає меж, Вона мене кохає теж.

Без неї я мов без очей.

Схвали, мій батьку, вибір цей. (Переклад В. Гавришкова).

52 Я зневажаю людський рід,

Німий до нашої скорботи! (Переклад В. Гавришкова).